

AVRIGA

**Zprávy
Jednoty klasických filologů**

XLVI (2004) 1-2

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

FECI. QUOD POTUI. FACIANT MELIORA POTENTES.

IGNOTUS

© Jednota klasických filologů, 2004

ISSN 1211-3379
ISBN 80-86791-14-9

ETRUSKÉ ČÍSLOVKY (*status quaestionis*)¹

Vladimír SLUNEČKO (Praha)

Přejdeme nyní k ne zcela jednoduché otázce etruské číslovky „10“. S. P. CORTSEN (1932²: 59), navrhl etruský výraz *sar* jako číslovku „10“. Za její doklad považoval uvedené spojení v textu plátěné knihy *cis saris* (LL VIII.1), které interpretoval jako další kalendářní datum.³ S tímto názorem se však nejednou polemizovalo (např. E. GOLDMANN 1934⁴: 200 n., M. DURANTE 1965⁵: 315 n.). Neutěšený stav v otázce etruské číslovky „10“ lze ostatně dobře demonstrovat na diskusích z nedávné doby věnované tomuto tématu. Důkaz pro rovnost výrazu *sar* s číslovkou „10“ se pokusil mj. nabídnout H. RIX (1969⁶: 853 nn.), který chtěl podobu římské číslice X „10“ odvodit na základě akrofonního principu. Je totiž prokázáno,⁷ že na několika archaických nápisech jižní Etrurie bylo použito (místo zde obvyklé sigmy) západořecké *chí* – X – pro transkripci etruského sibilantu „s“. Dříve než však tato nezdařená inovace jihoetruské písařské školy ve Vejích opět vyšla z běžného užívání, tj. nejpozději v 6. stol. př. n. l., muselo být podle Rixe toto písmeno po vzoru akrofonního principu při tvorbě řeckých číslic použito pro označení etruské číslovky *sar* „10“, takže vznikla římská číslice X. Tento výklad (a zároveň důkaz pro *sar* „10“) se však nezdá být příliš přesvědčivý.⁸

¹ Tento článek je pokračováním článku uveřejněného pod tímž názvem v ZJKF (Auriga) 45, 2003, s. 25-34.

² *Zur etruskischen Sprachkunde*, in: *Symbolae Philologicae O. A. Danielsson octogenario dicatae*, Uppsala, Almqvist & Wiksell 1932, s. 43-61.

³ K dalšímu možnému dokladu (ne zcela jasné číslovce) *avils huθzars* (AT 1.40) viz níže. Nejnověji byla pak číslovka dvakrát doložena i v textu bronzové desky z Cortony, a sice s (počítaným předmětem) *tenθur sar a tenθur ša sran sar-c*. Srv. L. AGOSTINIANI – F. NICOSIA, *Tabula Cortonensis*, in: *Studia Archaeologica*, 105, Roma, L'Erma di Bretschneider 2000, 175 s.

⁴ *Zur nordetruskischen Inschrift von Collalbo*, in: SE 8, 1934, s. 197-216.

⁵ *Le formule conclusive dei testi etruschi di Pyrgi*, in: RALincei, ser. VIII, 20, 1965, s. 308-321.

⁶ *Buchstabe, Zahlwort und Ziffer im alten Mittelitalien*, in: *Studi linguistici in onore di Vittore Pisani*, vol. II, Brescia, Paideia Editrice 1969, s. 845-856.

⁷ E. FIESEL, *X represents a Sibilant in early Etruscan*, in: *AJPh* 57, 1936, s. 261-270.

⁸ Staví velkou propast mezi dobou převzetí řeckého písma Etrusky v poslední

Kombinačně získanou hodnotu *sar* „10“ naopak odmítl G. COLONNA (1984⁹) a jako již někteří před ním se dovolával její zřetelné „souvislosti“ se základní etruskou číslovkou *ša*.¹⁰ Jelikož číslovce *ša* přiřazuje COLONNA hodnotu „6“, její „pluralizace“¹¹ by vedla k hodnotě „12“. Tento plurál je podle něj jak morfologický (plurální morfém *-(a)r-*), tak sémantický (6 + 6 = 12). V číslovce *sar* „12“ tak vidí zachovalé reziduum duodecimální početní soustavy u Etrusků.¹² Číslovky „13“ až „16“ byly podle něj vyjadřovány adicí k základu *sar* „12“, např. doložené *cis saris* 3 + 12 = 15. Sám COLONNA postavil proti klasickému pojetí *sar* „10“ novou hypotézu, rekonstruující výraz **rap* „10“. Ve prospěch své hypotézy uvedl zakončení výrazu na labiálu (srov. *semφ* „7“, *cezp* „8“, *nurφ* „9“), jinak v etruštině velmi ojedinělé. Od číslovky **rap* „10“ pak odvozuje i vyšší číslovku **rapalχu* „100“. De facto jde obráceným směrem, neboť za základ pro svou hypotézu vzal archaický „mluvící nápis“ z Caere (Cr 2.39), v jehož textu představuje výraz *rapalχu* – podle něj – doplňkovou informaci. Její smysl (konkrétní jednotka kapacity nádoby) hypoteticky odvodil z morfému *-alχ-* typického pro etruskou desítkovou numerickou soustavu. Jelikož tvary pro číslovky „10“ až „90“ (nehle-

čtvrtině 8. stol. př. n. l. a dobou vytvoření jejich vlastního numerického systému v průběhu 6. stol. př. n. l. Číslice musely existovat v určité podobě již minimálně od počátku používání písma především s ohledem na skutečnost, že prvotní písemné záznamy musely být obdobně jako u jakékoliv jiné starověké civilizace převážně hospodářského rázu (tj. inventáře, účetní doklady ap., patrně vše na netrvanlivém materiálu), a ty bez číslic nejsou vůbec myslitelné.

⁹ REE 1984 (86), 71.

¹⁰ Zde je nutné znovu připomenout, že číslovky *ša* a *sar* mají odlišné sibilanty (palatální vs. dentální), jejichž složitý zápis v jednotlivých dobách a krajích Etrurie vedl k zatemnění mnoha dokladů sibilantů (obzvláště pokud je nemáme bezpečně k dispozici vícekrát a z různých míst). To platí např. i o řadě výrazů z *liber linteus*.

¹¹ Možnost „pluralizace“ číslovky tímto způsobem rozhodně již před tím odmítl např. M. DURANTE (1965, *op. cit.*: 316).

¹² Duodecimální systém v minulosti navrhol (bez kladné odezvy) již i T. KLUGE (*Die etruskischen Zahlwörter: Eine prinzipielle Untersuchung*, in: SE 9, 1935, s. 165 n.), který předpokládal hodnoty *χi-* „10“, *θunχ-* „11“ a *tre-* „12“ a ve výrazu *spurestres* viděl svazek *duodecim populi*. Nicméně v posledním případě se jedná o postpozici a k jejímu významu viz C. DE SIMONE, *Il deittico etrusco -tra „da parte di“ („von x her“)*, in: AION sez. ling. 12, 1990, s. 261-270. Pro výraz *χi-*, doložený v *liber linteus* v sousloví *avils χis* (tedy ve stejné pozici a při stejném zakončení jako u jiných číslovek), předpokládal později hodnotu číslovky *χi-* „10“ i W. M. AUSTIN, *How to Count in Etruscan*, in: SIL 20, 1968, s. 63-68, podle něhož se její zbytek uchová v desítkovém morfému *-alχ-*. Ten tak rozkládá na dva morfémy, a sice „genitivní“ morfém *-al-* a morfém *χ(i)-*, zachycující podobu číslovky „10“. Zbytky duodecimálního systému viděl ostatně v etruštině i F. SLOTTY (*Die etruskischen Zahlwörter*, in: ArOr 9, 1937, s. 400 nn.), a to prý v morfému *-θrum*, který vytváří morfologicky neobvyklou číslovku *zaθrum*.

dě na pořadí) jsou již známy, předpokládá pro tento nový výraz hodnotu poslední desítky, tj. stovky (lat. **decaginta*). Nicméně celou tuto hypotézu smetl ze stolu H. Rix novým čtením dotyčného nápisu Cr 2.39, kde vidí pouhé osobní jméno **Rapalu*. Sám RIX již dříve (1969, *op. cit.*: 856) zvažoval otázku, zda na základě akrofonního principu, který pro tvorbu etruských číslic předpokládá, nemohla i etruská číslovka „100“ začínat thétou nebo sibilantou, což by podle něho odůvodňovaly dvě podoby etruské číslice pro danou hodnotu.

Pro úplnost uvedeme ještě i doklady číslovek řadových, tvořených morfémem *-na*, který přistupuje ke kmeni rozšířeném již o morfém *-s*. Dosud jsou známy pouze tři tvary, a to *θun-s-na* (LL VI.13) a lokativní tvary (lokativní morfém *-i-*) použité v souvislosti s datací, *ki-s-ne* (**-s-na-i*, Na 0.1) a *zaθrum-s-ne* (**-s-na-i*, LL VI.9).

Nyní se ještě jednou a důkladněji vrátíme k základním číslovkám na hracích kostkách z „Tuskánie“. Torpem¹³ navržené pořadí *θu* „1“, *zal* „2“, *ci* „3“, *ša* „4“, *maχ* „5“, *huθ* „6“, které si během 20. stol. získalo velkou popularitu, vychází z dnešního pohledu ze tří pevných bodů, a to *θu* „1“, *zal* „2“, *ci* „3“. K nim pak dotyčný badatel přiřadil hodnoty komplementární pro zbylé tři číslovky tak, aby součty protilehlých stran tvořily vždy sedm. A právě v tom se může skrývat slabina jeho řešení. Protilehlé strany nemusí být v součtu rovny „sedm“. Je to sice, statisticky doloženo, nejobvyklejší způsob, nicméně nikoliv jediný. Jelikož jednoznačné důkazy pro hodnoty zbylých tří číslovek (*ša*, *maχ*, *huθ*) přes veškerou snahu – jak ještě níže uvidíme – dosud chybí, nelze ani dnes považovat Torpovo pořadí za definitivní. Někteří badatelé začali prosazovat odlišné pořadí, a sice *θu* „1“, *zal* „2“, *ci* „3“, *huθ* „4“, *maχ* „5“, *ša* „6“, popřípadě *maχ* „4“, *huθ* „5“, *ša* „6“ nebo *maχ* „4“, *ša* „5“, *huθ* „6“. Ukážeme si nyní, jakými způsoby pro ně hledali důkazy a v čem spočívaly slabiny dosažených výsledků.

Etymologické pokusy, o nichž jsme dosud nemluvili, zcela selhaly. Při neřešitelnosti otázky jazykového příbuzenství etruštiny k nějaké známé jazykové rodině nemohly ani veškeré pokusy, které byly v minulosti na tomto poli uskutečněny, nijak přispět k posunu našeho poznání hodnot etruských číslovek.

S indoevropskými jazyky (konkrétně řecko-latinskými paralelami) počítal při interpretaci již sám objevitel kostek D. CAMPANARI (1848¹⁴), hrubému etymologizování ostatně nakonec propadl i sám zakladatel moderní etruskologie W. DEECKE (1884¹⁵: ix). Četné pokusy se objevovaly i v průběhu

¹³ A. TORP, *Etruskische Beiträge*, I, Leipzig, J. A. Barth 1902, s. 75.

¹⁴ Apud E. BRAUN, in: *Bulletino dell'Istituto di Corrispondenza archeologica per l'anno 1848* (7. 4. 1848), s. 73-74.

¹⁵ *Die etruskischen Beamten- und Priestertitel*, in: W. DEECKE – C. PAULI, *Etruskische Forschungen und Studien VI*, Stuttgart, Verlag von Albert Heitz 1884, xii + 70 s.

20. století, namátkou jmenujme alespoň: E. GOLDMANN (1929-30¹⁶: 86 nn.; 1936¹⁷: *passim*), F. RIBESZO (1935¹⁸: 200), E. VETTER (1937¹⁹: 41 nn.), A. CARNOY (1952²⁰: 330 n., 1955²¹: *passim*), L. DEROUY (1954)²², V. GEORGIEV (1958²³: 192 n.; 1981²⁴: 8 nn.), J. LALLEMANT (1973²⁵: 132), A. MORANDI (1991:²⁶ *passim*), M. PITTAU (1994/95²⁷) a mnozí další. Většinou se badatelé snažili ztožnit etruskou číslovku *θu* s lat. *duo*, *huθ* s lat. *quattuor*, *ša* s lat. *sex*, *semφ* s lat. *septem*. Tak namátkou např. K. OLZSCHA (1968²⁸) se pokoušel odvodit indoevropské **du-ō* „2“ jako duál z etruského *θu* „1“ a stejný základ viděl i v ie. **de-kmt* „10“ v duálovém smyslu „dvě ruce“. Zbytky raně indoevropské vrstvy v etruštině, jak tyto jevy nazývá, viděl i v číslovce *ša* < **seks* „6“ a *huθ* „4“, přičemž posledně jmenovaná číslovka byla podle něj základem duálového tvaru ie. **okt-ō* „8“.

Hledání etymologických paralel k etruským číslovkám bylo o to „úspěšnější“, čím více jazyků badatelé do svých úvah vtáhli. Přirozeně se tím zvyšovala šance, že se tvar číslovky bude tu a tam (alespoň zdánlivě) krýt. Tak

¹⁶ *Beiträge zur Lehre vom indogermanischen Charakter der etruskischen Sprache*, I-II, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1929-30, x + 150 s., xiv + 397 s. (Bd. I, Kap. 2: *Der indogermanische Charakter der etruskischen Zahlwörter*, s. 71-141).

¹⁷ *Neue Beiträge zur Lehre vom indogermanischen Charakter der etruskischen Sprache* (Klotho, 3), Wien, Gerold 1936, 328 s.

¹⁸ *Conclusiva sui numerali etruschi*, in: RIGI 19, 1935, s. 199-200.

¹⁹ *Etruskische Wortdeutungen: I. Die Agramer Mumienbinden*, Wien, Selbstverlag, 78 s.

²⁰ *La langue étrusque et ses origines*, in: AntCl 21, 1952, s. 289-331 (Note Additive: *Les noms de nombres en étrusque*, s. 330-331).

²¹ *Dictionnaire étymologique du proto-indo-européen* (Bibliothèque du Muséon, 39), Louvain, Durbecq 1955, xii + 224 s.

²² *À propos des noms de nombre étrusques ci e maχ*, in: Latomus 13, 1954, s. 51-55.

²³ *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию*, Москва, Издательство иностранной литературы 1958, 317 s. (Гл. 6 / III. *Этрусский язык*, s. 184-195).

²⁴ *Neue und verbesserte etruskische Inschriften (SE 47, 1979 und 48, 1980): Übersetzt und kommentiert*, in: LB 24, no. 3, 1981, s. 5-10 (Anhang: *Etr. θu* „2“, *θunz* „bis“, *θunem* „duode“, s. 8-10).

²⁵ *De quelques mots étrusques à racine indo-européenne (III.)*, in: Latomus 32, 1973, s. 130-134.

²⁶ *Nuovi lineamenti di lingua etrusca* (Scoperta e avventura, 5), Roma, Erre Emme 1991, 240 s.

²⁷ *I dadi da gioco e la questione dei numerali etruschi*, in: ASGIM (Atti del Sodalizio Glottologico Milanese) 35/36, 1994/95 (96), s. 95-105.

²⁸ *Etruskisch θu* „eins“ und indogermanisch **du-ō* „zwei“, in: IF 73, 1968, s. 146-153.

již např. I. TAYLOR (1874²⁹: 157 nn.) využil široký repertoár altajských a uralských jazyků, obdobně učinil (jinak zasloužilý badatel) V. THOMSEN (1899³⁰: 387 nn.) s četnými jazyky kavkazskými a po něm s ještě daleko větší škálou jazyků pověstný polyglot A. TROMBETTI (1928³¹: 38 nn.). Z poslední doby stojí za zmínku alespoň V. V. IVANOV (1983³²: 37 n., 1988³³: 214 n.), obracující se při interpretaci etruských číslovek opět k početným (a různorodým) jazykům Kavkazu. Tímto způsobem musí být přirozeně hledaný výsledek vždy „úspěšně“ nalezen. Dá se tak „prokázat“ kdekoliv cokoliv, jak to ostatně v současnosti předvádějí nostratikové, z nichž se na poli etruskologie pokoušel působit A. GLUHAK (1978³⁴).

Přesto je třeba v rámci etymologických pokusů uvést ještě jeden konkrétní pokus, do jisté míry zajímavý, spadající zároveň do sféry úvah o jazykové příslušnosti Etrusků. Americký lingvista E. P. HAMP (1958³⁵) poukázal na možnou etymologickou souvislost etruské číslovky *maχ* s luvijskou číslovkou *mau(w)a-* téže hodnoty. Indoevropská luvijština, jejíž vliv sahal až na západní maloasijské pobřeží, má tuto číslovku zřejmě neindoevropského původu, a zastánci maloasijského původu Etrusků tak získali další podpůrný argument pro své spekulace.³⁶ V této souvislosti je nutné zmínit se i o výkladu vztahu této jednotkové číslovky *maχ* vůči její desítkové číslovce *muvaχ-*. Vynecháme-li ty, kteří tento vztah neuznali, počítala většina badatelů (TORP, CORTSEN, SLOTTY ad.) s jistým typem archaické synkopy vokálu v prvé slabice, doložitelné např. na vztahu apelativa *mlaχ-* vůči slovesu *mulu-*. Jiným směrem šel ve svých úvahách H. RIX (1984³⁷: 210), který ve svých rekonstrukcích předhistorických fází etruštiny předpokládá existenci fonému (labiovelární spiranty) */χʰ/*. Při odvození desítkové číslovky *muvalχ* (**maχʰ-alχʰ-*) od základní jednotkové *maχ* (**maχʰ*) tak uvažuje o delabializaci původního fonému */χʰ/* ve spojitosti s regresivní disimilací.

Příspěvek do letité diskuse o hodnotách etruských číslovek nabídl a i antická toponymie. K. OŠTIR (1921³⁸: 34) upozornil na citaci ze Stefana By-

²⁹ *Etruscan Researches*, London, Macmillan & Co 1874, 287 s.

³⁰ *Remarques sur la parenté de la langue étrusque*, in: Det kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Oversigt (København), Nr. 4, 1899, s. 373-398.

³¹ *La lingua etrusca: Grammatica, testi con commento, saggi di traduzione interlineare, lessico*, Firenze, Rinascimento del Libro 1928, xiii + 237 s.

³² *К истолкованию этрусских текстов на основе сравнительного языкознания*, in: *Текст: Семантика и структура*, Москва, Наука 1983, s. 36-46.

³³ *Древневосточные связи этрусского языка*, in: *Древний Восток: Этнокультурные связи*, Москва, Наука 1988, s. 208-218.

³⁴ *Etruscan Numerals*, in: *Linguistica* (Ljubljana) 17, 1978, s. 25-32.

³⁵ *Etruscan maχ* „4“?, in: *Glotta* 37, 1958, s. 311-312.

³⁶ K tomuto tématu bych se rád vrátil podrobněji při jiné příležitosti.

³⁷ *La scrittura e la lingua*, in: *Gli Etruschi: Una nuova immagine*, a cura di M. CRISTOFANI, Firenze, Giunti Gruppo Editoriale 1984, s. 199-227.

³⁸ *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*, Wien – Leipzig, 1921, 138 s.

zantského, řeckého filologa 6. stol. n. l., znějící: αὔτη (ἡ Ἀττικὴ Τετράπολις) πρότερον ἐκαλεῖτο Ὑττηνία, a podepřel tak ztotožnění první části předřeckého kompozita, odpovídající etruské číslovce *huθ* „4“, s řeckým ekvivalentem τέτταρα. Přes souhlas některých význačných badatelů³⁹ však převážily pochybnosti. Proti možné souvislosti mezi etruskou číslovkou *huθ* a základem toponyma Ὑττηνία (předřeckého jména athénské tetrapole) se argumentuje nejčastěji faktem, že mladší jméno lokality nebývá novým obyvatelstvem vytvářeno jako překlad staršího.⁴⁰

Také archeologie se pokusila poskytnout své důkazy. M. PALLOTTINO (1964⁴¹: 116 nn.) uvádí při publikování nápisů z hrobky Tomba dei Anina v jihoetruských Tarquiniích pasáž z dvou tamních elogií, *sa-m šuθi ceriχun-ce* (Ta 1.153), resp. *sa šuθi ceriχun-ce* (Ta 1.159), s významem „(a) nechal vybudovat šest hrobů (hrobových výklenků)“. Důkaz pro rovnost výrazu *sa* s hodnotou etruské číslovky „6“ hledá v hrobce samé, kde bylo vyhloubeno šest výklenků, a sice dva u zadní stěny a čtyři ve stěně po levé ruce. Problém je pouze v tom, že nápis je na levé stěně, kde jsou výklenky čtyři. Stojíme tak před otázkou, zda se nápis má vztahovat na celou hrobku, anebo jen k levé stěně. Nicméně kritika se zaměřila především na jazykové nedostatky tohoto řešení. M. LEJEUNE (1981⁴²: 75 n.) poukázal na problém se sibilanty. Hledaná etruská číslovka zní *ša* (palatální sibilant), kdežto tvary zde doložené – *sa*, resp. *sa-m* – mají prostý (dentální) sibilant. Zjevně jde o různé lexémy.

Obdobné svědectví měl vydat nápis nalezený v hrobce Tomba dei Caronti v r. 1960.⁴³ Uvnitř hrobky byly namalovány na dvou stěnách vedle zobrazných dveří čtyři postavy Charunů. Každá z postav byla označena přípisem *Xarun* (z řec. Χάρων) a u tří z nich navíc bylo jméno Charuna opatřeno ještě epitetem. Jedno z nich na pravé stěně zní *Xarun huθs* (Ta 7.81). Odpůrci ztotožnění *huθ* „4“ poukazují na skutečnost, že jedna stěna zůstala nepomalovaná, a tudíž i ona mohla teoreticky nést dva další plánované Charuny.⁴⁴ Nicméně tento argument nelze pokládat za natolik závažný; důležitější je spíše otázka, zda příslušné epiteton skutečně obsahuje číslovku.⁴⁵

³⁹ Např. M. HAMMARSTRÖM, *Griechisch-etruskische Wortgleichungen*, in: Glotta 11, 1921, s. 211-217; P. KRETSCHMER, *Pelasger und Etrusker*, in: Glotta 11, 1921, s. 276-285; ID., Ὑττηνία, in: Glotta 18, 1930, s. 110-111; M. RUNES, *Die sogenannten Würfelzahlwörter des Etruskischen*, in: RIGI 20, 1936, s. 197-198.

⁴⁰ Takto již S. P. CORTSEN, *Die lemnische Inschrift, ein Deutungsversuch*, in: Glotta 18, 1930, s. 103.

⁴¹ *Un gruppo di nuove iscrizioni tarquiniesi e il problema dei numerali etruschi*, in: SE 32, 1964, s. 107-129.

⁴² *Notes de linguistique italique: XXXIII. Les six premiers numéraux étrusques*, in: REL 59, 1981(82), s. 69-77.

⁴³ M. PALLOTTINO, in: SE 30, 1962, 303 n. (REE).

⁴⁴ A. J. PFEIFFIG, *Über neues etruskisches Sprachmaterial*, in: Sprache 14, 1968, s. 141 nn.

⁴⁵ Řadovou číslovku bychom očekávali ve tvaru **huθ-s-na*.

O důkaz se pokusila i paleografie. Etruská číslice *A* „5“ bývá často dáвана do souvislosti s pozdně etruským písmenem běžně nazývaným „korton-ské *m*“.⁴⁶ Oproti mechanickému zjednodušení nebo kursivní formě⁴⁷ uvažoval H. RIX (1969, *op. cit.*: 847 n.) v rámci své snahy prokázat vytvoření etruských číslic akrofonním principem o pozdním znovupoužití tohoto principu: písmeno „*m*“ tak získalo podobu číslice *A* „5“ podle odpovídajícího počátečního písmene příslušné etruské číslovky *maχ*. Nicméně vznik etruské číslice *A* „5“ vidí i RIX v půlení číslice *X* „10“ (konkrétně její dolní poloviny, na rozdíl od římské číslice *V* „5“, která představuje její horní polovinu).

Epigrafika poskytla poznatek, k němuž dospěl již významný vydavatel etruských nápisů 19. stol. A. FABRETTI (1872⁴⁸: 243, pozn. 1), že u zemřelých dětí mladších 4 let nebyl nikdy v nápisech jejich věk udáván.

Někteří badatelé použili pro hledání důkazu i matematiku. Etruské číselné hodnoty totiž podává i právní text, tzv. *Cippus Perusinus* (Pe 8.4), jehož interpretaci se věnovalo obzvláště velké úsilí v 30. letech 20. stol., kdy bylo „na jeho počest“ uspořádáno i speciální kolokvium.⁴⁹ V textu jsou uvedeny číslovky (patrně ve spojitosti s výměrou pozemků) vždy ve spojení s výrazem *naper*,⁵⁰ a sice *naper XII*, *naper ci*, *hut naper* a *naper sran-c z(a)l*. Badatelé se většinou snažili uvést do rovnosti *naper XII* se zbývajícími třemi doklady, např. G. DEVOTO (1934⁵¹: 225), F. RIBEZZO (1935, *op. cit.*: 200), T. KLUGE (1936⁵²: 197 n.), P. MERIGGI (1937⁵³: 169), W. KROGMANN (1958⁵⁴:

⁴⁶ Jeho použití je omezeno jak prostorově (v Etrurii jen Cortona a okolí, v Umbrii jen na nejmladší desce z Iguvina – Va), tak časově (pol. 2. stol. až pol. 1. stol. př. n. l.).

⁴⁷ J. HEURGON, *Note sur la lettre A dans les inscriptions étrusques*, in: *Studi in onore di Luisa Banti*, Roma, L'Erma di Bretschneider 1965, s. 177-189. Heurgon předpokládal, že v Cortoně existovala v 2. stol. př. n. l. při chrámu významná písařská škola, která toto inovované „*m*“ zavedla. Podnětem byla zřejmě stejná tendence ke kursivnímu písmu a zkracování, která kolem poloviny 2. stol. př. n. l. zasáhla i latinské písmo.

⁴⁸ *Primo Supplemento al Corpus Inscriptionum Italicarum*, Torino, Bocca 1872, 250 s.

⁴⁹ G. DEVOTO, *La riunione della sezione linguistica (24 ottobre [1936])*, in: SE 11, 1937, s. 495-498.

⁵⁰ Interpretace výrazu *nape(r)* je dosud nejasná. Nejčastěji se uvažuje o plošné míře, cituje se zde Festus 169 L: *Napurae funiculi* (obdobně i 160, 7 L a 168 L), viz F. MULLER, *De vocibus etruscis tul, spural, naper, ten-*, in: *Mnemos* 47, 1919, s. 117-121. Představa kratšího „provazu“ jako délkové, případně plošné míry je přijatelná. Srov. lat. *in fronte pedes x*, *in agro pedes y*.

⁵¹ *Il cippo di Perugia e i numerali etruschi*, in: SE 8, 1934, s. 217-226.

⁵² *C.I.E. 4538 Cippus Perusinus: Eine zweite prinzipielle Untersuchung*, in: SE 10, 1936, s. 191-262.

⁵³ *Osservazioni sull'etrusco*, in: SE 11, 1937, s. 129-201.

⁵⁴ *Die etruskischen Zahlwörter von „eins“ bis „sechs“*, in: Glotta 37, 1958, s. 150-160.

158), A. J. PFIFFIG (1961⁵⁵: 153), U. MANTHE (1979⁵⁶: 289). Avšak obtížné spojení s vyřešením takovéto rovnice, např. *XIII(12) = *huθ(6) + ci(3) + sran(½)-c + z(a)l(2)* (T. KLUGE 1935⁵⁷: 162), vedou jen k závěru, že zde patrně o žádnou rovnost nepůjde, nýbrž že v textu bude pouze uvedeno *naper XII*, *naper ci a hut naper*.

Interpretačně dosud nejasné spojení *naper sran-c z(a)l* bylo ozřejmeno až nedávným nálezem *Tabula Cortonensis*,⁵⁸ z níž vyplývá, že výraz *sran* představuje též počitatelné apelativum, významově zde zřejmě blízké výrazu *naper*, k němuž je v textu *cippu* před číslovkou *zal* „2“ těsně připojeno enklitickou kopulí *-c* „-que“. Jde tak o dva počítané předměty ve stejném počtu, tedy po dvou. Obdobná situace – s rozdílnými číslovkami – je i v textu desky z Kortony, kde máme doloženo *tenθur ša sran sar-c* (TCO B.3/4). Počítaný předmět *tenθur* zde následuje číslovka *ša*, další předmět *sran* číslovka *sar*, celé zakončeno enklitickou kopulí *-c* „-que“. Tedy, v prvním případě jsou dva různé předměty (*naper*, *sran*) o stejném počtu (*zal*) spojeny bezprostředně enklitickou kopulí (*-c*), zatímco v druhém případě, dva různé předměty (*tenθur*, *sran*) o různém počtu (*ša*, *sar*) uzavírá kopule až nakonec.

K matematickým pokusům o objasnění pořadí prvních šesti etruských číslovek patřila v raném údobí rozvoje oboru automatického zpracování dat i snaha autorů A. J. PFIFFIG & H. IZBICKI (1965⁵⁹), kteří po zadání tehdy známých dat dospěli za pomoci počítače k potvrzení Torpova pořadí.

Bez dalších poznámek přejdeme pokusy autorů, kteří se snažili najít důkazy pro hodnoty konkrétních číslovek v realistickém ztvárnění podoby zemřelých na víkách sarkofágů. Snahy dokázat tímto způsobem, že dotyčnému bylo 20, 40, 60 či 80 let, k ničemu nevedly. Každý z badatelů viděl v portrétu zemřelého přesně tolik, kolik potřeboval pro svou interpretaci, a odhady oponentů tvrdě odmítal.

Větší vypovídací schopnost mohou mít důkazy, které poskytuje statistika. Nepřímý důkaz pro hodnotu etruské číslovky *ša* „6“ vidí W. MAŃCZAK (1983⁶⁰) ve statisticky nejnižším počtu dokladů této číslovky v rámci číslovek *huθ*, *maχ*, *ša*. Opírá se přitom o propočty frekvenčních slovníků soudobých evropských jazyků, které docházejí ke stejnému výsledku. Vypovídací

⁵⁵ *Untersuchungen zum Cippus Perusinus*, in: SE 29, 1961, s. 111-154.

⁵⁶ *Ein etruskischer Schiedsspruch: Zur Interpretation des Cippus Perusinus*, in: RIDA 26, 1979, s. 261-305.

⁵⁷ *Die etruskischen Zahlwörter: Eine prinzipielle Untersuchung*, in: SE 9, 1935, s. 153-190; id., *Die etruskischen Zahlenbegriffe von „eins“ bis „sechs“*, in: SE 27, 1959, s. 311-314.

⁵⁸ Podrobněji k textu viz AGOSTINIANI – NICOSIA (2000, *op. cit.*).

⁵⁹ *Die etruskischen Zahlwörter von eins bis sechs: Bericht über die Behandlung des Problems mit Hilfe einer elektronischen Datenverarbeitungsmaschine*, in: Anzeiger ÖAdW, phil.-hist. Kl. (Wien) 102, 1965, s. 61-76.

⁶⁰ *Das etruskische Numerale ša*, in: Glotta 61, 1983, s. 103-105.

schopnost mohou mít i statistické propočty získané na základě věku zemřelých. Disponibilní doklady římských číslovek udávajících v náhrobních nápisech stáří zemřelých analyzovali F. SLOTTY (1937⁶¹: 395 n.), H. L. STOLTENBERG (1943⁶²: 235 nn.) a A. I. CHARSEKIN (1964⁶³: 52 nn). Obdržená data nevykazují však žádné nepředpokládané jevy a průběh výsledné křivky je zcela logický. Největší počet zemřelých starších osob byl ve věku mezi 50 a 60 lety, přičemž nejstarší jen ojediněle překročili hranici 80. let.⁶⁴

Pro srovnání s touto skutečností je nutné nyní uvést přehled dokladů udávajících stáří zemřelých Etrusků s číslovkou vypsanou slovně. Číselné hodnoty budou interpretovány ve smyslu Torpova pořadí: *θu* „1“, *zal* „2“, *ci* „3“, *ša* „4“, *maχ* „5“, *huθ* „6“, *semφ* „7“, *cezp* „8“, *nurφ* „9“. Dvojí podoby číslovek (s morfémem *-s* či bez něj) odpovídají dvěma typům formule udávající stáří zemřelého, s nimiž se v etruských nápisech setkáváme. Je proto nutné rozlišovat formule tvořené číslovkou a apelativem *avil* „rok“ v *absolutivu* od obdobných, kde je použit *obliquus*⁶⁵ – *avils*. Prvé formule vyjadřují dobu, po níž probíhal určitý děj, např. *XXX avil svalce* „30 let žil“, druhé naopak zachycují okamžik, v němž nastala nějaká událost, např. *lupu(ce) avils XXX* „zemřel v 30 letech“. Pro přehled odděluji u dokladů přibírané morfěmy pomlčkou (v případě „slitých“ tvarů používám k oddělení rovnítko).

16? (let): *huθ=zar-s*⁶⁷ (AT 1.40); 17: *ci-em zaθrum-s* (Ta 1.109), *ci-em zaθr(u)m-s* (AT 1.172); 18: *eslem [z]aθrum-s* (AH 1.34); 19: *θun-em zaθrum-s* (AT 1.31), *θ[u]-en=zaθrum-s* (Ta 1.108); 23: *ci-s zaθr(u)m-is-c* (Ta 1.81); 25: *maχ-s zaθrum-s* (Vc 1.94); 27: *ci-em=c[e]alχl-s* (Ta 1.23); 30: *cealχl-s* (Ta 1.191), *c(i)alχl-s* (AT 1.157); 31: *θu [c]ealc* (REE 1997 [98], 42); 33: *ci-s cealχl-s* (AT 1.20); 36: *huθ-s ce(a)lχl-s* (Ta 1.95); 40: *šealχl-s* (AT 1.41); 45: *maχ-s šealχl-s* (Ta 1.169); 49: *θun-em muvalχl-s* (Ta 1.183); 53: *ci-s muvalχl-s* (Ta 1.185); 56: *huθ-s muvalχl-s* (Ta 1.192); 75: *maχ-s*

⁶¹ *Die etruskischen Zahlwörter*, in: ArOr 9, 1937, s. 379-404.

⁶² *Die Bedeutung der etruskischen Zahlnamen*, in: Glotta 30, 1943, s. 234-244.

⁶³ *К интерпретации этрусских числительных*, in: ВДИ 1964, 2, s. 48-61.

⁶⁴ Doklady věku nejstarších Etrusků viz první část článku, pozn. č. 37 (ZJKF – Auriga 45).

⁶⁵ Ač je morfém stejný, a to *-s*, jde zřetelně o jinou funkci než posesivní. Proto je zde používán termín *obliquus* (nepřímý pád) a nominativ je nahrazen *absolutivem* (bezpříznakový pád).

⁶⁶ M. CRISTOFANI, *L'indicazione dell'«età» in etrusco*, in: AGI 58, 1973, s. 157-164.

⁶⁷ Tvar je též vykládán jako zkrácený kvůli nedostatku místa ze správného **huθs-zaθrums* „26“ (poprvé F. SLOTTY, 1937, *op. cit.*: 395). Zda-li tu máme před sebou konečně druhý doklad složené číslovky se *sar-*, tedy **huθs-sars* „16“, nelze jednoznačně rozhodnout (srov. foto: M. CRISTOFANI, *Introduzione allo studio dell'etrusco. Nuova edizione interamente aggiornata* [Pocket Library of „Studies“ in Art, XXIII], Firenze, Leo S. Olschki Editore 1991, s. 126).

semφalχl-s (AT 1.171); 78: *esal-s cezpalχal-s* (Vc 1.93); 80: *cezpa[lχl-s]* (Ta 1.83); 85: *maχ cezpalχ* (Ta 1.82).

Obdobné statistické propočty na základě vypsanych etruských číslovek vedou již k jistým rozpakům. Soubor dat je zde přirozeně dosti omezený, nicméně budeme-li se držet číselných hodnot navržených Torpem, zjistíme, že nejmladší zemřelý (s vyznačením věku) byl šestnáctiletý, nejstarší pětáosmdesátiletý. Překvapuje však skutečnost, že tu zcela chybí šedesátníci, resp. někdo, kdo zemřel v rozmezí 56. a 75. roku svého života (vůbec tak není doložena číslovka **huθalχ-* „60“). Stojíme před problémem, jenž není snadné vysvětlit, neboť lze předpokládat, že aristokraté zemřeli právě v tomto věku museli mít velmi honosná a obsažná elogia (s vypsányými číslovkami). Těžko proto můžeme rozhodnout, zda je tento stav nutno považovat jen za výsledek nahodilosti empirických dat, či přímo za důsledek nepřesnosti v přiřazení číselné hodnoty některému z etruských výrazů. V rámci číslovek *ša*, *maχ*, *huθ* (a jejich desítkových odvozenin s morfěmem *-alχ-*) je statisticky nejčtetěji doložena číslovka *maχ*, s určitou výhradou by bylo možné právě u ní uvažovat jako o číslovce nejnižší, tedy „4“.⁶⁸ Nicméně nesplnili bychom tím ani jeden ze dvou způsobů běžného rozložení číslovek na stranách hracích kostek, přičemž by ani nezáleželo na hodnotách, které bychom ad hoc přidělili zbylým číslovkám *huθ* a *ša*. Výsledkem by byly dvojce *θu* (1)-*huθ* (6/5), *zal* (2)-*maχ* (4), *ci* (3)-*ša* (5/6), tedy součty 7-6-8, resp. 6-6-9, avšak takové hrací kostky v doložené praxi neexistovaly.

Co říci závěrem? Přes velké úsilí věnované více než dvě století klíčové otázce etruských číslovek postupují naše vědomosti kupředu jen velmi pomalým a nejistým tempem. Číslovkového materiálu je přitom k dispozici poměrně velké množství, a tak problém spočívá spíše v kvalitě než kvantitě tohoto materiálu. Již více než před stoletím napsal o výzkumech etruštiny J. ZUBATÝ (1889⁶⁹: 325): „*Smíme zajisté s nejlepším vědomím říci, že není památek, jimiž by se bylo tolik učenců s tak malým nepochybným výsledkem obíralo, jako s památkami etruskými.*“ K těmto slovům, která si dodnes uchovávala svou platnost, bych jen dodal, že o etruských číslovkách to platí dvojnásob.

ZUSAMMENFASSUNG

Die etruskischen Zahlwörter – *status quaestionis* (*continuatio*)

Das Problem der Zahlwörter ist im Rahmen des Etruskischen eines der schwierigsten und der am meisten diskutierten, dabei handelt es sich um einen Musterfall für die kombinatorische Methode. Den Ausgangspunkt bildet die Identifizierung der Wörter auf den sechs Seiten des Würfels aus „Tuscania“ als die ersten sechs Grundzahlen. Obwohl manche Etruskologen die von Torp (1902) festgelegten Gleichungen für sehr wahrscheinlich halten, bleibt Reihenfolge und Einzelbedeutung der etruskischen Würfelzahlen nach wie vor umstritten, denn es müssen auch die anderen Anordnungsmöglichkeiten der Würfelzahlen samt zugehörigen Zehnern überlegt werden. Manche Etruskologen wenden sich gegen den üblichen Ansatz *ša* „4“, *maχ* „5“, *huθ* „6“, wofür auch jetzt, nach 100 Jahren, eindeutige Argumente immer fehlen. Ebenso bleibt der genaue Zahlenwert der außerhalb der Würfel belegten Zahlwörter *semφ*, *cezp*, *nurφ* unsicher, Bedenken sind auch gegen *sar* „10“ geäußert worden und der Wert für „100“ bleibt ganz unbekannt. Auch hier scheint sich die Situation nicht wesentlich geändert zu haben. Die Geschichte der zahlreichen nicht nur kombinatorischen, sondern auch etymologischen Versuche, die seit dem 18. Jahrhundert unternommen wurden, zeigt, daß die Erkenntnis der etruskischen Zahlwörter im wesentlichen auf eine sehr langsam fortschreitende Serie von Einzelergebnissen angewiesen ist.

⁶⁸ Hodnotu *maχ* „4“ předpokládá nejnoveji i D. H. STEINBAUER, *Neues Handbuch des Etruskischen* (Subsidia classica, 1), St. Katharinen, Scripta Mercaturae Verlag 1999, ix + 519 s.

⁶⁹ *O nápisových památkách staroitalských*, in: LF 16, 1889, s. 1-9, 81-95, 188-200, 321-327, 401-410.

HIÁT V DAKTYLSKÝCH HEXAMETROCH GREGORA NAZIANZSKÉHO

Erika BRODŇANSKÁ (Prešov)

Už Isokratés (436-338 pr. Kr.) učil žiakov vo svojej rétorskej škole, že „δέι δὲ <έν> τῆ μὲν λέξει τὰ φωνήεντα μὴ συμπίπτειν (χωλὸν γάρ τὸ τοιόνδε)“ (Fragment 10). V uchu starých Grékov neznelo teda dobre, keď sa v toku reči stretli dve slová, z ktorých jedno končilo a druhé začínalo na samohlásku. Mladší gramatici používali na vyjadrenie nepríjemného pocitu, ktorý spôsobovalo takéto stretnutie samohlások, sloveso χάσσω. To má, okrem iného, tiež význam „príliš otváram ústa“. Pri vyslovovaní za sebou idúcich samohlások boli totiž ústa hovoriaceho otvorené príliš dlho.¹

Latinským ekvivalentom slovesa χάσσω je sloveso *hiāre*. Z neho odvodeným výrazom hiát označujeme nielen stretnutie koncovy a začiatkovej samohlásky dvoch za sebou idúcich slov, ale aj dojem, ktorý vyvoláva ich stretnutie. Starí Gréci sa snažili takýmto stretnutiam vyhýbať v reči i písanom slove, či už išlo o prózu alebo poéziu. Hiát však pôsobil obzvlášť rušivo v poézii, pretože mal vplyv na rytmus veršov. Práve preto vytvorili starí Gréci rôzne možnosti na jeho nápravu.

Pomerne často sa hiát vyskytuje aj v poézii jedného z cirkevných otcov, Gregora Nazianzského. Žil v 4. storočí po Kr. a bol najschopnejším kresťanským básnikom svojej doby. Písal básne teologické, v ktorých sa venoval otázkam dogmatiky a morálky, ale tiež historické, v ktorých hovorí o sebe samom, ale prihovára sa aj iným ľuďom.² Pri písaní svojej poézie používal rôzne metrické systémy. Môžeme sa u neho stretnúť s jambickým trimetrom, daktylským hexametrom i pentametrom, používal aj anakreonteon a hemijamby, dve básne sú dokonca napísané podľa pravidiel rytmickej poézie. Pri sledovaní hiátu v jeho veršoch sme sa sústredili na tie, ktoré sú napísané v daktylskom hexametri. Dohromady je ich 4945.

¹ LYPURLIS, D.: *Archaiia ellenike metrike*, Thessaloniki 1983, s. 20.

² Celé dielo Gregora Nazianzského je sústredené a vydané v súbornom diele MIGNE, J. P.: *Patrologia Graeca*. Jeho poézia sa nachádza vo zväzkoch 37 a 38. *Patrologia Graeca* delí Gregorovu poéziu do dvoch kníh (*poemata theologica*, *poemata historica*), čo súvisí s obsahovou náplňou jednotlivých básní. Obe knihy sa ešte ďalej členia na dve menšie časti takto: I, I *Poemata dogmatica*; I, II *Poemata moralia*; II, I *Poemata de se ipso*; II, II *Poemata quae spectant ad alios*.

Takmer v polovici týchto veršov sa hiát nachádza, v niektorých je zastúpený aj dva alebo trikrát. Celkovo je možné nájsť v Gregorových daktylských hexametroch 2964 hiátov, z toho 599 v prvej, 936 v druhej, 687 v tretej a 742 vo štvrtej knihe. Takéto množstvo si Gregor z Nazianzu dovolil použiť určite aj vďaka tomu, že jazyk poskytoval rôzne možnosti ako hiát napraviť.

Hiát sa nepočítaval, resp. celkom ustupoval pri krátení hiátu. Používali ho najmä epickí básnici. Krátenie hiátu, tzv. *correptio epica*, ktoré je definované známym *vocalis ante vocalem corripitur*, znamená, že dlhá samohláska na konci slova sa môže skrátiť, ak sa nasledujúce slovo začína samohláskou. Pri iota-diftongoch sa ι vyslovovalo pravdepodobne ako spoluhláska j alebo bolo natoľko potlačené, že ho nebolo počuť. Krátenie hiátu je možné nájsť takisto vo vnútri slova. Jedna a tá istá slabika však môže byť v tom istom slove meraná raz ako krátka a raz ako dlhá.³ Vo veršoch sa takto skrácuje dlhá samohláska alebo dvojhlasica, ak je v arze. *Correptio epica* je v nemalej miere zastúpené v každej zo štyroch Gregorových kníh.⁴ Najčastejšie je hiát krátený pri stretnutí sa slov začínajúcich vokálom a spojky καί. V knihe I, I je krátenie hiátu uplatnené 74-krát, z čoho 59-krát pri spojke καί. V ďalších troch knihách je to podobné. Zo 165 prípadov krátenia hiátu v knihe I, II sa ich pri spojke καί vyskytuje 152. Daktylské verše knihy II, I obsahujú 123 hiátov, pri ktorých je uplatnené toto pravidlo a 112 z nich je pri καί. Kniha II, II obsahuje 93 takýchto hiátov pri καί z ich celkového počtu 106.⁵ V ostatných prípadoch sa pravidlo skracovania koncovy dlhej samohlásky alebo dvojhlasicy uplatňuje predovšetkým pri slovách končiacich dvojhlasikou -αι (v prvej knihe 6, v druhej 11, v tretej 5 a vo štvrtej 10-krát).

Hiát sa oslabuje tiež pôsobením cezúr a dierézy. Takéto zoslabenie hiátu môžeme sledovať už v Homérových hexametroch, konkrétne po treťom trocheji, bukolskej dieréze a po prvej stopě.⁶

³ KORZENIEWSKI, D.: *Griechische Metrik*, Darmstadt 1968, s. 24.

⁴ "Ὀχλου ἅπαντ' ἀπέργε, διδοὺς ἅπαν ἄχθος ἀλεύσειν; (II, I, 1, 218)

Γαῖα δ' ἔτι ζωοισιν ἀγάλλεται ἀφραδέεσσι. (I, I, 8, 64)

Τερπόμενον τ' ἔργοισιν ἐμοῖς, καὶ ἐχέφρονα μύστην (I, II, 1, 89)

Μάστακ' ἀλητεύουσο, τροφὸς κενεῆ καὶ ἄπαστος. (II, II, 4, 11)

Kniha	I, I	I, II	II, I	II, II
Krátenie hiátu spolu	74	165	123	106
Z toho pri spojke καί	59	152	112	93
Ostatné	15	13	11	13

⁶ KORZENIEWSKI, D.: *Griechische Metrik*, Darmstadt 1968, s. 25.

V druhej knihe nie je, opäť ho však nachádzame jedenkrát v tretej knihe a dvakrát v knihe štvrtej.¹¹ Je zaujímavé, že vo všetkých prípadoch ide o spojenie ω $\acute{\alpha}$ να, čo znamená, že okrem pravidla o neexistujúcom hiáte po citoslovci ω v spojení so substantívom vo vokatívne, sa na toto spojenie vzťahuje i skutočnosť, že ide o nepravý hiát vďaka počiatočnej hláske *F* v substantíve $\acute{\alpha}$ ναξ, ktorá zanikla.

Ďalšími možnosťami, ktoré vytvorili starí Gréci na odstránenie, resp. oslabenie hiátu, sú elízia,¹² opačná elízia (*afairesis*)¹³ a *krasis*.¹⁴ Sú viditeľné vo verši na prvý pohľad, pretože sa prejavujú v písme. *Krasis* sa označuje znakom podobným znaku pre jemný prídych, nazývaným *κορωνίς*, ktorý je napísaný nad samohláskou, ktorá vznikla zmiešaním, napr. *κἀγὼ* namiesto *καὶ ἐγὼ*. Elízie taktiež nemôžeme prehliadnúť. Elidovaná samohláska je nahradená apostrofom, napr. *οὐδ' οὐρανίοισι* namiesto *οὐδὲ οὐρανίοισι*.

Gregor Nazianský z nich využíval najčastejšie elíziu. Obsahuje ju asi každý tretí verš jeho poézie v daktylskom hexametri. Najčastejšie ju uplatňuje pri častici $\delta\epsilon$ a jej zloženinách *οὐδὲ*, *μήδε*, *τόδε*, ďalej pri krátkych slovách ako sú *τε*, *με*, *ἀλλά*, *ἄρα*, pri predložkách a slovách s koncovkou *-α*.

Potvrďujú to aj dve kratšie básne, ktoré sme vybrali. Sú približne rovnako dlhé, avšak jedna zastupuje poéziu teologickú, druhá zase historickú. Carmen I, I, 3 *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* (*O Duchu Svätom*) obsahuje 93 veršov. Gregor v nich použil elíziu 27-krát. Samotné elidované $\delta\epsilon$ je tu najpočetnejšie. Vyskytuje sa 8-krát a týmto počtom tvorí asi tretinu všetkých elízií. Ďalšie dve tretiny sú zastúpené slovami, o ktorých sme už hovorili vyššie. Môžeme si uviesť niekoľko príkladov:

Οὐτ' ἐκτὸς θεότητος ἀειδέος, ἀλλ' ὁμόδοξον. (I, I, 3, 9)
 Ὅστις δ' ἐν σελίδεσσι θεοπνεύστοιο νόμοιο (I, I, 3, 10)
 Καιρός. Τίς δ' ἀμυδροῖσιν ἔτ' ὄμμασιν ἢ πυρὸς αὐγάς (I, I, 3, 20)
 Οἷς ῥα καὶ ἐν γλώσσησι πυρὸς μετέπειτ' ἑμερίσθη. (I, I, 3, 30)

Z historických básní sme vybrali carmen II, II, 6 *Παρθενικὸν πρὸς Ὀλυμπιάδα* (*Povzbudenie pre Olympiádu*), ktorá sa skladá zo 111 veršov. Nachádza sa v nej 39 elízií, teda opäť, ako aj v básni I, I, 3, sa elízia vyskytuje približne v každom treťom verši. Samotné $\delta\epsilon$ je v tejto básni elidované 18-krát, čo je takmer polovica všetkých elízií. Aj tu sú ostatné elízie tvorené

¹¹ Ὁζιόμην τοκέεσσι παρήμενος, ω $\acute{\alpha}$ να Χριστέ, (II, I, 1, 106)

Οὔτε σε πατρώης ἀπεμέρσαμεν, ω $\acute{\alpha}$ να, τιμῆς; (II, II, 3, 327)

Οὐκ ἐρέει, „Τί μ' ἔτευξας ἀλὸς τέκος, ω Ἄνα;“ δελφίς; (II, II, 5, 90)

¹² Elízia je odstránenie koncovej samohlásky slova pred začiatočnou samohláskou slova nasledujúceho.

¹³ *Afairesis* je odstránenie začiatočnej samohlásky nasledujúceho slova.

¹⁴ *Krasis* je zmiešanie dvoch samohlások, pričom vzniká nová samohláska alebo dvojhláska.

krátkymi slovami ako napr. *τε*, *κε*, *με*, *ἀλλά*, predložkami a slovami predovšetkým s koncovkou *-α* ako napr. *τάχα*, *δῶματα*, *κληῖδα*:

Εἶδος ἐπ' εἶδος ἄγουσαν ὀλοῖτον. Εἶματα δ' ἄλλαις (II, II, 6, 6)

Ἄλλ' ὅσον ἐστὶν εἰκόδος, ἐπεὶ κόρος ἐστὶν ἀπάντων. (II, II, 6, 18)

Γαστήρ μέτρα φέρουσα τάχ' ἄν παθέεσσι ἀνάσσει. (II, II, 6, 69)

Krasis je v jeho veršoch najviac využívaná pri dvoch spojeniach: *τοῦνεκα* (*τοῦνεκεν*) a *κἀνθάδε*.¹⁵ Tieto dve spojenia sme našli v Gregorových veršoch 19-krát (14¹⁶ + 5¹⁷). Iné spojenia využíva len sporadicky, teda jedenkrát (*κἀγὼ*: I, I, 34, 14; *κἀν*: I, I, 2, 44; *κἀκ*: I, II, 1, 347; *κοῦδέν*: II, I, 1, 472; *κῆν*: II, I, 1, 572; *τἀκτοθι*: II, I, 13, 138; *κἀντιτύχοιεν*: II, II, 7, 108; *τἀλλα*: II, II, 7, 211), prípadne dvakrát (*καυτός*: II, I, 1, 223; II, II, 5, 2).¹⁸

Použitie *afairesis* na oslabenie hiátu je len výnimočné, ako napríklad vo verši I, I, 27, 84:

Οἰκτρόν ὑποστρέψαντα πατρῶιον ἐς δόμον, ω ν αξ,

Vo veršoch Gregora z Nazianzu nachádzame teda hiát vo veľkom množstve. Zároveň je však zrejmé, že na jeho ospravedlnenie a oslabenie využíval

Κνίη	I, I	I, II	II, I	II, II
Počet všetkých hiátov	599	936	687	742
Počet hiátov ospravedlnených elíziou	399	568	408	491
Počet hiátov ospravedlnených opačnou elíziou	1	0	0	0
Počet hiátov ospravedlnených <i>krasis</i>	5	6	9	10
Počet hiátov ospravedlnených cezúrami alebo <i>dierézou</i>	70	107	93	77
Počet hiátov ospravedlnených krátením hiátu	74	165	123	106
Počet hiátov ospravedlnených pôvodnými spoluhláskami	27	58	36	32
Počet pravých hiátov	23	32	17	26

¹⁵ *Τοῦνεκα* θαρσαλέως ῥήξω λόγον. Ἄλλ' ἀπὸ τῆλε (I, I, 1, 8)

Δώσει *κἀνθάδ'* ἔμοιγε Θεὸς λόγον αὐτὸς ἐπελθών. (I, I, 3, 36)

¹⁶ Spojenie *τοῦνεκα* (*τοῦνεκεν*) sa nachádza vo veršoch: I, I, 1, 8; I, II, 2, 145; I, II, 2, 213; I, II, 9, 67; II, I, 1, 297; II, I, 1, 436; II, I, 13, 139; II, I, 42, 25; II, II, 4, 15; II, II, 5, 10; II, II, 5, 28; II, II, 7, 50; II, II, 7, 188; II, II, 7, 252.

¹⁷ Spojenie *κἀνθάδε* sa nachádza vo veršoch: I, I, 3, 36; I, I, 7, 97; I, II, 2, 545; II, I, 13, 190; II, II, 7, 137.

¹⁸ Ναὶ λίτομαι *κἀγὼ*, Πάτερ ἄφθιτε, καὶ γόνυ κάμπτω (I, I, 34, 14)

Οἷα τι *καυτός* ἐὼν ἐπιδήμιος ἐνθάδ' ἀλήτης, (II, I, 1, 223)

Gregor tie možnosti, ktoré mu poskytoval jazyk a tiež tie, ktoré vytvorili starí Gréci. Spracovali sme ich do prehľadnej tabuľky (s. 21).

Okrem hiátov, ktoré sú oslabené, nachádzame vo veršoch Gregora Nazianského i nevelký počet pravých hiátov. Vo všetkých štyroch knihách sa ich v daktylských hexametroch nachádza spolu 98. Z toho 58-krát pripustil hiát po spojke *καί*. Koncová dvojhĺska *αι* sa tu stretáva najmä so začiatočnou samohláskou *α*. Okrem toho pripustil hiát 15-krát po krátkom vokále, najmä pri stretnutí so začiatočným *-ε*, a 14-krát po *η*, obzvlášť pri stretnutí so začiatočným *-α*. Ďalších 11 hiátov vzniká pri stretnutí koncovkej dvojhĺsky (*ου, ευ, οι*) alebo dlhej samohlásky (*η, ω*) so začiatočnou krátkou samohláskou (*ε, ο, α, υ, ι*).

Za pozornosť stojí fakt, že hiáty s *καί* sa v najväčšej miere vyskytujú na dvoch miestach verša, pri stretnutí sa 3. a 4. a tiež 4. a 5. stopy, napr.:

3 4

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —

Σαρκογενῆ κακίην, καὶ αἵματος ἡμετέροιο. (I, I, 9, 79)

4 5

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — — ◡ ◡ — —

Τοῖς μεγάλοισι λόγοισι μένοι, καὶ ἔμπεδον εἶη. (I, I, 2, 46)

Ostatné hiáty sa zase vyskytujú predovšetkým v rámci piatej stopy, napr.:

5

— ◡ ◡ — — — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Ὅψε φάους ζῶης ὑγρόν ποθέοιμι ἔλαιον. (I, I, 27, 58)

5

— — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Κῆν χρυσοῖο πέλη καθαρώτερος, ἢ ἀδάμαντος. (I, II, 2, 98)

5

— — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Νωμῶν οἶα τε νῆα δέμας κρατεροῦ ἐλέφαντος. (I, II, 2, 639)

Gregor Nazianský sa vo svojej poézii nedokázal úplne vyhnúť hiátu, ja-
vu, ktorý vôbec nelahodil uchu starých Grékov. V istej obmedzenej miere
ho pripúšťal. Avšak všetky pravé hiáty v jeho daktylských hexametroch nesú
určité spoločné znaky.¹⁹ V najväčšej miere k nim dochádza pri začiatočnom
vokále *α*, obzvlášť pri stretnutí so spojkou *καί*. Okrem toho sa takmer pra-
videlne vyskytujú až v druhej polovici veršov. Je možné, že na týchto mies-
tach bol hiát pociťovaný s menšou intenzitou. Gregorove pripustenie hiátu
by sme však mohli pripísať aj určitej voľnosti pri skladaní epickéj poézie.

¹⁹ K podobným výsledkom došiel napr. aj M. Oberhaus, ktorý sa bližšie zaoberal básňou Κατὰ θυμοῦ (I, II, 25): OBERHAUS, M.: *Gregor von Nazianz. Gegen den Zorn*

ZUSAMMENFASSUNG Der Hiät in daktylischen Hexametern in der Poesie Gregors von Nazianz

Eins der Zeichen, das die Poesie und ihre Prosodie begleitet, ist der Hiät, das Aufeinandertreffen von zwei Vokalen, entweder innerhalb eines Wortes oder an der Grenze von zwei Wörtern. Da der Hiät den Versrhythmus stört, versuchten ihn die Dichter auf verschiedene Art und Weise zu beseitigen. Gregor von Nazianz bildet in diesem Zusammenhang keine Ausnahme.

Am häufigsten wird der Hiät mit Hilfe der Elision beseitigt, die in jedem dritten seiner Verse enthalten ist, und zwar vor allem bei kurzen Wörtern, wie z. B. δέ, οὔδε, μήδε, τόδε, το, με, ἀλλά, ἄρα und ähnlich. Er verwendet auch die Krasis und die Aphärese, aber nicht in einem solchen Umfang wie die Elision.

Bei Gregor können wir auch weniger offensichtliche Methoden der Hiät-Beseitigung finden. Häufig ist bei ihm der Hiät mit Hilfe der Cäsar oder Diärese entschuldigt, vor allem dank der bukolischen Diärese, die in vielen Fällen auch durch Interpunktion angedeutet wird.

Zum Hiät kommt es auch in dem Falle nicht, wenn das Wort mit den ursprünglichen Konsonanten *σ, j, F* beginnt, die sich in der Entwicklung der Sprache in einen Anhauch umgewandelt oder ganz verschwunden sind. Auch solche unechten Hiäte sind keine seltene Erscheinung in Gregors Versen. Wir begegnen ihnen insbesondere bei verschiedenen Formen des Substantivs ἄναξ und beim Verb οἶδα. Ihre Verwendung zeugt davon, dass Gregor von Nazianz bei der Niederschrift seiner Verse auch von der Tradition ausging, und nicht nur vom tatsächlichen Stand der Sprache.

Außerdem haben die Griechen den Hiät auch bei der Verkürzung des Endvokals des ersten von zwei hintereinander gehenden Wörtern nicht wahrgenommen, was die Regel *vocalis ante vocalem corripitur* bestätigt. Diese Regel, oder besser gesagt, die Folgen ihrer Anwendung, d. h. Beseitigung oder Nichtwahrnehmung des Hiäts, können in den Versen Gregors von Nazianz auch häufig angetroffen werden. Am häufigsten wird der Hiät beim Aufeinandertreffen von Wörtern, die mit einem Vokal beginnen, und der Konjunktion *καί* gekürzt.

Außer den Hiäten, die geschwächt sind, finden wir in den Versen Gregors von Nazianz auch eine kleinere Anzahl von echten Hiäten. In allen vier Büchern befinden sich insgesamt 98 Hiäte in daktylischen Hexametern. Davon hat Gregor den Hiät am häufigsten nach der Konjunktion *καί* zugelassen, in einem geringeren Umfang auch nach einem kurzen Vokal und nach *η*. Echte Hiäte kommen in den Versen fast regelmäßig an gleichen Stellen vor.

(Carmen 1, 2, 25). *Einleitung und Kommentar*, in: *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, 8. Band, Paderborn 1991, s. 36.

ARISTOTELSKÁ ATHÉNSKÁ ÚSTAVA A ČESKÁ VĚDA O NÍ V LETECH 1887-1906

Ivana KOUČKÁ (Olomouc)

Problematika aristotelského spisu¹ Ἀθηναίων πολιτεία (*Athénská ústava*) se dostala do popředí zájmu klasických filologů a historiků starověku teprve po objevení jeho čtyř „berlínských zlomků“, napsaných na dvou silně poškozených kusech papyrového rukopisu, které se jako součást obalu mumie dostaly do královského muzea v Berlíně v roce 1879. První vydavatel textu, F. Blass, ho v roce 1880 pokládal za část desáté knihy Theopompových *Filipik*. Důkladným studiem jednoho zlomku a srovnáním s textem scholiasty k Aristofanovým *Oblakům* však T. Bergk v roce 1881 prokázal, že pochází z Aristotelovy *Athénské ústavy*, a dodatečně připsal tomuto spisu i zbývající tři zlomky.² Jeho názor přijali i další badatelé a autor kritického vydání s obšírným výkladem H. Diels.³ Zlomky pojednávají o *seisachtheii*, událostech spojených s osobností archonta Damasia a o Themistokleově lodním zákonu.

Zlomky ze 158 ústav řeckých městských států, připisovaných Aristotelovi, citovali četní starověcí spisovatelé až do 6. století, avšak mezi 6.-9. stoletím se jejich původní text ztratil. I když se citáty a odkazy k nim vyskytovaly i v pozdější době, neplynuly patrně z bezprostřední znalosti Aristotelových děl. V době po berlínském nálezu byly vydány v práci V. Rose *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*, Lipsiae 1886.

V české literatuře využil zlomky pouze Justin Václav Prášek v článku *Solon a Damasiás* (1887),⁴ kde se nejprve zabývá prameny k Solónově činnosti a k období od Solóna k Peisistratovi. Aristotela považuje za výchozí zdroj solónských biografii Plútarcha a Diogena Laërtia, kteří však své informace převzali od jeho žáků, nikoliv z původního spisu o athénské ústa-

¹ Protože část badatelů, včetně autora nejobsáhlejšího komentáře k tomuto spisu P. J. Rhodese, popírá Aristotelovo autorství, používám někdy v textu článku označení aristotelská *Athénská ústava*. U těch vědců, kteří se přiklánějí k Aristotelovi, však ponechávám název Aristotelova *Athénská ústava*.

² PRÁŠEK, J. V.: *Solon a Damasiás. Novější Aristoteléské příspěvky k dějinám athénskému vývoje ústavního*, in: *Zprávy c. k. reálného a vyššího gymnasia v Kolíně*. Kolín 1887, s. 6-7.

³ DIELS, H.: *Über die Berliner Fragmente der Ἀθηναίων πολιτεία des Aristoteles*, in: *Philosophische und historische Abhandlungen der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1885, II, s. 1-57.

⁴ PRÁŠEK, J. V.: *op. cit.*, s. 1-22.

vě.⁵ Proto zdůrazňuje význam berlínských zlomků pocházejících přímo z původního znění. Stručně je také popisuje a podává celkem dobrý přehled o zahraniční literatuře k nim.

V dalších třech oddílech zveřejňuje výsledky svého výzkumu. Poměrně přesvědčivě dokazuje, že *seisachtheia* byla úplným zrušením dluhů, což koresponduje s Aristotelovou *Politikou* i athénským míněním o obsahu reformy.⁶ Berlínské zlomky také poukazují na příčiny sporů o archontát. Přístup k němu ztratili zchudlí eupatridé a prostou většinou hlasů z něho byli vyloučováni i další aristokraté, neboť nepocházeli z urozených rodů.⁷ Damasiův archontát zlomky datují do let 586 a 585.⁸ Byl zvolen geómory a démiúrgy a jeho dvouletý úřad lze vysvětlit jen snahou o tyrannidu. Po jeho odstranění byl přístup k úřadu rozdělen mezi skupiny *pediaiů*, *paraliů* a *diakriů*.⁹

Karel Svoboda při hodnocení prací českých vědců o antice uvádí, že Prášekův článek „[...] posoudil v *Listech* [...] na oko příznivě Josef Svoboda – byl to asi Král, ale upozornil, že Prášek neuvedl ty knihy, jichž užil“,¹⁰ zejména v závěrech o *seisachtheii* a o zvolení Damasia geómory a démiúrgy.¹¹

Mnohem výraznější podněty k aristoteléskému bádání přinesl zcela překvapivý nález téměř celé *Athénské ústavy* na papyrových svitcích, které zakoupilo Britské muzeum v Londýně v roce 1888-1889. Text na jejich rubu byl v roce 1890 identifikován jako *Athénská ústava* F. G. Kenyonem, asistentem rukopisného oddělení muzea. Znovuobjevení spisu oznámily články v novinách *The Times* z 19. ledna 1891 a 30. ledna se objevila „editio princeps“ s Kenyonovým úvodem a výkladem (Ἀθηναίων πολιτεία. *Aristotle on the Constitution of Athens*, Oxford 1891).¹² Od zveřejnění spisu se rozvinula diskuse o přesné rekonstrukci textu, autorství i významu informací v něm obsažených. Zúčastnili se jí nejen klasičtí filologové a historikové starověku, ale i literární vědci, archeologové a představitelé dalších vědních oborů především z Německa a Anglie, cenné příspěvky však připojili i vědci z Francie, Holandska a Itálie.

V následujícím desetiletí se objevila četná vydání ústavy a monografie a články, které detailně rozebíraly jednotlivé kapitoly a srovnávaly je s údaji

⁵ Tamtéž, s. 4.

⁶ Tamtéž, s. 11.

⁷ Tamtéž, s. 15-16.

⁸ Všechna uvedená data athénskému dějin jsou př. Kr.

⁹ Tamtéž, s. 18-22.

¹⁰ SVOBODA, K.: *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové*. Praha 1957, s. 261.

¹¹ SVOBODA, J.: *rf. Solon a Damasiás. Novější Aristoteléské příspěvky k dějinám athénskému vývoje ústavního*. Sepsal dr. Justin Prášek, in: *Listy filologické (dále jen LF)* 1890, s. 311-313.

¹² RHODES, P. J.: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford 1981, s. 2-3.

doposud známými. Na jejich základě pak vznikala nová literatura o athénských dějinách. Velmi výstižné hodnocení stavu bádání v letech 1891 a 1892 přináší V. Buzeskul: „Jedni pokládali pojednání, uveřejněné Kenyonem, za dílo samého Aristotela, jiní za dílo nějakého neschopného jeho žáka nebo peripatetika, jiní konečně viděli v něm výtah, práci pozdějšího redaktora, jemuž bylo základem pojednání Aristotelovo. Jedni připouštěli, že Aristoteles mohl užítí materiálu, jež sebrali jeho žáci, druzí dokazovali, že Aristoteles přenechal svůj materiál neschopnému žáku.“

V očích jedněch byl to pramen neobyčejně důležitý, s jehož objevem nastoupila nová éra ve studiu vnitřních dějin athénských a jehož svědectví je zcela nepochybné, dle mínění jiných bylo to dílo špatné, plné nejapností, pramen zkalený, v němž, co bylo nové, bylo nesprávné, a co bylo správné, nebylo nové... Co u jedněch tvořilo cenu tohoto díla, u druhých bylo neodpustitelnou vadou. Jedni kladli výše první část »Ath. Politeie«, druzí druhou.“¹³

Česká věda velmi brzy zareagovala na šťastný nález informativními články o spise či úvahami o jeho vydáních a komentářích. Jejich autory byli klasičtí filologové Josef Král, František Groh a Josef Pražák a již zmíněný klasický filolog a historik starověkých dějin Předního východu J. V. Prášek. Klasickou filologii chápali jako všestrannou vědu o antické společnosti, jejím životě a kultuře, a soustředili se proto na širokou škálu otázek spojených s rozbořením ústavy. Starověké dějiny naopak netvořily ještě v této době v naší vědě samostatný obor bádání, teprve se pozvolna konstituovaly.

Do programu univerzitních přednášek však nejrychleji zařadil veřejný výklad *O nově nalezeném Aristotelovi přičítaném spise* v letním běhu 1892 Jan Kvíčala. Svého bývalého učitele brzy následoval i J. Král, neboť se jako první český badatel systematicky zabýval řeckými státními starožitnostmi. Na pražské české univerzitě několikrát četl *O státních starožitnostech řeckých* a v době, které se již článkem nedotýká, i *O ústavním zřízení athénské. Z Athénské ústavy* také čerpal detailnější údaje pro čtení *O soudním, finančním a vojenském zřízení athénské*.¹⁴

Jeho úvaha o druhém Kenyonově vydání ústavy a další literatuře vyšla již v roce 1891.¹⁵ Králův styl je ryze vědecký. Článek seznamuje čtenáře velmi jasně a přehledně s hlavními problémy studia spisu: popisem rukopi-

¹³ BUZESKUL, V.: *Úvod do řeckých dějin*. Přel. J. Veverka. Praha 1909, s. 107. V. Buzeskul je také autorem ruského vydání a komentáře ústavy.

¹⁴ Detailnější informace o přednáškách, seminářích a disertačních pracích k dějinám athénské demokracie jsou uvedeny v článku: KOUCKÁ, I.: *Studium dějin athénské demokracie na univerzitách v českých zemích a na Slovensku v letech 1882-1945*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 27-1996, Olomouc 1998, s. 39-59.

¹⁵ KRÁL, J.: ἡ Ἀθηναίων πολιτεία. *Aristotle on the constitution of Athens*. Edited F. G. Kenyon. Second edition. Oxford 1891, in: LF 1891, s. 209-216.

su, počtem písařů, dobou vzniku opisu na papyrových svitcích, proveniencí rukopisu, identifikací se spisem *Athénská ústava*, jeho autorstvím, dobou sepsání, obsahem (rozdělením na dvě části) a emendacemi. Koncentruje se detailně i na rozbor první části díla, tj. na vývoj athénské ústavního zřízení, a snaží se postihnout význam spisu a jeho vliv na novodobé poznání athénských dějin.

Ve sporu o autorství se Královy názory příliš neliší od posuzovaného vydání. Jednoznačně, avšak bez hlubšího zdůvodnění, se přiklání k Aristotelovi. Nesouhlasí však s Kenyonovou datací vzniku mezi lety 329-307 a cituje názor J. Schvarcze, že nebyl sepsán po roce 322. Rok 329 se objevuje v kapitole 54 a v dalším textu najdeme zmínku pouze o deseti fýlách, kdežto po roce 307 jich existovalo dvanáct. J. Schvarcz připisoval autorství Démetriu Falérskému a domníval se, že text nemohl vzniknout po roce 322, protože se v něm nepřipomíná zrušení staré athénské ústavy a epistacie Démétria Falérského v letech 317-307. Tyto důvody pak spíše podporují mínění, že spis napsal Aristotelés, a to mezi lety 329-322.¹⁶

Větší vědeckou cenu má podle J. Krále první část, protože její informace podstatně změnily tehdejší vědomosti o athénských dějinách. Ze systematického popisu athénské ústavy, fungující v době vzniku spisu, se zachoval pouze úplný výklad o úřednících a začátek výkladu o soudech, další text se dochoval pouze zlomkovitě. Druhá část však podává většinou věci známé a neobsahuje tolik novinek.¹⁷

Spis poskytuje cenné údaje o nejstarších obdobích dějin Athén. Potvrzuje postupné zkracování doby vlády basilea a nově zmiňuje přebírání jeho kompetencí polemarchem a archontem.¹⁸ Po zrušení královské moci se stal nejdůležitějším úředníkem archón. Patrně roku 682 vznikl úřad thesmothetů, volených už pouze na jeden rok. Potvrdila se také zpráva, že areopag byl starou athénskou státní radou. Existoval už před Drakontem a doplňoval se z řad archontů.

Snad nejkontroverznější kapitolou se stala čtvrtá, pojednávající o Drakontově činnosti. Spis mu totiž překvapivě připisuje zavedení ústavy, nikoliv pouze psaných zákonů. Již za Drakonta existovaly čtyři občanské třídy a rada (*búlé*), za jejichž tvůrce se doposud považoval Solón.

Obširné vyprávění o Solónovi popírá spojení *seisachtheie* s měnovou reformou. Solón znovu uvedl ve své ústavě do praxe některá Drakontova zařízení, např. čtyři občanské třídy, do nichž však občany zařadil podle výše majetku a poskytl jim různá politická práva. Jako census zeugitů se uvádí 200, nikoliv 150 medimnů. Solón ponechal i Drakontovu *búlé*, avšak o počtu 400, ne 401 členů. Pro kandidáty na úřad archontů zavedl losování ve spojení

¹⁶ Tamtéž, s. 210-211.

¹⁷ Tamtéž, s. 215.

¹⁸ Tento archón byl až mnohem později nazván *archontem epónymem*.

s volbou, zatímco doposud se toto opatření přičítalo až době Perikleově. Nej důležitější novinkou je však vznik soudní poroty.

Athénská ústava informuje i o málo známých událostech athénských dějin od Solóna k Peisistratovi. Srovnáním textu berlínských zlomků s londýnským rukopisem byl nově datován Damasiův archontát do let 582 a 581. Vypravování o Kleisthenově ústavě detailně popisuje rozdělení každé z deseti fýl do tritýtí, do nichž byly poskládány démy od sebe odlehle (z okolí Athén, z pobřeží a z vnitrozemí).¹⁹

Mění se zcela názor na reformu areopagu, kterou dle svědectví spisu uskutečnil Efiáltés s Themistokleem, nikoliv Efiáltés na základě Perikleova návodu, a datace Themistokleova útěku do Persie (asi roku 460, nikoliv 464). Menší Perikleovy reformy areopagu pak způsobily, že mu byla přičítána i reforma provedená Efiálem a Themistokleem. Zeugité získali přístup k archontátu teprve před rokem 457, thétové z něho byli i nadále vyloučeni. Doposud se soudilo, že podle Aristeidova návrhu z roku 478 byl archontát přístupný všem Athéňanům. Obšrný je i výklad o státním převratu v roce 411/10, který se celkem shoduje s Thúkýdidovým textem, ač stručnějším. Vypravování o třiceti tyranech a jejich vyhnání se někde odchyluje od Xenofóna.²⁰

Králov žák F. Groh recenzoval v roce 1892 čtyři další vydání ústavy.²¹ Ve shodě s Králem oceňuje více první část a uvádí, co nového nález přinesl. Velmi stručně vyznívá hodnocení druhé části, jejíž obsah naznačovaly citáty gramatiků a lexikografů. Přesto je také důležitá, neboť se jedná o jediný systematický popis athénské ústavy dochovaný ze starověku.²²

Grohův výklad se liší od Králova podání zmínkou o Kylónově spiknutí a jeho časovým zařazením před Drakontovu ústavu. Mnohem podrobněji líčí reformu areopagu. Vypravování o Themistokleově podílu na reformě nelze z chronologických důvodů zahrnout. Aristotelův spis totiž postavil na jistý základ vnitřní chronologii doby od konce perských válek až do počátku války peloponnéské, neboť nejen udává čísla počet let od jedné události ke druhé, nýbrž přidává také jméno archonta. A na základě této chronologie nemohl mít na omezení moci areopagu takovou účast Periklés. Mnozí však

¹⁹ Tamtéž, s. 212-214.

²⁰ Tamtéž, s. 214-215.

²¹ GROH, F.: rf. 'Αθηναίων πολιτεία. *Aristotle on the constitution of Athens*. Edited by F. G. Kenyon. Second edition. London 1891. – 'Αθηναίων πολιτεία. *Aristotle on the constitution of Athens. Fascimile of Papyrus CXXI in the British Museum*. London 1891. – *Aristotelis 'Αθηναίων πολιτεία*. Iterum ediderunt G. Kaibel et U. de Wilamowitz-Moellendorff. Berolini 1891. – *De republica Atheniensium. Aristotelis qui fertur liber 'Αθηναίων πολιτεία*. Post Kenyonem ediderunt H. van Herwerden et J. van Leeuwen. Lugduni Batavorum 1891, in: *Athenaeum*, březen 1892, s. 182-186. Všechna uvedená vydání patří k nejdůležitějším i v dnešní době.

²² Tamtéž, s. 185.

silně pochybují, že by Themistoklés byl skutečným původcem reformy, neboť ani Aristotelés nepodává pro toto své tvrzení žádné důkazy.

F. Groh se detailněji zaměřil i na události po sicilské výpravě. Zdůrazňuje, že podkladem pro zpracování kapitol 28-40 byly četné listiny a nápisy, které sdělují mnohé podrobnosti, jež nejsou ani u Thúkýdida, ani u Xenofóna. Thérámena řadí spis k nejznamenitějším státníkům této doby. Aristotelův výklad končí obnovením demokratické ústavy v roce 403, neboť od jejího přijetí se ve zřízení Athén nic nezměnilo.²³

Závěr článku se dotýká otázky autorství. Základními argumenty pro Aristotela jsou shody citátů z gramatiků, lexikografů i berlínských zlomků s nově nalezeným spisem, identita názorů s údaji v díle *Politika* a doba vzniku mezi lety 329-325. Odlišný jazyk svědčí spíše o snaze autora přizpůsobit text širšímu okruhu čtenářů. Spisovatel nezná pětiveslice, které se začaly stavět po roce 325, proto musel svůj spis napsat před tímto rokem.²⁴

Grohův příspěvek věnuje větší pozornost příčinám změn athénské ústavy a zdůrazňování paralel mezi ústavou a díly jiných starověkých autorů. Jeho text je informativní, opírá se o posuzovaná vydání i další uvedené práce. Zájem F. Groha o tuto problematiku mohl posílit studijní pobyt na berlínské univerzitě v zimním běhu 1897/8, kde absolvoval i přednášky a semináře Ulricha von Wilamowitze-Moellendorffa, autora dvousvazkové monografie *Aristoteles und Athen*, Berlin 1893 a 1894.²⁵ V roce 1898 totiž vyšla v Listech filologických²⁶ série článků, které byly ještě téhož roku znovu souhrnně vydány.²⁷ V nich se již nevěnoval systematickému popisu *Athénské ústavy*, ale soustředil se na některé detaily jejího obsahu.

V roce 1899 předložil tento samostatný spis jako svou habilitační práci s názvem *Studie k Aristotelovu spisu 'Αθηναίων πολιτεία* na filozofické fa-

²³ Tamtéž, s. 183-185.

²⁴ Tamtéž, s. 185-186.

²⁵ Součástí osobního fondu F. Groha v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze (rozsah 1 karton) je pod inv. č. 75 seznam přednášek zapsaných v Berlíně v roce 1897/8, mezi nimiž se nachází výklad profesora U. Kochlera *Historische Übungen über der II. Theil der Politeia Athenion des Aristoteles*. Inv. č. 83 téhož osobního fondu tvoří potvrzení rektora vídeňské univerzity o účasti F. Groha na přednáškách a jejich seznam s podpisy vyučujících ze dne 25. 4. 1898. Ze seznamu vyplývá, že poslouchal také výklad profesora I. Lipsia *Übungen der griechisch-antiquarischen Gesellschaft über Aristoteles Schrift vom Staate der Athener*.

²⁶ V rámci příspěvku F. Groha *Studie k Aristotelovu spisu 'Αθηναίων πολιτεία* byly v LF 1898 uveřejněny pouze čtyři části pozdější habilitační práce: *K efebii athénské* (LF 1898, s. 241-253), *Lenaje a Anthesterie* (LF 1898, s. 321-360), *Ústava Drakontova* (LF 1898, s. 425-444) a *Příspěvky kritické a exegetické* (LF 1898, s. 445-452). Část *Hektemorové* vyšla už v r. 1897 (LF 1897, s. 253-256), avšak v menším rozsahu než v samostatném pojednání.

²⁷ GROH, F.: *Studie k Aristotelovu spisu 'Αθηναίων πολιτεία*. Praha 1898.

kultě české univerzity v Praze. Obsahoval pět samostatných pojednání: *K efebii athenské, Lenaje a Anthesterie, Hektemorové, Ústava Drakontova a Příspěvky kritické a exegetické*.

Habilitační komise složená z profesorů J. Krále, J. Kvíčaly a J. Zubatého v posudku uvedla, že „[...] spis se dotýká vesměs sporných a nesnadných otázek, které v poslední době hojnými badateli byly řešeny, aniž dosud všestranně uspokojivého řešení došly“. Dále členové komise konstatovali, že „[...] spis tento obsahuje tolik věcí nových a pozoruhodných, že zůstane [...] vážným a pozoruhodným příspěvkem k rozřešení mnohých záhad, jež skýtá nový spis Aristotelův“.²⁸

V prvním oddílu souhrnného vydání zdůvodňuje F. Groh názor, že mezi lety 303/2-292/1 došlo ke změně efébie²⁹ v nepovinnou instituci a srovnává údaje o ní v *Athénské ústavě* se zachovanými efébičskými nápisy. V druhé, nejrozsáhlejší části, se staví proti ztotožňování Dionýsových slavností Lénaji s Anthestériemi na základě srovnání doby, místa a průběhu jejich konání.³⁰

V příspěvku o *hektémorech* pak na základě četných paralel ukazuje, že pojem *misthósis* může znamenat nájem, a hájí dnes obecně přijímané tvrzení těch badatelů, kteří považují *hektémory* za rolníky obdělávající cizí půdu. Zatímco dodnes nebyla vyřešena otázka, zda odváděli majitelům půdy jednu nebo pět šestin výtěžku, přiklání se F. Groh k odevzdávání šestiny výnosu.³¹

Čtvrtá část studie pojednává o autentičnosti 4. kapitoly *Athénské ústavy*, věrohodnosti jejích údajů a vztahu ke konci 2. knihy *Politiky*. Dokazuje, že oligarchická ústava z roku 411 se podstatně lišila od ústavy Drakontovy.³² Závěrečný pátý oddíl obsahuje krátké výklady pěti míst z druhé části Aristotelova spisu.

Autorem dalšího článku *O spise Aristotelově 'Αθηναίων πολιτεία* byl středoškolský profesor Josef Pražák.³³ Na jeho začátku se autor zmiňuje, že text článku vychází z přednášky, kterou pronesl brzy po vydání spisu ve Filologickém spolku v Praze. Její původní znění změnil pro publikování v tisku jen sporadicky, a to na základě novějších publikací. Bližší termín konání přednášky není naznačen. V poznámce na úvodní straně se uvádí, že „[...] spisovatel této stati má český překlad s úvodem a poznámkami hotový a dou-

²⁸ Posudek habilitační komise ze dne 24. 5. 1899, Archiv Univerzity Karlovy v Praze, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, osobní spisy Františka Groha, inv. č. 244, č. kart. 22.

²⁹ GROH, F.: *Studie k Aristotelovu spisu 'Αθηναίων πολιτεία*. Praha 1898, s. 10.

³⁰ Tamtéž, s. 58.

³¹ Tamtéž, s. 66.

³² Tamtéž, s. 84.

³³ PRAŽÁK, J.: *O spise Aristotelově 'Αθηναίων πολιτεία*, in: *Zpráva o císařském reálném a vyšším gymnasiu v Praze ve Spálené ulici*, Praha 1892, s. 3-26.

fá, že za nedlouho podaří se mu uveřejnit jej“.³⁴ Doposud jediný český překlad Aristotelovy *Athénské ústavy* od J. Pražáka však vyšel až v roce 1900.

Rozsah článku umožnil Pražákovi věnovat se všem hlavním problémům studia rukopisu, takže je dokonce delší než předmluva a úvod k pozdějšímu překladu. Recenzent příspěvku F. Groh ocenil jeho vysokou odbornou úroveň, upozornil jen na některé drobné nepřesnosti a odchylky od obecně přijímaných závěrů. Jako datum získání rukopisu Britským muzeem uvádí rok 1890, zatímco J. Pražák rok 1891. V souladu s F. G. Kenyonem a nejnovějším vydavatelem ústavy F. Blassem se přiklání k počtu 4 písařů opisu, na rozdíl od mínění G. Kaibela a U. von Wilamowitze-Moellendorffa o 2 písařích, které akceptoval J. Pražák. Domnívá se také, že se zpráva měla více zmínit o rozsáhlém sporu o autentičnost díla a neomezit se jen na uvádění literatury.³⁵

Pražákovy úvahy jsou zcela závislé na zahraniční literatuře. Jako dobu vzniku spisu přebírá roky 329/8-326/5. Před rokem 325/4 byl pak uveřejněn.³⁶ K hlavním důvodům připsání spisu Aristotelovi řadí uvedení *Politeií* v seznamech jeho děl, přesvědčení Tímaia o Aristotelově autorství *Politeií* a skutečnost, že „[...] spis nově objevený jak slohem, tak také údaji jest ve shodě s ostatními spisy Aristotelovými“.³⁷

Další text o neznámých faktech athénské historie obsažených v ústavě působí spíše jako jejich stručné převyprávění srovnávané často s jinými starověkými prameny. Drakontovu činnost datuje pravděpodobně do roku 621.³⁸ Více zdůrazňuje demokratický charakter Solónovy ústavy, který Aristotelés vidí hlavně ve třech opatřeních, ve zrušení otroctví pro dluhy, možnosti každého athénské občana podat žalobu a v odvolacím právu k soudu lidu. Autor příspěvku dospívá rovněž k závěru, že „[...] pozdější doba demokratická zfalšovala obraz oligarchického zákonodárství a povznesla na újmu Drakontovu svého zbožňovaného Solona. Tím se stalo, že starší předsolonovské instituce, kteréž Solon do svého zákonodárství převzal, vyhlášeny byly za dílo a výtvor jeho.“³⁹

Velmi podrobně se rozebírá Peisistratova a Kleisthenova činnost.⁴⁰ Dvojí přerušení rané tyrannidy je datováno lety 556/5-550/49 a 549/8-539/8. Třetí úspěšný pokus se uskutečnil v roce 539/8. Větší pozornosti se těší i Kleisthenovy reformy, především vznik *bulé* o 500 členech, první volba strategů po

³⁴ Tamtéž, s. 3.

³⁵ GROH, F.: rf. *O spise Aristotelově 'Αθηναίων πολιτεία*. Podává Dr. Josef Pražák. Zpráva o c. k. reálném a vyšším gymnasiu v Praze ve Spálené ul. r. 1892, in: LF 1893, s. 130-131.

³⁶ PRAŽÁK, J.: *op. cit.*, s. 7.

³⁷ Tamtéž, s. 10.

³⁸ Tamtéž, s. 13.

³⁹ Tamtéž, s. 17.

⁴⁰ Tamtéž, s. 18-22.

jednom z každé fyly roku 501/0, zavedení střepinového soudu. V praxi byl ale poprvé využit až roku 488/7.

O takzvané *pentékontaetii* (478-431)⁴¹ zjišťujeme z ústavy nejenom nové zprávy, ale mnohé události byly dříve nesprávně datovány o několik let později (např. pád areopagu, Perikleův zákon o občanství). V novém světle se nám jeví také osobnost Aristeidova. Aristotelés ho představuje jako demokrata, který se velmi energicky zasadil o posílení demokracie. Závěry o reformě areopagu se shodují s Královým a Grohovým podáním, ale připouští se, že tato otázka není doposud vyřešena. V závěru zprávy čtenář zaujme zamyšlení, proč starověké prameny pokládaly Periklea za spolutvůrce reformy: „*Perikles pokládán byl za typus pravého demokrata, na něho neprávem přenesena mnohá opatření, kterými vývoj demokratického zřízení athénského byl podporován.*“⁴²

J. Pražák se také jako první český badatel obsírněji věnuje oligarchickým převratům během peloponnéské války, i když konstatuje, že srovnání Aristotelových zpráv o vládě čtyř set a vládě třiceti tyranů s Thúkýdidem a Xenofóntem a rezultáty vyplývající ze zhodnocení Aristotelova díla ponechává pro zvláštní pojednání, které bude brzy zveřejněno.⁴³ Žádný další Pražákův článek k oligarchickým převratům v Athénách však nevyšel.

Středoškolský profesor a neuspěšný uchazeč o získání *venia legendi* na pražské české univerzitě nejprve pro starověké dějiny východní (1899), později i dějiny antické (1900), J. V. Prášek, přistoupil k zvolenému tématu článku *Nově objevený spis o státě athénském a jeho význam pro dějiny starověké* (1892/93)⁴⁴ poněkud populárnějším stylem, který se vyznačuje velmi květnatými obraty, značně archaickou češtinou a rozvláchnými úsudky. I jeho článek se však opírá o solidní znalost odborné literatury a přináší některé nové pohledy na objevený spis. Registruje i obrovský zájem odborné veřejnosti, neboť „[...] vynikající odborníci objednali si exemplář vydání *Kenyonova i telegraficky, a takový byl odbyt, že okamžitě projevila se potřeba druhého vydání*“.⁴⁵

V první části příspěvku pojednává především o autorství a dataci. Dobu stanovenou Kenyonem (329-307) značně zúžil H. Weil na roky 329-322, neboť v závěrečném výčtu změn ústavního zřízení je jako poslední uvedena Thrasybúlova demokracie a chybí zde státní převrat Antipatra Makedonského. Poukazuje také na nesrovnalosti mezi údaji a stylem *Athénské ústavy* a jiných Aristotelových spisů. To by však nemělo vést k prisouzení spisu někte-

⁴¹ Tamtéž, s. 22-25.

⁴² Tamtéž, s. 24.

⁴³ Tamtéž, s. 25.

⁴⁴ PRÁŠEK, J. V.: *Nově objevený spis o státě athénském a jeho význam pro dějiny starověké*, in: *Vlasť* 1892/93, s. 48-57, 139-143, 200-210, 269-274.

⁴⁵ Tamtéž, s. 49-50.

rému z Aristotelových žáků či neznámému aristokratu blízkému peripatetické škole.

Cestu rozvázné kritiky nastoupil podle J. V. Práška francouzský filolog T. Reinach. Na třech místech, kde se jedná o Drakontovi, Solónovi a učasti Themistoklea na omezení moci areopagu, prokázal interpolace údaji spisu jiného se zřejmým aristokraticko-oligarchickým zabarvením. Drakontova ústava je líčena jako vzor a precedens oligarchické ústavy z roku 411.⁴⁶ J. V. Prášek tak otevřel v české odborné literatuře otázku pramenů spisu a jeho interpolací. Jako zdroj Aristotela zmiňuje Thúkýdida, nápisy a *pséfismata*.⁴⁷

Druhá část článku prezentuje jak dosavadní představy novodobých historiků o nejstarších obdobích athénských dějin, tak nové poznatky z Aristotelova spisu. Kylónovo spiknutí datuje podle Busoltova závěru nejpravděpodobněji do roku 636 anebo 632. V líčení Solónovy činnosti se J. V. Prášek téměř shoduje s J. Pražákem, ale i zde upozorňuje na interpolace. Zákon, který přikazoval athénským občanům připojit se za občanských sporů k nějaké straně, má na sobě zřejmý ráz vnitřních bojů, jimiž byly Athény zmítány na konci peloponnéské války.⁴⁸

Období po roce 510 objasňuje spis pouze jednotlivými podrobnostmi, zejména událostmi způsobenými oligarchickými tendencemi v athénské společnosti.⁴⁹ Hodnocení reformy areopagu je poznamenáno interpolacemi a tendenčním obviňováním Themistoklea. Periklés se stal vůdcem lidu ryze demagogickým prostředkem, zavedením soudních platů, které je zde tendenčně představováno jako důsledek jeho soupeření s Kimónovou štedrostí.⁵⁰

Téměř doslova J. V. Prášek parafrázuje text spisu o oligarchických převratech v průběhu peloponnéské války. Více si cení zpráv o vládě třiceti tyranů, neboť ji dosud historikové objasňovali jen na základě stručné, mnohem pozdější a tendenčně zabarvené zprávy Xenofóntových *Hellénik*. Aristotelův text naopak považuje za obsírné a objektivní vyličení.⁵¹ Všimá si však, že mezi třiceti tyrany není nikde uváděn Kritiás, v očích Xenofóntových jejich hlavní reprezentant. Tuto skutečnost vysvětluje jednak možnou interpolací, jednak svou vlastní, naprosto nedoloženou hypotézou. Aristotelés úmyslně opomenul jména původců těchto pro Athény neblahých událostí, protože si nezasloužili být uchováni v paměti potomků.⁵²

Deset let po identifikaci londýnského rukopisu, v roce 1900, vydal J. Pražák jeho překlad s předmluvou, úvodem a komentářem k vlastnímu textu

⁴⁶ Tamtéž, s. 50-53.

⁴⁷ Tamtéž, s. 54.

⁴⁸ Tamtéž, s. 140-143.

⁴⁹ Tamtéž, s. 204.

⁵⁰ Tamtéž, s. 208-209.

⁵¹ Tamtéž, s. 271.

⁵² Tamtéž, s. 273.

v poznámkách.⁵³ K vydání překladu ho opravňovala přípravná studie z roku 1892 a dlouholetá překladatelská praxe. Výchozím zdrojem českého překladu se stalo třetí vydání ústavy pořízené od F. Blasse *Aristotelis Ἀθηναίων πολιτεία*, Lipsiae 1898. Odchytky od něho jsou uvedeny v poznámkách. Klasický filolog Robert Novák ocenil ve své recenzi,⁵⁴ že „[...] Pražák prostudoval četná vydání spisu, překlady i hojnou vědeckou literaturu a podal překlad zcela přesný a spolehlivý“. Zhodnotil také úvod a poznámky jako střízlivý úsudek vybraný z nových spisů a podaný jasně a přesně.

Recenzi napsal také F. Groh. Překlad charakterizuje jako volný. Pražákovi se vydařily zejména prozaické pasáže spisu, tj. větší část Aristotelova díla, verše však Groha neuspokojily. Úvod je výtahem z pojednání z roku 1892 a objevila se v něm znovu mylná informace o objevení londýnského rukopisu v roce 1891. Počet písařů byl však změněn na čtyři a doba sepsání spisu se nyní klade do let 329-322. Poznámky charakterizuje F. Groh jako správné, ale mnohdy rozvláčné, neboť spíše připomínají podrobný výklad o athénských starožitnostech.⁵⁵

Poslední ohlas na překlad otiskl časopis *Hlídka* v roce 1902. Anonymní posuzovatel hodnotí překlad jako poměrně plynňý a srozumitelný, věcné poznámky v úvodu a pod čarou jako přesné a poučné, v poznámkách však někdy až příliš podrobné. Ve skutečnosti poznámky líčí spíše celé athénské zřízení.⁵⁶

Úvod k překladu je stručnější než pojednání z roku 1892. Kromě obvyklých problémů se v něm J. Pražák více zabývá Aristotelovými prameny. Uvádí Hérodota, Thúkýdida a Solónovy básně. Aristotelés však hlavně čerpal z *Atthid*, zejména z Androtióna, a v jeho díle jsou patrné i stopy spisu demokratického a oligarchického. Zákony, pséfismata a nápisy byly využity především v druhé části,⁵⁷ která je výčtem státních úředníků a popisem jejich kompetencí. Nejobšrněji však Aristotelés pojednal o soudním jednání před athénskými porotními soudy. Čtvrtý papyrový svitek s tímto textem je však velmi poškozený, a proto Pražákův překlad končí kapitolou 63 z třetího svitku.⁵⁸ V hodnocení historických údajů ve vlastním překladu i v poznámkách se neobjevují žádné zásadní nové poznatky.

⁵³ *Aristotelova Ústava athenská*. Přeložil J. Pražák. Praha 1900.

⁵⁴ NOVÁK, R.: rf. *Aristotelova Ústava athenská*. Přeložil Dr. Josef Pražák. Praha 1900, in: *České museum filologické* 1900, s. 217-218.

⁵⁵ GROH, F.: rf. *Aristotelova Ústava athenská*. Přeložil Dr. Josef Pražák. Praha 1900, in: LF 1903, s. 365-369.

⁵⁶ AN.: rf. *Aristotelova Ústava athenská*. Přeložil dr. Josef Pražák. Praha 1900, in: *Hlídka* 1902, s. 598.

⁵⁷ *Aristotelova Ústava athenská*. Přeložil J. Pražák. Praha 1900, s. 12.

⁵⁸ V novějších vydáních a překladech *Athénské ústavy* jsou kapitoly ze čtvrtého svitku zařazeny (kap. 64-69).

Všechny uvedené české práce jsou silně závislé na zahraniční literatuře a s výjimkou Grohova habilitačního spisu nepodávají nové závěry k aristotelické *Athénské ústavě*. Vycházejí však z tehdejšího aktuálního stavu poznání a seznamují české čtenáře brzy po znovunalezení spisu s hlavními problémy studia berlínských zlomků, londýnského rukopisu i athénských dějin na konci 19. a začátku 20. století. Pražákův překlad s komentářem uvádí ve svém seznamu nejdůležitějších vydání, překladů a komentářů i autor současného nejobšrnějšího komentáře a zatím posledního anglického překladu Peter John Rhodes.⁵⁹

Význam hodnocených článků a úvah spočívá i v tom, že výrazně přispěly ke konstituování české vědy o dějinách starověkých Athén, zejména jejich politického zřízení, neboť do 80. let 19. století existovalo v české literatuře pouze několik málo odborných publikací a článků s touto tematikou. Patří k nim práce středoškolského profesora Františka Šembery, zabývající se souhrnně starověkými dějinami,⁶⁰ a články knihovníka Českého musea Jaroslava Vrtátka *O zřízení státu Athénské* a středoškolského profesora Vladislava Kalouska o dokimasii.⁶¹ Právě jejich srovnání s pojednáními o athénských dějinách vydanými po znovobjevení spisu umocňuje jeho význam.

Vedle celkových informativních článků totiž vycházely i české příspěvky, které se koncentrovaly na detailnější problémy athénských dějin, vyplývající ze studia spisu. Vědecky nejcennější napsal F. Groh. *Studie k Aristotelovu spisu Ἀθηναίων πολιτεία* doplnil nejprve úvahou *Thukydidés či Aristoteles* (1901),⁶² kde konfrontuje názory obou autorů na oligarchický převrat v roce 411/10, zejména na způsob zavedení vlády čtyř set. Domnívá se, že Aristotelés se opíral o autentické úřední listiny a byl o převratu lépe informován. Thúkýdídés podává celkový názor na oligarchickou vládu a v některých detailech zpřesňuje a opravuje Aristotelovo podání.⁶³ O nových pochybnostech o autentičnosti Drakontovy ústavy referují *Příspěvky k Aristotelově ústavě athénské* (1904).⁶⁴ Aristotela však považují za autora zmínky o Drakontovi a jeho zprávy hodnotí jako zcela spolehlivé.⁶⁵

Srovnáním Hérodotových zpráv o athénských dějinách s Aristotelovou *Athénskou ústavou* se vrátil k tematice znovunalezeného spisu i J. V. Prášek.

⁵⁹ RHODES, P. J.: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford 1993 (paperback), s. 742.

⁶⁰ ŠEMBERA, F.: *Dějiny vzdělaných národů starověkých I*. Praha 1872; též: *Dějiny národů klasických I. Řecké dějiny*. Praha 1875.

⁶¹ VRTÁTKO, J.: *O zřízení státu Athénské*, in: *Časopis Českého musea* 1861, s. 123-138, 248-269, 299-319. – KALOUSEK, V.: *O dokimasii úředníkův Athénských*, in: LF 1887, s. 418-422.

⁶² GROH, F.: *Thukydidés či Aristoteles*, in: LF 1901, s. 1-9.

⁶³ Tamtéž, s. 9.

⁶⁴ GROH, F.: *Příspěvky k Aristotelově ústavě athénské*, in: LF 1904, s. 7-13.

⁶⁵ Tamtéž, s. 12.

Sérii svých článků nazval *Herodotova Atthis* (1897).⁶⁶ Poukazuje na zřejmé nedostatky Hérodota podání o předsolónském období i Solónově reformní činnosti, které vysvětluje jeho závislostí na ústních zdrojích, zatímco Aristotelés využil sbírky úředních pramenů a díla atthidografického písemnictví. U Hérodota oceňuje jeho zprávu o Peisistratově době. Je v podstatě správná a shoduje se s „[...] nejznamenitějším vyličením athénských dějin“,⁶⁷ s Aristotelovou *Athénskou ústavou*. Odlišnosti však vidí v Hérodotově detailnějším popisu poslední fáze občanského sporu, jehož výsledkem byla tyrannis, v chronologických údajích a v podrobnějším rozboru tyranovy hospodářské a stavební činnosti Aristotelem.

Srovnání Hérodota, Aristotelova spisu a Thúkýdida je také obsahem *Posouzení Herodotových zpráv o Themistokleovi* od středoškolského profesora Františka Mašnera.⁶⁸ Shoduje se s Práškovým úsudkem o Hérodotově nepříznivém ocenění Themistokleovy povahy a činnosti, na rozdíl od vyzdívání zásluh Aristeidových, neboť Hérodotos stranil Alkmeónovcům. Byl značně důvěřivý a osnoval celou řadu výmyslů, tradovaných později v řeckém písemnictví, např. o domnělém spojení Themistoklea s Efialtem při oslabení kompetencí areopagu. Centrem Mašnerova zájmu se stala i datace Themistokleova archontátu (493/2), lodního zákona a ostrakizování (483/2)⁶⁹, které Aristotelův spis zpřesnil. Stručná recenze prvního českého soukromého docenta a později mimořádného profesora starověkých dějin Emanuela Peroutky kladně hodnotí náležitou znalost pramenů a literatury a správná stanoviska autora.⁷⁰

O rozbor bohaté zahraniční literatury a starověkých pramenů se opírá Josef C. Čapek v článku *Chronologie vlády Peisistratovy* (1906),⁷¹ který je v některých místech polemikou s Práškovými úvahami. Dataci jednotlivých pokusů o tyrannidu i doby vyhnanství převzal Čapek od H. Busolta, vycházejícího z Aristotelových údajů, a použil rovněž Pomtowovu opravu pro druhou vládu. Ani těmito návrhy a opravami však nezískáváme ještě pevnou chronologickou řadu pro Peisistratovu vládu.⁷² E. Peroutka pochválil autora

⁶⁶ PRÁŠEK, J. V.: *Herodotova Atthis*, in: České Museum filologické 1897, s. 145-162, 319-329, 405-419.

⁶⁷ Tamtéž, s. 414.

⁶⁸ MAŠNER, F.: *Posouzení Herodotových zpráv o Themistokleovi*, in: XXVII. výroční zpráva státního gymnasia ve Vysokém Mýtě za r. 1905/6. Vysoké Mýto 1906, s. 3-22.

⁶⁹ Tamtéž, s. 13-16.

⁷⁰ PEROUTKA, E.: rf. Fr. Mašner: *Posouzení Hérodotových zpráv o Themistokleovi*. Část první. (XXVII. výroční zpráva st. gymnasia ve Vysokém Mýtě za r. 1906), in: LF 1907, s. 466.

⁷¹ ČAPEK, J. C.: *Chronologie vlády Peisistratovy*, in: Výroční zpráva c. k. vyššího a jubilejního gymnasia v Benešově za školní rok 1906. Benešov 1906, s. 1-20.

⁷² Tamtéž, s. 20.

za retrospektivu a kritiku zahraniční literatury. Podklad pro definitivní stanovení chronologie této doby však může podle něho přinést pouze zkoumání Aristotelových pramenů a cílů sepsání spisu a rovněž objasnění jeho poměru k Hérodotovi.⁷³

Bílou vránou mezi všemi úvahami a články, jejichž výchozím zdrojem se stalo znovuobjevení Aristotelova spisu, je detailní popis státního účtování v Athénách ve stejnojmenném příspěvku méně slavného bratra Jana Kvíčaly, Františka. Jeho *Státní účtování v Athenách* (1893/4)⁷⁴ se věnovalo tématu z druhé, doposud opomíjené části *Athénské ústavy*. F. Groh ve své recenzi ocenil Kvíčalův „[...] nový, velmi jasný, přehledný a v podstatě správný výklad o této otázce“, ale zároveň zdůraznil závislost závěrů na zahraniční literatuře.⁷⁵

Od počátku 20. století však problematika aristotelské *Athénské ústavy* ustupovala v odborné i populárně naučné literatuře pomalu do pozadí a vědecké aktivity E. Peroutky v oboru starověkých dějin naznačují přesun zájmu k minojské Krétě a mykénskému Řecku. V české literatuře se do dnešní doby zabýval ústavou již pouze populárně vědecký článek Pavla Olivy *Aristotelova Athénská ústava* (1980).⁷⁶

V zahraniční literatuře pak vznikla, zejména od 60. let 20. století, řada dalších článků a odborných monografií. Zejména práce P. J. Rhodese⁷⁷ a Mortimera Chamberse⁷⁸ i tři sborníky vydané v 90. letech⁷⁹ ukazují nadále odlišná stanoviska vědců k četným sporným otázkám spisu i athénských dějin, o kterých psali a které řešili i autoři českých příspěvků z let 1887-1906.

Aristotelovo autorství zpochybňuje především P. J. Rhodes. Odlišnosti stylu a slovní zásoby, rozpory mezi tvrzeními ve spise *Politika* a v *Athénské ústavě* a některá nedopatření jejího autora ho přesvědčují o připsání díla ano-

⁷³ PEROUTKA, E.: rf. Jos. C. Čapek. *Chronologie vlády Peisistratovy*. (Výroční zpráva c. k. vyššího gymnasia v Benešově za r. 1906), in: LF 1907, s. 465.

⁷⁴ KVÍČALA, F.: *Státní účtování v Athenách*, in: Výroční zpráva c. k. českého vyššího gymnasia v Kroměříži za školní rok 1894. Kroměříž 1894, s. 3-37.

⁷⁵ GROH, F.: rf. *Státní účtování v Athenách*. Napsal František Kvíčala. (Výr. zpráva c. k. českého gymnasia v Kroměříži za školní rok 1894). In: LF 1895, s. 394-395.

⁷⁶ OLIVA, P.: *Aristotelova Athénská ústava*, in: Čtení o antice 1978/1979, Praha 1980, s. 7-8.

⁷⁷ RHODES, P. J.: *Aristotle. The Athenian Constitution*. Harmondsworth 1984. Viz také pozn. 12 a 59.

⁷⁸ CHAMBERS, M.: *Aristoteles. Staat der Athener*. Berlin 1990.

⁷⁹ MADDOLI, G. (ed.): *L'«Athenaion Politeia» di Aristotele: 1891-1991, per un bilancio di cento anni di studi*. Napoli 1994. – PIÉRTART, M. (ed.): *Aristote et Athènes: (Actes de la Table Ronde Centenaire de l'Athenaion Politeia)*. Paris 1993. – *L'«Athenaion politeia di Aristotele» a cura di L. R. Cresci e L. Piccirilli. Relazioni presentate al convegno tenutosi a Genova dal 30 settembre al 1 ottobre 1991*, Genova 1993.

nymnímu Aristotelovu žákovi. M. Chambers však jeho námitky vyvrací.⁸⁰ Jako dobu sepsání díla uvádí P. J. Rhodes období mezi lety 332-322, M. Chambers ji zužuje na 328-325.⁸¹ Oba vědci se shodují v názoru, že autor spisu znal a v první části v některých případech užil Hérodota, Thúkýdida, Solónovy básně a díla atthidografů, přímé důkazy svědčí zejména pro Androtióna a Kleidéma. Listiny, zákony a pséfismata citoval spíše z literárních pramenů, nikoliv na základě vlastního studia těchto dokumentů v archívech. V druhé části se opíral o znalost tehdejších athénských zákonů a pozorování athénské ústavní praxe.⁸²

První část podává informace, které se nedochovaly v jiných dílech, případně zaznamenává odlišný pohled na fakta v nich dostupná. Není všeobecným přehledem řeckých ani athénských dějin, ale historií athénské ústavy. P. J. Rhodes si však více cení části druhé, protože je jediným dílem svého druhu dochovaným ze starověku.⁸³

Některé zásadní události athénských dějin jsou také v současné odborné literatuře interpretovány a datovány rozdílně od hodnocených českých příspěvků, jak naznačují i monografie Jochena Bleickena *Athénská demokracie* (2002) a práce P. Olivy *Zrození evropské civilizace* (2003) a *Kolébka demokracie* (2000). Drakontova ústava je dnes považována za „[...] pozdní výtvor. Vznikla pravděpodobně na sklonku 5. či až ve 4. století v kruzích athénských konzervativních politiků, kteří chtěli tímto způsobem prokázat, že jejich politický program budovaný pod heslem obnovy »ústavy pocházející od otců« (patrios politeia) je v souladu se starobyklou Drakontovou ústavou.“⁸⁴

Podle J. Bleickena připojil Solón ke dvěma již pevně vymezeným skupinám osob, jezdcům a zeugítům, třetí skupinu pentakosiomedimnů.⁸⁵ Cenzus zeugítů je uváděn výše než 200, respektive 150 měřic.⁸⁶ Většina novější odborné literatury Solónovi rovněž přičítá vytvoření rady 400, zatímco Solónovu reformu měny odmítá, neboť v jeho době ještě patrně v Athénách neexistovala. Možná ale došlo ke kodifikaci systému měř a vah. Losování archontů z kandidátů předem zvolených v démech bylo v Athénách zavedeno až v roce 487/6.⁸⁷ Zavedení odvolací instance proti rozhodnutí aristokratického smírčího soudce je potvrzeno, J. Bleicken se však domnívá, že nám

⁸⁰ RHODES, P. J.: *Aristotle. The Athenian Constitution*. Harmondsworth 1984, s. 11-13. – CHAMBERS, M.: *op. cit.*, s. 79-82.

⁸¹ RHODES, P. J.: *tamtéž*, s. 32. – CHAMBERS, M.: *tamtéž*, s. 83.

⁸² RHODES, P. J.: *tamtéž*, s. 18-23, 28-29. – CHAMBERS, M.: *tamtéž*, s. 84-91.

⁸³ RHODES, P. J.: *tamtéž*, s. 34.

⁸⁴ OLIVA, P.: *Zrození evropské civilizace*. Praha 2003, s. 88.

⁸⁵ BLEICKEN, J.: *Athénská demokracie*. Praha 2002, s. 26. (Německý originál *Die athenische Demokratie* vyšel r. 1994.)

⁸⁶ *Tamtéž*. – OLIVA, P.: *Zrození evropské civilizace*. Praha 2003, s. 94.

⁸⁷ BLEICKEN, J.: *op. cit.*, s. 48. – OLIVA, P.: *Kolébka demokracie*. Praha 2000, s. 35.

není známo, jak se Solónem zřízený úřad jmenoval.⁸⁸ Damasiás byl zbaven moci nejspíše v roce 580/79.⁸⁹

Chronologie Peisistratovy tyrannidy zůstává nadále nejasná. Její počátky a třetí pokus se ale datují nejspíše do roku 561/0 a 546/5. Peisistratos zemřel v roce 528/7, Hipparchos byl zavražděn v roce 514 a Hippiás vypuzen v roce 511/10.⁹⁰ Rozdílný je názor na dobu zavedení ostrakismu, kde se uvažuje o Kleisthenovi i o roku prvního využití v praxi 488/7.⁹¹ Themistoklés byl ostrakizován nejspíše roku 472/1 a zemřel nejspíše kolem roku 460.⁹² Jediným autorem reformy areopagu byl Efialtés.⁹³

Zatímco Thúkýdidés se koncentruje na vykreslení celkové atmosféry oligarchického převratu roku 411/10, *Athénská ústava* věnuje větší pozornost detailnímu popisu ústavních návrhů. Oba prameny se nejvíce liší ve výkladu o ustanovení výboru s cílem vypracovat návrh nové ústavy a v popisu zasedání lidového sněmu, které formálně přijalo oligarchickou ústavu. Žádný z pramenů zde ale podle P. J. Rhodese neříká úplnou pravdu.⁹⁴

⁸⁸ BLEICKEN, J.: *op. cit.*, s. 27.

⁸⁹ OLIVA, P.: *Zrození evropské civilizace*. Praha 2003, s. 96.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 98-102.

⁹¹ *Tamtéž*, s. 103. – BLEICKEN, J.: *op. cit.*, s. 47-48.

⁹² OLIVA, P.: *Kolébka demokracie*. Praha 2000, s. 25-26.

⁹³ RHODES, P. J.: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford 1993 (paperback), s. 312.

⁹⁴ RHODES, P. J.: *Aristotle. The Athenian Constitution*. Harmondsworth 1884, s. 72-73.

SUMMARY

**Aristotle's *Athenian Constitution*
and Czech science dealing with it in 1887-1906**

The article deals with the response of the Czech scholars to the find of the Berlin fragments (1881) and, later on, of the London manuscript of almost the whole *Athenian Constitution* (1890). J. Král, F. Groh, J. Pražák and J. V. Prášek paid particular attention to the authorship of the document, time when it was drawn up and analysis of the first part dealing with the development of the Athenian constitutional system. They also tried to comprehend its importance and influence on the modern exploring of Athenian history. Up to now the only Czech translation of the constitution by J. Pražák was published in 1900. Other Czech articles focused on specific problems of Athenian history based on the study of the rediscovered constitution. It concerns above all Groh's *Studie k Aristotelově spisu 'Αθηναίων πολιτεία* (*Paper on Aristotle's 'Αθηναίων πολιτεία*, 1898) which already takes into account also the second part describing the constitution accepted in 403 B.C.

Even though Czech contributions were usually based on foreign literature and did not bring any new pieces of knowledge, they promptly responded to one of the most surprising finds concerning the Greek history and significantly contributed to the formation of the Czech science dealing with the history of ancient Athens. However, some conclusions from that time are out of date and we have to confront them with contemporary literature, above all with the commentaries by P. J. Rhodes (1981) and M. Chambers (1990).

**PŘÍRUČKY A UČEBNICE STAROŘECKÉ SYNTAXE
V POSLEDNÍCH PATNÁCTI LETECH**

Dagmar MUCHNOVÁ (*Praha*)

Poté, co vyšla v r. 1945 Humbertova *Syntaxe grecque* a v r. 1950 Debrunnerem přepracovaná Schwyzerova *Syntax und syntaktische Stilistik*, se zdálo, že je trh saturován, a nastalo poměrně dlouhé období, kdy byla zkoumání syntaxe věnována jen okrajová pozornost. Vycházely sice jednotlivé studie, ale větší či velké syntetické práce se objevily teprve koncem osmdesátých let. Od této doby do dneška bylo publikováno relativně velké množství gramatických, resp. syntaktických příruček (různého rozsahu a v různých jazycích), jež odrážejí – v rozdílné míře – současné lingvistické trendy.

První vlašťovkou byla pro studenty nejužitečnější a nejpřístupnější, alespoň podle mého názoru, Rijksbaronova poměrně stručná (185 s.), ale velmi instruktivní práce *Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek* (Amsterdam, Gieben). Opakované vydávání svědčí o její velké oblibě (1. vyd. 1984, 2. upravené vyd. 1994, 3. upravené vyd. 2002). Rijksbaron pracuje s rozlišováním obligatorních a fakultativních doplnění (v jeho terminologii *obligatory and optional constituents*). Zahrnuje výklad slovesné sémanto-syntaxe nezávislých vět (mody, časy a slovesné rody) a sémanto-syntaxe vedlejších vět (včetně infinitivu a participia), tj. rozsahem probírané látky do značné míry odpovídá známé Stahlově příručce *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit* (1907). Na rozdíl od ní a jiných klasických příruček, které v názvu hovoří jen o syntaxi, přiznává tedy Rijksbaron značnou důležitost i sémantice: obvykle se hovoří o sémantickém popisu syntaxe. V roce 2000 vyšla společnou péčí čtyř holandských badatelů A. Rijksbarona, S. R. Slingse, P. Storka a G. Wakkerové další syntaktická příručka, zatím jen holandsky: *Beknopte syntaxis van het Klassiek Grieks* (Lunteren, Hermaion).

Ve srovnání s Rijksbaronem (ale i s dalšími novými syntaxemi) se starší gramatiky vyznačují velkou podrobností a bohatstvím příkladů (některé i s překlady), ale rozvržení popisu souvětí syntaxe je mnohdy chaotické a rozhodně neodpovídá současným poznatkům. Často jsou např. spojovány do jedné skupiny věty účelové, snahové a obavné (vzhledem k podobnosti užívaných spojek i slovesných tvarů), přičemž se nebere zřetel na jejich sémantickou a syntaktickou funkci. S tím se setkáváme u Niederleho, Mengeho, Kühnera – Gertha, Schwyzera – Debrunnera, Humberta, Goodwina, při-

čemž Kühner – Gerth je všechny řadí mezi substantivní věty, Schwyzer – Debrunner mezi věty adverbialní, Menge a Humbert mezi věty účelové, Niederle mezi věty „žádací“, Goodwin je charakterizuje jako *Final and Object Clauses* a Smyth jako *Object Clauses* (tedy věty předmětové).

Druhou anglicky psanou syntaxí z nedávné doby je čtyřdílná americká *Greek Syntax* od G. L. C o o p e r a, zpracovaná na základě Krügerovy řecké gramatiky z r. 1875; první dva díly z r. 1998 nesou titul *Attic Greek Prose Syntax*, další dva díly vyšly v r. 2003 pod názvem *Early Greek Poetic and Herodotean Syntax* (Ann Arbor: The University of Michigan Press). Jde o velmi obsáhlé syntaktické kompendium (druhé dva díly mají přes 1600 stran), ale – alespoň podle recenzí, které jsem měla možnost číst (např. v elektronickém časopise Bryn Mawr University) – jeho koncepce nebyla vůbec aktualizována a vložení dalších paragrafů vedlo ke značné nepřehlednosti. Knihu jsem zatím neměla k dispozici. O tom, že jsou stále v oblibě i starší gramatické příručky, svědčí reprint z r. 1998 (London, Bristol Classical Press) Goodwinovy *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb* z r. 1889.

Z německy psaných gramatických příruček působí poměrně moderně *Griechische Grammatik* od Eduarda B o r n e m a n n a a Ernsta R i s c h e (1. vyd. 1973, 2. vyd. 1978; Frankfurt/M. – Berlin – München, Moritz Diesterweg), určená spíše pro střední školy a studentům snadno srozumitelná. I když... při upadající znalosti řečtiny se i v zahraničí dnes používá i na vysokých školách. Známé a osvědčené M e n g e h o *Repetitorium der griechischen Syntax* (r. 1961 opraveno Andreasem Thierfelderem) bylo v posledním vydání z r. 1999 (Darmstadt, Wiss. Buchgesellschaft) rozšířeno J ü r g e n e m W i e s n e r e m o dodatek týkající se řeckých partikulí, celkem o více než sto stránek (původní text má cca 240 s.). *Repetitorium* je dosud velmi užitečným zdrojem příkladů k procvičování řecké syntaxe, ale gramatické výklady jsou poněkud zastaralé a příklady se drží spíše prototypických užití daného jevu. Také část o partikulích je zpracována zcela tradičním způsobem a rozvoj nového, velmi bouřlivě se rozvíjejícího badání právě v této oblasti vůbec nereflektuje.

Pokud jde o publikace z frankofonní oblasti, z novější doby pochází příručka belgického lingvisty Marcela D e l a u n o i s e, nazvaná *Essais de syntaxe grecque. Essais et recherches* (Louvain-la-Neuve, Peeters 1988). Obsahuje pádovou a slovesnou syntax, přičemž jsou u slovesa probírány zároven nezávislé i vedlejší věty. To vede k rozříštění pojednání o vedlejších větách do různých oddílů, což vadí zejména proto, že chybí index gramatických termínů nebo gramatických slov. Autor klade velký důraz na sémantickou stránku a důsledně rozlišuje mezi významem a použitím (*emploi*). Velmi zajímavá je také nejnovější francouzsky psaná příručka, jejímž autorem je rovněž belgický lingvista, Yves D u h o u x. Práce s názvem *Le verbe grec ancien* vyšla poprvé v r. 1994 (Louvain-la-Neuve, Peeters); druhé mírně rozšířené a upravené vydání pochází z roku

2000.¹ Práce je, jak název napovídá, zaměřena na řecké sloveso, a to zejména na jeho morfologii, často se zajímavými exkurzy z historické gramatiky a s mnoha statistickými údaji, jak je pro tohoto autora charakteristické; syntax je pojednána jen útržkovitě a nesystematicky.

Z novořecky psaných syntaktických příruček starořečtiny upoutává pozornost J e ó r g o p ú l o s o v a (řec. Georgopolos) Αρχαία ελληνική σύνταξη, θεωρία & πράξη z r. 1998 (Athina, Ekdosis A. Stamúlis), zejména množstvím jednoduchých či zjednodušených (a tudíž ve školní praxi velmi dobře použitelných i pro překlad z češtiny do řečtiny) autentických příkladů k procvičování.² Struktura gramatických výkladů je moderní, ale neodpovídá zcela západoevropským představám.

Španělsky mluvící země jsou zastoupeny syntaxí významného lingvisty F. R. A d r a d a z r. 1992 *Nueva sintaxis del griego antiguo* (Madrid, Gredos). Na rozdíl od všech ostatních syntaktických příruček, je Adradova *Syntax* zaměřena ryze teoreticky a obsahuje relativně málo příkladů. Autor probírá systém nominální a verbální syntaxe na základě jednotlivých slovních druhů a jejich gramatických kategorií, a to nejen ze synchronního, ale i diachronního hlediska, včetně mykénštiny. Takový přístup vede k tomu, že jeho *Syntax* je velmi podrobná, pokud jde o jednoduchou větu, zatímco souvětne syntaxi se věnuje pouze nepatrná pozornost, jen v rámci souřadných a podřadných spojek (cca 20 s. z celkových cca 750 s.). V jednotlivých kapitolách probírá autor i vývoj daného gramatického jevu, historii zkoumán daného problému a často cituje jiné badatele. Je to jediná skutečně vědecká *Syntax* řečtiny moderní doby.

Nejnovější a velmi moderně pojatou příručku s názvem *Gramática funcional-cognitiva del griego antiguo* z r. 1999 (Sevilla, Universidad de Sevilla), jejímž autory jsou R. M a r t í n e z V á s q u e z, E. R u i z Y a m u z a, M. R. F e r n á n d e z G a r r i d o, jsem bohužel k dispozici neměla.

Přehled moderních řeckých syntaxí uzavřeme dvěma italskými pracemi. *Sintassi storica del Greco antico* (Bari, Levante) od Nicolý B a s i l a z r. 2001 (1. vyd. 1998) je obsáhlá publikace (840 s.), která je věnována stejnoměrně souvětne i nevětne syntaxi. Obsahuje množství příkladů, relativně málo teorie a krátké exkurzy srovnávající řečtinu s latinou. Proč je v názvu užito termínu *storica*, tedy „historická“, není zcela jasné, neboť historických výkladů je tu pramálo; tento název by si mnohem spíše zasloužila *Syntax* Adradova. V bohatém poznámkovém aparátu jsou uváděny komentáře a názory jiných lingvistů a svým moderním pojetím odpovídá Rijkbaronově *Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*, na rozdíl od ní však zahrnuje i pádovou syntax.

¹ Cf. recenze G. WAKKEROVÉ (Mnemosyne 55, 2002, 108-116) a J. PERPILLOUA (Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes 72, 2000, 287).

² Cf. recenze D. M., Auriga 42, 2000, 112-114.

Jen o něco dříve (v roce 1993, 2. opr. vyd. 1995; Palermo, L'Epos) byla publikována syntax Laury T u s y M a s s a r o, *Sintassi del greco antico e tradizione grammaticale I*, věnovaná pádové a slovesné syntaxi jednoduché věty.³ Celkem útlá knížka (cca 250 s.), přehledná a atraktivní pro studenty, je velmi zajímavá tím, že systematicky uvádí a komentuje názory antických gramatiků (řeckých i latinských) na jednotlivé probírané jevy.

Z tohoto stručného přehledu je patrné, že na rozdíl od dřívějšího období se v posledních patnácti letech objevilo značné množství syntaktických příruček, zčásti reflektujících nové poznatky z oblasti syntaxe. Je nápadné, že v devatenáctém století a v první polovině dvacátého století byly nejdůležitější syntaxe psány německy (Kühner – Gerth, Krüger, Stahl, Schwyzer – Debrunner), kdežto v poslední době se uplatňují dříve méně významné jazyky: angličtina, španělština, francouzština a italština.

Přes poměrné bohatství syntaktických příruček řečtiny vydaných v nedávné době nelze žádnou z nich srovnávat s l a t i n s k ý m i vědeckými syntaxemi typu Touratierovy *Syntaxe latine* z r. 1994, Pinksterovy *Lateinische Syntax* z r. 1988 (angl. překlad 1990), popř. Lavencyho *Usus* z r. 1997, nebo dokonce s obsáhlými studii, které vydávají francouzsky píšící badatelé jako je G. Serbat, M. Lavency, M.-D. Joffreová, M. Sabanéevová, C. Bodelotová, S. Melletová, A. Orlandiniová v řadě *Bibliothèque d'Etudes Classiques* v nakladatelství Peeters, jež mají formou vědeckých monografií mapovat jednotlivé oblasti latinské syntaxe. Je tedy zřejmé, že grécisty čeká na tomto poli ještě hodně práce.

HOMÉRSKÝ HYMNUS NA STALINA

Růžena DOSTÁLOVÁ (Praha)

Mezi knihami, které nedávno obohatily novořeckou knihovnu Ústavu klasických studií FF MU v Brně, jsem náhodou sáhla po útlém souboru literárně kritických studií G. Daniila (angl. přepis Thaniel) *Anakomidi (Přenášení ostatků)*. V knížce vydané roku 1991 v Athénách jsou soustředěny krátké časopisecké studie z let 1975-1990. V obsahu mne zaujal výše uvedený titul. Autor pod ním uveřejnil text parodie oslavné básně na Stalina napsané v homérské řečtině. Stať vyšla poprvé roku 1989 v soluňské literární revue *To Tram* (3. řada, číslo 9-10). Autor uvádí, že rukopis básně dostal roku 1985 od Josefa Škvoreckého, s nímž si vyměňoval publikace. Škvorecký mu tehdy napsal: „*Možná byste mi mohl pomoci rozluštit tajemství přiloženého textu. Tuto báseň, která je zřejmě napsána ve staré řečtině, jsem našel v deskách staré knihy z padesátých let. Posílám Vám vlastnoruční opis. Co to vlastně je?*“

Daniil přepsal text na stroji, opravil některé evidentní chyby v přízvucích a v pravopise a předložil text znalci a editorovi Homéra W. McLeodovi. Ten mu odpověděl, že se jedná o „husarský kousek“ (*tour de force*) a navrhl další opravy textu. Poslední, zde publikovaná verze vychází z úprav, které provedl známý řecký lingvista Agapitos Tsopanakis (*1908, profesor klasické filologie v Soluni, člen Řecké akademie věd, jenž v první polovině osmdesátých let působil v USA na Yale University. Je autorem knihy *Homeric Researches: From the Prosodic Irregularity to the Construction of the Verse*, 1983, a vysokoškolského *Úvodu do homérských studií*,¹ 1983). Tsopanakis upravil některé metrické nedostatky (několik hiátů v textu ještě zůstalo) a sjednotil lexikální stránku. Daniil ve svém příspěvku upozorňuje na slovo *χοροδείγματα* (hodinky) jako na neologismus autora básně,¹ jímž, jak se ukázalo, byl český disident Jan Křesadlo Klement (= Václav Pinkava, 9. 12. 1926 – 13. 8. 1995). Autor statě dodává, že Křesadlo byl absolventem klasického gymnázia, podle Daniila „*typu školy, kterou Češi zdědili roku 1918 z bývalé rakousko-uherské monarchie*“. Křesadlo napsal báseň po roce 1948, text se údajně dostal do rukou pracovníka Státní bezpečnosti („ *který*“ prý

³ Cf. např. recenze A. WOUTERSE v LEC 64 (4), 1996, 381.

¹ Maskulinum *ὀρολόγιος* je doloženo u PORFYRIA, *Peri apodochés empsychón* (4,8), a na papýrech, ale ve významu „astrolog“.

„rovněž absolvoval stejný typ školy“) a Křesadlo byl za to stíhán. Posléze emigroval do Anglie, kde působil jako psychiatr.

Daniil si poté vyžádal text básně přímo od jejího autora, který mu pak poslal ještě další verše, jež složil ve staré řečtině, latině a němčině.²

Στάλιν ἄναξ, ἄγαμαί σε. Σύ λευκολίθω ἐνί Κρέμλω
ἐζόμενος κρατέεις πάντων Ἑώσσιων Τατάρων τε
καί πολλῶν ἐθνῶν ξείνων ἀμενηνῶν κράτων.

² Spisy J. Křesadla začal po r. 1989 vydávat ve svém nakladatelství Ivo Železný. V r. 1995, tj. v roce autorova úmrtí, ale již po jeho smrti, vydal z pozůstalosti epos *Ἀστροναυτιλία. Hvězdoplavba*, který J. Křesadlo vydával za „překlad z řeckého originálu neznámého autora“. Ve vydání je jako autor uveden Ἰωάννης Πυρεῖα – Jan Křesadlo. Anglickou předmluvu k eposu o 24 zpěvech v 6 500 verších napsal Wallace McLeod, profesor univerzity v Torontu; vzpomíná v ní i na epizodu s *Homérským hymnem na Stalina*. Píše zde: „Když knihu otevřu, podívám-li se na řečtinu, najdu fráze, které byly napsány nebo mohly být napsány Otcem všech básníků.“ Přiznává, že celý epos nečetl, a nechce ani tvrdit, že všechny výrazy v něm jsou správné.

Podtitul díla zní: Ποιήτου ἀδήλου Ἀστροναυτιλία ἢ ἡ Μικροοδυσσεΐα ἢ κοσμητική. Autor sám své řecké verše přeložil do češtiny přízvukným hexametrem, jak říká, „byl sám sobě Vaňorným, ne Srámkem“, jehož překlad *Odyseie* se mu nelíbil (jindy zas „chce být sám sobě Stiebitzem“). Svě dílo věnoval „Památku Anny Slováčkové, mé profesorce řečtiny na gymnasiu“. Do eposu vstoupil na několika místech jako účastník vesmírné výpravy i nakladatel Ivo Železný (např. 5,355: τῷ μὲν Ἴβω γ' ὄνωμ' ἔσκεν ἐπεὶ ῥα σιδήρεος ἦεν; v českém znění 5,354: „Ten pak měl jméno Ivo, že byl i železný zcela“).

Za textem epické science-fiction, v níž se projevují rozsáhlé autorovy znalosti přírodních, lékařských i technických věd a informatiky, je na s. 251-255 připojen glosář neobvyklých tvarů a slov, který dosvědčuje i autorovu filologickou erudici. Autor zde vysvětluje novotvary (např. ῥόβοτος, -ου, někdy z metrických důvodů ῥοβότης, ῥοβότης, ale i ῥόβως, -οτος), vysvětluje odchylky, jichž se dopouštěl *metri gratia*, dále proč sáhl k „pseudoepickým“ slovům, tj. k slovům nedoloženým v epickém dialektu, ale vytvořeným v jeho duchu. Neváhal však sáhnout i k novořecké slovní zásobě, k slovům, jež používají oi καινότεροι Δαναοί. Čerpá je jednak z katharevusy (ἀνελεκεστής má být ἀνελκευστής, „výtah“), ze současné řecké terminologie (αὐτοκίνητον, ὑπολογιστής), ale i z dimotiki (κάλτσα, κλουβί, τουφήκιον *metri gratia*? Správně by mělo být τουφέκιον z tur. *tüfek*) a konečně i ke kalkům z češtiny (ὑπιρος, slang. „hippí“, πεπτωκώς ἐκ τοῦ κεράσου, „spadlý z višně“).

Kdo by se chtěl s tímto zajímavým textem seznámit, může jej najít v knihovně Kabinetu pro klasická studia, kam knihu věnovala paní dr. Pinkavová. A jak ukončil svou předmluvu prof. McLeod – „Read on and enjoy yourself!“

A ještě jednu poznámku na závěr: Křesadlův epos, jeho vášnivá rozkoš z tvorby, založené na znalostech řečtiny, na obratném zacházení s lexikální zásobou, vyvracejí tvrzení A. Frolíkové (Souvislosti 1/28/1996, s. 82), že „nikdo kromě profesorů samých nevzpomíná na středoškolskou výuku řečtiny jinak než s velkou nelibostí. Všichni si stěžovali na nesmyslný, čistě gramatický dril...“

Ἐν κονίῃ ἔρποντες θεόν ὥς εἰσορώσι.
Σοὶ δε μέγας στρατός ἐστί βροτοκτόνος ὅς δ' ἐνὶ χώραις
ἄλλοδαπῶν φορέει οἰζύν καὶ κῆρα μέλαιναν.
Ἄνδρας συλεύουσι βιάζουσιν τε γυναῖκας,
ὠρολόγους γὰρ κλέπτουσιν τούς ἄνδρες ἀγαοὶ
ἐν καρποῖς φορέουσι τό γάρ μέγα θαῦμα ιδέσθαι.
Ἄλλοι γάρ ῥ' ἐκάμοντο ἰδυίῃσι πραπίδεσσιν,
σύ δ' ἐλθῶν αἰρεῖς, ὅτι τοι κράτος ἐστί μέγιστον.
Χεῖρας βεβριθῶς παμπόλλοις ὠρολόγοισιν
ἐζόμενος ὀράας χρονοδείγματα κύδει γαίων.
Πάντες δειδιότες κυνέουσι πόδας τε πυγῆν τε.
Αὐτός γάρ κρατέεις, ἦν δὴ τινας οὐκ ἐφίλησας
πέμπσας Σειβερῖν εἰς λάγερα ἢ ψύχωνται
δεσμοῖσι στυγεροῖσι δεδημένοι ἢ ἐθάνωσι.
Ῥωσιακῆς γαίης πάντες ῥ' ἄνδρες τε γυναῖκες
εὐχόμενοι στυγέουσι, ἐπεὶ θεός ἔσσι μέγιστος.
Ἥελον δ' αὐτόν φασιν σὸν τ' ἔμμεναι ὄμμα
καὶ Στάλινος πορδὴν φασὶ ψολόεντα κεραυνόν.

Filologický přístup k vydání textu dosvědčuje – zřejmě Tsopanakisova – poznámka ke slovu *λάγερα*, které vykládá jako glosu z Hésychia, *hapax legomenon*³ ve významu *χαμόδεντρα*, *θάμποι*, tj. „křoviny, houština“. Ani Tsopanakis, ani Daniil zřejmě neznali německé slovo „Lager“ a počeštilé slovo „lágr“ frekventované zvláště v době okupace. Přecenili také absolventy našich tehdejších gymnázií. I nejlepší z nich by sotva byli znali *hapax legomenon* z Hésychia. Skládání latinských a řeckých veršů a překládání českých písní do těchto jazyků patřilo ovšem k oblíbené zábavě studentů těchto gymnázií.

³ HESYCH. s. v. *λαγερὸς σμίλαξ*, též *μίλαξ* = „tis, svlačec“. Tsopanakis tedy četl „do sibiřských houštin“ místo „do sibiřských lágrů“. Pro filologa je to doklad, že interpretace textu nemusí být vždy správná, i když dává smysl, a že musí brát v úvahu i dobové realie.

**Prof. PhDr. Jan Burian, CSc.,
sedemdesiatpäťročný**

19. marca 2004 sa dožíva sedemdesiatich piatich rokov významný česko-slovenský historik staroveku Jan Burian. Narodil sa v rodine štátneho úradníka v Hlohovci, na Slovensku však stihol absolvovať iba základnú školu v Modre. Vo februári 1939 sa jeho rodičia vzhľadom na zmenenú politickú situáciu rozhodli pre návrat do Čiech a usadili sa v Písku. Tu bol Jan Burian v r. 1940-48 študentom reálneho gymnázia a po maturite si zapísal na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe latinčinu a francúzštinu; ešte v septembri 1948 doplnil spektrum svojich maturitných predmetov o gréčtinu. V Prahe našiel učiteľov výbornej úrovne a zvučného mena – profesorov A. Salaču, K. Svobodu, B. Rybu, J. Dobiáša, J. Kopala, V. Bubna, docentov Z. K. Vysokého a L. Varcla. Svoj záujem, pracovitost' i schopnosti sústredil na problematiku starovekých dejín, čo sa odrazilo vo výbornej diplomovej práci, ktorá bola uznaná za doktorskú dizertáciu, takže r. 1952 vykonal nielen štátne záverečné skúšky, ale vzápätí aj rigoróza z filozofie a klasickej filológie a na jeseň bol promován na doktora filozofie (PhDr.). Vtedy už začal pôsobiť na strednej škole v Habartove (okr. Sokolov), ale jeho učiteľská kariéra trvala veľmi krátko, pretože od 1. marca 1953 nastúpil ako asistent pri Katedre vied o antickom staroveku na svojej Alma Mater. Vzápätí upozornil na seba širšiu odbornú verejnost' svojou diplomovou prácou *Evropské rudné doly a pracovníci v nich*, ktorá bola r. 1954 publikovaná v rámci série Acta Universitatis Carolinae ako ich 1. zväzok.

Sociálno-historickej tematike sa venoval aj potom. Pozornosť sústredil najmä na štúdium hospodárskych a sociálnych pomerov v severoafrických provinciách rímskeho impéria. Z toho vzišli užšie pracovné kontakty najmä s nemeckými historikmi antiky, ktorí vysoko hodnotili jeho schopnosti a výsledky, takže do impozantného diela o Araboch v staroveku (*Die Araber in der Alten Welt*. Berlin/W), ktoré redigovali F. Altheim a R. Stiehl, boli zaradené dve jeho práce (fakticky monografie) *Die einheimische Bevölkerung Nordafrikas von den punischen Kriegen bis zum Ausgang des Prinzipats* (1963) a *Die einheimische Bevölkerung Nordafrikas in der Spätantike* (1968).

Obdobie neskorej antiky ostalo predmetom Burianovho bádania aj potom, keď r. 1964 prešiel z univerzity do Historického ústavu ČSAV a od r. 1970 do Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, dnešného Filozofického ústavu AV ČR, Kabinetu pro klasická studia. Medzitým získal r. 1960 stupeň kandidáta historických vied (CSc.) a r. 1967 sa habilitoval

pre odbor starších svetových dejín; po návrate zo štipendijného pobytu na univerzitách v Bonne, Kieli a Mníchove bol vymenovaný za docenta r. 1969.

Séria jeho filologicko-historických analýz sa dotýka antických biografických prameňov, z ktorých osobitnú pozornosť venoval zbierke *Historia Augusta*. Reakciu *sui generis* na dobový ideologický tlak možno vidieť v systematickom prezentovaní významných osobností antiky v monografiách o Caesarovi (1963), Hannibalovi (1967), ale aj o básnikovi Ovidiovi (1975). Sčasti aj do tohto kontextu zapadá potom v osemdesiatych rokoch jeho účasť na medzinárodnom vedeckom projekte *Prosopographia Imperii Romani* (zošity N a P). Pravda, J. Burian celkom neobišiel ani problematiku územia československého teritória v čase Rímskej ríše, o čom svedčí aktívny podiel na medzinárodnom projekte *Tabula Imperii Romani*, zv. 33 (1986).

Rešpekt v zahraničí si však získal nielen svojimi cudzojazyčnými štúdiami, ale takisto úspešnou populárno-vedeckou monografiou *Záhadní Etruskové* (1966, 1974 – spoluautorka B. Mouchová), ktorá bola preložená do viacerých jazykov. Ako sa dá spájať vedecká dôkladnosť s podaním zrozumiteľným širšiemu publiku, demonštroval aj v knihe *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta* (1970), v ktorej sa dotkol popri sociálno-ekonomických otázkach aj rímskeho práva, vojska, náboženstva a reálií súkromného života. Užitočnými pomôckami na orientáciu v politických, hospodárskych i kultúrnych dejinách staroveku sú skvele dokumentované práce *Zánik antiky* (1972), *Cesty starověkých civilizací* (1973), *Civilizace starověkého Středomoří* (1984 v spoluautorstve s P. Olivom). Zatiaľ vrcholnú etapu cesty J. Buriana od analytika vybraných hospodársko-sociálnych funkcií rímskeho štátu k syntetikovi v pohľade na hlavné vitálne zdroje a prejavy onoho jedinečného civilizáčného organizmu, vrátane riešenia otázky jeho konca, predstavuje monografia *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace* (1994).

Nielen českí, ale aj slovenskí čitatelia poznajú jeho pretlmočenia neskorých antických historiografov do češtiny (Héródianos, Sextus Aurelius Victor, *Historia Augusta*, Appianos), odborná verejnost' ho vníma aj ako zdatného redaktora celého radu prekladov, zborníkov i vedeckých periodík (*Eirene*, *Zprávy Jednoty klasických filologů* – po novembrovom prevrate na jeho podnet výstižne premenované na *Aurigu*), kde sa dobre uplatnila jeho vedecká precíznosť. Bibliografia jubulantových publikovaných prác sa dnes približuje k tisícke položiek; presne ich eviduje súpis prác za roky 1953 až 1988 zostavený J. Kepartovou (*Speculum Antiquitatis Graeco-Romanae. Studia Ioanni Burian sexagenario oblata*. Praha, Ústav pro klasická studia ČSAV 1991) i bibliografia, ktorú zostavil I. Lisový (České Budějovice 1999). Čo i len stručne sa zastaví pri ďalších by presahovalo mieru medailónu, ktorý chce aspoň krátko poukázať aj na iné rozmery jubulantovej osobnosti.

Na prvom mieste azda treba vyzdvihnúť vzácne povahové vlastnosti. Z nich vyrastajú aj jeho živé priateľské vzťahy k slovenským klasickým filológom, starovekým historikom a právnym romanistom, pri ktorých kvalifikačnom postupe sa ochotne zúčastňoval. Vždy im vychádzal v ústrety napr.

ako editor *Zpráv Jednoty klasických filologů*. J. Burian pravidelne publikuje v zborníku FiF UK *Graecolatina et Orientalia* a je vítaným prednášateľom na pôde Slovenskej jednoty klasických filológov pri SAV. Ceníme si jeho aktívny podiel na príprave „antického“ zväzku *Prameňov k dejinám Slovenska* (1998). Pripomeňme ešte, že jubilant ako pravý *vir probus* nebol nikdy členom komunistickej strany, čo akiste tiež prispelo k tomu, že svoje pedagogické schopnosti mohol naplno rozvinúť až po zmene politických pomerov; s istou satisfakciou konštatujeme, že sa to stalo práve na Slovensku, keď r. 1991 prišiel na Katedru klasickej a semitskej filológie FiF Univerzity Komenského v Bratislave a tu r. 1994 bol vymenovaný za univerzitného profesora. Ostatných deväť rokov – od októbra 1995 doteraz – sa pohybuje v kruhu trnavských milovníkov antických múz, podieľajúc sa na formovaní najmä klasických filológov, ale aj klasických archeológov na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity a od r. 1998/9 spolupracuje s klasickofilologickým pracoviskom PF Jihočeské univerzity v Českých Budějoviciach, dnes Historický ústav JČU, Oddělení klasické filologie.

Životné jubileum prof. Buriana je vítanou príležitosťou vyjadriť želania pre osobnú i pracovnú sféru. Prajeme mu, aby sa mu podarilo realizovať výsledky svojho súčasného výskumu, ktorý sa týka antickej kresťanskej historiografie v jej konfrontácii s pohanským svetom. Dúfame, že bude naďalej odovzdávať vlastné poznatky aj impulzy novej generácii odborníkov, aby si osvojili schopnosť odkrývať a sprostredkúvať kritický, no vždy fascinujúci obraz onej *Roma aeterna*, v ktorej súradniciach sa odvíjajú aj naše vlastné dejiny. Popri vďaka za doterajšiu pomoc pri formovaní klasických filológov, starovekých historikov i klasických archeológov mu bratislavskí i trnavskí kolegovia, priatelia a žiaci úprimne želajú pevné zdravie, radosť a trvalý optimizmus *ad multos annos*.

Erika Jurtková (Trnava) – Daniel Škoviera (Bratislava)

Sedemdesiatročné jubileum prof. PhDr. Petra Kuklicu, CSC.

Peter Kuklica sa narodil 24. júla 1933 v hornooravskej Zemianskej Dedině, do ľudovej školy chodil v susednej Nižnej. To, že chudobný nezeman odtiaľ nešiel do meštianky, ale na gymnázium, bola vtedy nielen rarita, ale prostredie to vnímalo ako neprimeranú ambíciu. Na toto jeho nasmerovanie nemala vplyv intelektuálna klíma v rodine – k nej bolo v chudobnom domci dedinského pastiera naozaj veľmi ďaleko – ale vzťah ku knihám, talent, usilovnosť a šťastie na žiživých učiteľov. Na gymnáziu v Trstenej, ktoré navštevoval v rokoch 1945-1953, patril medzi eminentných študentov. Od kvinty sa začal bližšie zoznamovať s latinčinou, ktorá mu inak pravidelne zaznievala aj v kostole, ale takisto musel registrovať pofebruárový politický vývin, ktorý sa okrem iného premietol do revolučnej reprofilácie knižníc, na ktoré bol odkázaný. Patrí medzi absurdity onej epochy, že vyznamenaného maturanta z chudobnej rodiny funkcionári neodporúčali na vysokoškolské štúdiá, ale do výroby, aby „si vypestoval vzťah k robotníckej triede“. Napokon po odvolaniach a rozličných peripetiách predsa len uspel a mohol sa zapísať v Bratislave na filozofickú fakultu, a to na latinčinu kombinovanú s dejepisom.

Vnútorne bližšia mu bola klasická filológia, ktorú vtedy zosobňoval docent Miloslav Okál a dr. Július Špaňár, a tak po roku štúdiá na základe žiadosti dosiahol od dekana fakulty – bol ním archeológ Ján Dekan, úprimne naklonený klasickým disciplinám – súhlas so zmenou kombinácie na latinčinu s gréčtinou. Študijný pobyt v zahraničí bol síce vo vtedajšej situácii de facto nedostupný najmä študentom, ktorí napredovali výlučne nadaním a pracovitosťou, no Kuklicovi sa podarilo získať ročný pobyt na sesterskej katedre brnianskej univerzity. Vtedy tam pôsobil Okálov a Špaňárov učiteľ Jaroslav Ludvíkovský, vynikajúci prekladateľ a literát Ferdinand Stiebitz, ba ako hlboko rešpektovaný scholarcha ešte aj František Novotný, duch mnohostranný a prísne vedecký, kým novú filologickú generáciu predstavovali asistenti Radislav Hošek a Antonín Bartoněk. Pracovná a pritom priateľská atmosféra katedry zapôsobila na Kuklicu mimoriadne pozitívne a k Brnu sa v spomienkach vždy veľmi rád vracia.

Po obhájení diplomovej práce o Gracchovcoch – voľba sociálnopolitickej témy mala pochopiteľné pozadie v dovtedajšej životnej ceste citlivého mladého muža – a po štátnej záverečnej skúške sa diplomovaný klasický filológ umiestnil v Lučenci na zdravotníckej škole, no vzápätí nastúpil na 18-mesačnú vojenskú službu v Čechách. Po vojenčine sa síce do Lučenca vrátil a tu sa aj oženil, ale onedlho sa sťahoval do Bratislavy, aby začiatkom r. 1961

z iniciatívy prof. Okála nastúpil ako asistent na Katedru klasickej a semitskej filológie svojej Alma Mater. Okál na základe vlastných skúseností predpokladal, že ďalší rozvoj pracoviska najlepšie zabezpečia nadaní, no pritom skromní a pracovití vidiečania, a tak jeho voľba padla na Kuklicu. Hneď roku 1962 zaradil svojho asistenta do vedeckej prípravy a tematicky ho orientoval na Cicerona a jeho milieu. Zároveň mu zveril kurzy gréčtiny, vedenie latinských proseminárov a prednášku z dejín rímskej literatúry, neskôr pribudli ďalšie kurzy. Svojim poslucháčom Kuklica vstúpil zmysel pre kontinuitu a sústavnosť bádania, zdôrazňoval potrebu poznať rozhodujúce diela k problematike a dával podnety na hlbšie (za)myslenie postrehmi, ktoré sa často nespratali do dobového ideologického korzetu.

Medznikom v jeho vedeckom formovaní a orientácii sa stal ročný študijný pobyt na Aristotelovej univerzite v Solúne od decembra r. 1970. Znovitému nestraníkovi k nemu pomohlo najmä to, že v nápore normalizácie rozkolísané kádre komunistickej strany boli vystavené silnej nedôvere preverečných funkcionárov. Solúnsky pobyt otvoril Kuklicovi nové obzory v klasickej filológii a urobil z neho aj širiteľa záujmu o jazyk a vzdelanosť súčasného Grécka. Po návrate otvoril na svojom materskom pracovisku kurzy novej gréčtiny, ktoré nielenže vlievali oživujúcu energiu do štúdia klasickej gréčtiny, ale takisto otvárali cestu adeptom modernej gréčtiny; na Slovensku azda každý zo strednej a mladšej generácie, kto sa môže chváliť znalosťou novogréčtiny, začína pod Kuklicovým vedením. Od solúnskeho pobytu sa datuje rozvoj spolupráce, ktorá veľa priniesla univerzite, no na jeho ojedinelú jazykovú kompetenciu boli často odkázané aj iné ustanovizne, napr. súdy. Viacerí grécki profesori pracovne navštívili bratislavskú univerzitu a jej klasicofilologické pracovisko, na druhej strane živý ohlas dosiahol v Grécku Kuklicov retrospektívno-situačný referát o česko-slovenskej klasickej filológii. Pravda, zintenzívňovanie stykov s gréckymi univerzitnými pracoviskami umožnila až zmena politických pomerov v novembri r. 1989. Naozaj ťažko zrátať tých, čo odvtedy absolvovali aj s jeho prispáním rozličné formy štúdia a kurzy v Grécku.

V závere 60-tych rokov so vznikom ročenky Univerzity Komenského *Graecolatina et Orientalia* vstúpil na vedecké fórum štúdiou *Ciceros Stellungnahme zum moralischen Verfall der Republik* (1969), ktorej závery vychádzajú z dôkladnej znalosti širokej pramennej základne, čo umožnilo revidovať a novo formulovať niektoré súdy o Ciceronovi. Ďalšiu štúdiu (1970) zameranú na politickú činnosť Ciceronovho odchovanca M. Caelia Rufa, objektu svojej dizertácie, na základe ktorej dosiahol r. 1972 hodnosť CSc. Do diskusie o vymedzenie pojmu „cnosť“ sa zapojil významnou štúdiou *Ciceros Begriff virtus und dessen Interpretation* (1978). V nepriamo nadväzujúcich štúdiách skúmal Cicerona ako literáta (1980), jeho názory na estetiku (1981), jeho dejepisecké schopnosti (1987). Na literatúru, estetiku a filozofiu sa zameran v prácach (1983, 1989), ktoré načrtávajú osobnostný profil Aula Gellia cez analýzu jeho *Attických nocí*; práce o Gelliovi sa stretli takisto

s kladným ohlasom v zahraničí. Za kritickú rekapituláciu vlastného výskumu možno pokladať štúdiu *Rezeption der griechischen Kultur und Philosophie durch die Römer* (1995).

Gelliiovské štúdie sa stali základom Kuklicovho menovania za docenta (1988) pre odbor klasickej filológie. V tom čase bol umelo obmedzovaný počet študentov a na minimum redukovaný počet pracovníkov. Ich úväzok sa vtedy vykrýval prácami na chystanom slovníku klasickej, stredovekej a novovekej latinčiny, a tak Kuklica spracoval asi 5000 hesiel diela, ktoré dosiaľ neuzrelo svetlo sveta a patrí medzi desiderata. Jeho vstup do lexikografie však priniesol aj hmatateľné výsledky, keď do slovenskej slovníkovej tvorby prispel praktickými príručkami: *Slovníkom latinských skratiek* (1995) a *Slovníkom stredovekej latinčiny* (2000), kde sa však nevyužíva vyššie zmienený materiál.

Nemožno obísť ani Kuklicovu prekladateľskú činnosť. Po ukázkach z Prokópiovej *Gótskej vojny*, ktoré zaradil P. Ratkoš do zbierky *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (1964) zostavenej k cyrilometodskej 1100-ročnici, a po citátoch z antických autorov v slovenskej verzii Kessidiho knihy *Od mýtu k logu* (1976) zapísal sa do dejín nášho prekladu z antiky Aristotelovou *Rétorikou* a VIII. knihou *Politiky* (1980) a monumentálnym pretlmočením Thukydidových *Dejín peloponézskej vojny* (1985), ktoré bolo ocenené prémiou vydavateľstva Tatran. Do toho istého vydavateľstva odovzdal r. 1990 preklad asi polovice Plutarchových *Životopisov* s úvodnou štúdiou, no práve vtedy sa vydávanie prekladov z antiky dostalo prakticky do mŕtveho bodu, a tak Plutarchos – napriek úspešnej prezentácii v Slovenskom rozhlase – dosiaľ nebol prijatý na milosť vydavateľa. Okrem toho Kuklica sprístupňoval slovenskej verejnosti aj tvorbu novogréckych autorov (knížne K. Asimakopulos 1979, 1983, v Slovenskej televízii J. Valis – J. Vlachos 1978). Osobitne však treba vyzdvihnúť skutočnosť, že pod jeho patronátom vznikol dvojzväzkový výber z diel M. Tullia Cicerona (1982), v ktorom sa prihlásila k slovu mladšia prekladateľská generácia (J. Bartosiewiczová, J. Rovenská, A. Slamová, D. Škoviera, J. Vozák ai.).

Kuklicovo menovanie za riadneho profesora klasickej filológie pochopiteľne prišlo do úvahy až po odstránení politicko-straníckej predestinácie; uskutočnilo sa r. 1993. V tom čase sa orientoval čoraz viac na službu slovenskej verejnosti tým, že začal intenzívne predstavovať život antického sveta širšiemu okruhu čitateľov cez desiatky úvah, populárno-vedných i esejistických textov, najčastejšie na stránkach *Literárneho týždenníka*, *Pedagogickej* resp. *Historickej revue*. V sérii relácií Slovenského rozhlasu o dejinách v rámci magazínu *Historia magistra vitae* moderovaného Dr. Tatianou Kusou dosiahol zvlášť živý ohlas u poslucháčov, keď im predstavoval svoje videnie veľikánov antiky, akými boli Plutarchos, Livius, Sallustius, Caesar, Cicero, Plinius a ďalší.

Pokiaľ ide o činnosť mimo fakulty (strávil na nej vyše 40 rokov!), nemožno obísť, že pri založení Slovenskej jednoty klasických filológov sa stal jej

prvým vedeckým tajomníkom (1969-1971) a dve funkčné obdobia (1991-1998) bol predsedom tejto spoločnosti, v ktorej patril aj medzi častých prednášateľov. Od založenia Slovenskej spoločnosti novogréckych štúdií r. 1999 stojí na jej čele vo funkcii predsedu.

Jednako nemožno tvrdiť, že by všetku energiu prof. Kuklicu pohlcovala akademická pôda. Mnoho síl venoval svojej rodine, s potešením a oprávnenou hrdosťou sledoval vývin svojich synov Petra a Michala a nesmiernou otcovskou láskou zahrnul dcéru Evu, ktorej bol od narodenia upretý dar zraku. Bremeno pracovných povinností, ktoré sa zväčšilo zvlášť od prevzatia dekrétu ordinaria (o. i. v skúšobných komisiách a v doktorandskom štúdiu), niesol svedomito a takpovediac *cum constantia sapientis*. Vo verejnom vystupovaní na rozličných fórach sa vyhýbal mnohovravným rétorickým tirádám a uprednostňoval *gravitas* blízku jeho obľúbeným Rimanom.

Na dokreslenie osobnostných črt jubilanta treba spomenúť jeho úzky vzťah k pôde. Pravda, nevlastní nijaké prímestské Tusculum, iba neveľkú záhradu takmer v tieni komínov kombinátu Slovnaft. Tá mu popri úrode, ktorú mali zavše príležitosť oceniť aj kolegovia, poskytuje hlavne uvoľnenie od vypätia duševnej práce. Preto všetci, ktorí ho poznajú, do jubilejnej zdravice zahrnujú úprimné želanie, aby v zdraví, radosti a v neprerušovaných vzťahoch s mladšími kolegami a žiakmi užíval *otium cum dignitate* mnoho ďalších rokov.

Daniel Škoviera (Bratislava)

Zpráva z Mezinárodní konference o klasických studiích

Ve dnech 3.-5. dubna 2003 se v Athénách a v Delfách konala na popud řeckého ministra školství Petrose Efthymiou mezinárodní konference sdružující delegáty z členských zemí Evropské unie, jakož i zemí v té době k Evropské unii asociovaných, která jednala o situaci klasických studií v těchto zemích. Konferenci předsedal čestný výbor složený z významných řeckých státních, církevních a akademických činitelů a ze zvláště zasloužilých státních a akademických činitelů různých evropských zemí. Hlavním cílem konference bylo shromáždění a výměna informací o stavu klasických studií – zejména o výuce klasických jazyků – a formulace společného memoranda podporujícího iniciativu řeckého a italského ministra školství na zřízení *Evropského centra klasických studií* v Řecku a v Itálii. Informativní část konference představila ve svém úhrnu varovný obraz ústupu a namnoze i úpadku klasických studií v Evropě, a to i v zemích pro klasická studia kdysi tak významných jako Německo nebo Francie; určitou výjimku v tomto ohledu tvoří Itálie, Nizozemí a Velká Británie, kde propad klasického vzdělání není tak propastný – v Itálii díky státní politice, v Nizozemí a Velké Británii díky soukromému školství. Delegáti z asociovaných – později nově přijatých – zemí EU vcelku shodně kladli důraz na potřebu oživení klasického vzdělání v zemích postkomunistického bloku. Druhá, programová část konference vyústila ve formulaci memoranda, jímž účastníci podpořili iniciativu svého hostitele, řeckého ministra školství. Text memoranda je následující:

MEMORANDUM

Různé země EU, každá svým způsobem, sdílejí společné kulturní dědictví a my jsme přesvědčeni, že toto společné dědictví je stěžejní částí naší evropské identity. Říkáme to u vědomí budoucího rozšiřování EU.

V roce 1996 se ministři školství EU v zásadě shodli, že ustanoví *Evropské centrum klasických studií*, jehož cílem bude studium klasických jazyků, literatury a civilizace.

Na pozvání řeckého ministra školství pana Efthymiou bychom rádi formulovali několik návrhů týkajících se role takového centra v rámci EU.

1. Centrum bude využívat nejmodernějších technologických prostředků k vytvoření elektronické sítě, která shromáždí data o všech školách v EU, které ve svém curriculum nabízejí klasické předměty. Bude též shromažďovat informace o všech existujících univerzitních kursech v oblasti klasických

studí a o práci všech ostatních institucí zabývajících se antikou. Všechny tyto informace budou k dispozici na webových stránkách dostupných všem.

2. Hlavním cílem centra bude podporovat výuku klasických studií na druhém stupni škol. Domníváme se, že jde o důležitý úkol, neboť klasická studia významným způsobem rozvíjejí schopnost studentů utvářet a formulovat názory na otázky týkající se rozmanitých aspektů naší společnosti. Centrum bude schopno šířit informace o nových přístupech ve výchově a v učebních metodách.

3. Stejně důležitým úkolem centra by měla být podpora výuky a bádání v oblasti klasických studií na univerzitní úrovni a v jiných akademických a kulturních institucích. Centrum by mělo zejména podporovat bádání a spolupráci badatelů z různých zemí EU.

4. Centrum by se nemělo zabývat pouze kvalitou klasických studií, ale také širším porozuměním pro antickou civilizaci v současné společnosti, a to nejenom s ohledem na studenty, ale také na dospělé a jejich pokračující vzdělávání.

Jsmo si vědomi skutečnosti, že pro takové centrum bude zapotřebí značných prostředků, jsme nicméně přesvědčeni, že tato iniciativa významným způsobem přispěje k evropskému sjednocení.

Víme, že řecký a italský ministr školství již vyslovili svou politickou vůli ustavit toto centrum spojenými silami v Řecku a v Itálii. Účastníci naléhavě podporují úsilí řeckého ministra o ustavení centra. Doufáme, že tato iniciativa bude pokračovat a že centrum bude úspěšně ustaveno za italského předsednictví.

V Delfách, 5. dubna 2003

Toto memorandum je společnou deklarácí přítomných delegátů z Belgie, České republiky, Dánska, Estonska, Francie, Itálie, Litvy, Lucemburska, Maďarska, Malty, Německa, Nizozemí, Polska, Portugalska, Slovinska, Spojeného království a Španělska. Jménem celé konference bylo předáno řeckému ministru školství. Účastníci konference doufají, že se jemu a jeho italskému protějšku podaří získat politickou podporu a finanční prostředky potřebné k založení a zajištění provozu plánovaného centra se sídlem v obou zemích a s výše definovanou náplní.

Filip Karfík (Praha)

Klasická filologie na prahu 3. tisíciletí

Ve dnech 29.-30. května 2003 uspořádala Katedra klasické filologie Univerzity Palackého v Olomouci u příležitosti desátého výročí znovuoobnovení katedry konferenci *Klasická filologie na prahu 3. tisíciletí*. Odborný program dvoudenní konference, která se konala v krásném prostředí nově opraveného Jezuitského konviktu, byl uspořádán částečně tematicky, a to do dvou dopoledních a jednoho odpoledního bloku.

Konference začala sérií jazykovědných příspěvků, kterou zahájila PhDr. Dagmar Muchnová, CSc., informací o nejnovějších zahraničních příručkách a učebnicích starořecké syntaxe (*Současný stav řecké lingvistiky*), následovaly čtyři příspěvky mladších badatelek, Mgr. Kateřiny Šimůnkové (*Jazyková jistota modalita v klasické řečtině*), PhDr. Daniely Urbanové, Ph.D., (*Dnešní pohled na jazyky staré Itálie*), Mgr. Lucie Pultrové, Ph.D., (*Latinská přehláška a otázka přízvuku v předliterární latině*) a Mgr. Eriky Juríkové (*Současný stav výzkumu a vydávání novolatinských textů na Slovensku*). Dopolední program zakončil prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc., přednáškou *Mykénská řečtina*, v níž mimo jiné představil přítomným své nově vydané *opus magnum – Handbuch des mykenischen Griechisch* (Heidelberg 2003).

Odpoledne prvního dne přišly na řadu příspěvky z větší části z oblasti literární. Zahájila je prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc., (*Interpretace řeckých filosofických textů*) a po ní následoval příspěvek doc. PhDr. Dagmar Bartoňkové, CSc., nazvaný *Několik poznámek k výuce řecké a římské literatury*, který vzbudil zřejmě nejširší diskusi. Další referáty přednesli Mgr. Marie Malá (*Román o Aisópopi*), prof. PhDr. Radislav Hošek, CSc., (*Nové pohledy na helénismus*), PhDr. Marie Pardyová, CSc., (*Profání a křesťanská interpretace pozdně antických památek*) a Mgr. Katarína Petrovičová-Václavková (*Symposium a hostina v pozdně antických naučných dílech*). Po skončení odpoledního bloku se konalo slavnostní vyhlášení výsledků studentské soutěže o nejlepší překlad z latiny pořádané na olomoucké katedře.

Odborný program druhého dne konference se soustředil do jednoho delšího, tematicky různorodého dopoledního bloku. Své příspěvky na rozmanitá témata přednesli Mgr. Lucie Doležalová, M.A., (*Převyprávění*), doc. PhDr. František Šimon, CSc., (*Antická medicína a klasická filologie*) a PhDr. Jan Janoušek (*Dialog v klasické filologii*). Prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc., seznámila posluchače se středověkou skladbou *Videant qui nutriunt* a Mgr. Nikol Sipeki představila *Aktivity Katedry klasických jazyků Trnavskej univerzity smerujúce k propagácii a popularizácii latinčiny*. Po krátké přestávce

ce pohovořila Mgr. Barbora Krylová, Ph.D., o problémech *Lingvistického popisu struktury latinského textu*, PhDr. Lubor Kysučan, Ph.D., o olympiádě v latinském jazyce (*Latinitas ludus*), diskusi pak vyvolal příspěvek Mgr. Sylvie Fischerové s provokativním názvem *Proč ještě dnes studovat klasickou filologii aneb o užítu a škodlivosti filologie pro život* a v samotném závěru se PhDr. Barbora Pokorná, Ph.D., zaměřila na *Perspektivy klasické filologie v EU*.

Dvacetiminutové příspěvky přednesené na konferenci byly tedy dvojího typu – jak speciální, informující ostatní o konkrétním současném výzkumu přednášejícího, tak i obecnějšího rázu, které se dotýkaly současných problémů a perspektiv klasické filologie v našem prostředí. Že je v tomto ohledu stále co řešit a je velice užitečné předávat si navzájem své zkušenosti, potvrdilo i společenské setkání ve čtvrtek večer v atriu Jezuitského konviktu, kde se nad vínem a pochoutkami dlouho do noci probíraly klady a zápory nové struktury bakalářského a navazujícího magisterského studia, které jedni již zavedli a jiní se k jejich zavedení teprve chystají.

Kromě vědeckých zážitků přinesla vzorně zorganizovaná konference i kulturní zážitek v podobě klavírního koncertu v kapli Božího těla. Neméně silným zážitkem byla ale pro mnohé samotná procházka opraveným centrem Olomouce.

Podle dopisu, v němž členové olomoucké katedry zvali k účasti na této konferenci, mělo být smyslem setkání „*zamyšlení nad perspektivami klasické filologie jako svébytného oboru a nad novými trendy v bádání o antice*“. Takto široce tematicky pojatá konference sice nemůže přinést žádné převratné vědecké závěry, mimořádně důležitý je však společenský přínos takového setkání, při němž se setkají badatelé, kteří se dosud navzájem znají – v lepším případě – jen podle jména. Nezbyvá než doufat, že bude možné podobné setkání zorganizovat brzy znovu, třeba na půdě některé z ostatních zúčastněných českých, moravských nebo slovenských univerzit.

Lucie Pultrová (Praha)

Symposium *Oresteia* ve vile Lanna

Dne 25. dubna 2003 uspořádal Ústav pro klasická studia AV ČR v krásném prostředí vily Lanna v Praze 6 symposium k Aischylově *Oresteei*.¹ Podnětem k jeho uspořádání byl nový překlad *Oresteie* od Petra Borkovce a Matyáše Havrdy a její nová inscenace v Národním divadle v režii Ivana Rajmonta. Úlohy hostitelky se zhostila Eva Stehlíková a zazněly zde referáty o překladech Aischylových tragédií obecně, o významných inscenacích a adaptacích *Oresteie* i kunsthistorické exkursy k tématu.² Kromě klasických filologů se symposia zúčastnili také někteří tvůrci současné inscenace Národního divadla, např. režisér Ivan Rajmont, herci Radovan Lukavský, Vlasta Chramostová a další.

J a n B a ž a n t v příspěvku *Ekkykléma v Praze?* hovořil o jediném zobrazení v antickém řeckém výtvarném umění, které je možné vztáhnout k divadelnímu stroji známému z literárních zmínek, jejichž řada začíná v 5. stol. př. Kr. Na červenofigurové hydrii z poloviny 5. stol. př. Kr. je zobrazena postava stojící s mečem nad mrtvolou, která podle Axela Seeberga leží na nějaké výšavné plošině. Článek tohoto předního světového odborníka na divadelní tematiku v antickém umění vyšel v časopise *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 46, 2002-2003, 43-75.

Referát P e t r a Š o u r k a nazvaný *Básník a filolog, překládat spolu nebo každý zvlášť?* chtěl ukázat, že filologický „podstročnick“ není jen pomůckou pro básníka – překladatele, ale že s sebou přináší celý aparát poznámek, etymologických hříček a tisíciletou zátěž teorií. Málokterý básník nepodlehne autoritě tohoto polymorfního diskursu, rétorice obhajující nezadatelná práva originálu, hermeneutickému zacyklení. Nezdítko podlehne i režisér a celý inscenační tým. To se stalo i u inscenace *Oresteie* v režii Ivana Rajmonta.

P a v l í n a Š í p o v á se věnovala novému překladu hry Petra Borkovce a Matyáše Havrdy. Připomněla, že překlady antických dramatiků mají u nás několikasetletou tradici, a že zvláštním okamžikem v této tradici bylo meziválečné období, kdy se prosadila tzv. substituční teorie, na niž Matyáš Havrda a Petr Borkovec navázali. Zásadním problémem při překládání an-

¹ O inscenaci samotné přináší zprávu K. Kvízová v časopise *Auriga* 45, 2003, s. 72-75.

² Některé příspěvky vyšly v *Eirene* 39, 2003, a další mají vyjít v časopise *Souvislosti*.

tické hry se zdá být připravenost překladatele, tvůrčího týmu a interpretů antickou látku zpracovat, ale také obecně antickou látku přijmout. A je to právě překlad pořízený na zakázku, který má s presupozicemi divácké veřejnosti počítat.

J a n A . D u s v příspěvku *Vina a odpuštění: několik sond do Aischylových tragédií, knihy Genesis i evangelií* ukázal, že výrazným společným motivem Aischylovy tragédie, knihy Genesis i evangelií je otázka viny a jejího odčinění. Proti kauzálnímu zřetězení viny a odplaty staví antický svět zásadu práva a řádného soudu, křesťanství pak zásadu odpuštění. Výpověď *Starého zákona* není jednoznačná: na jedné straně je obecně známá starozákonní zásada „oko za oko“, avšak řada pasáží z knihy Genesis (Kainovo ochranné znamení) i z dalších knih (*Ezechiel* 18,2-4) ukazuje Hospodina jako Boha, který nevyžaduje pouze odplatu, ale také otevírá hříšníkovi cestu k pokání. Ježíšova zásada mnohonásobného odpouštění (*Mt* 18,21-22) a delegování odpuštění (*Mt* 18,23-35: dlužník, jemuž byl odpuštěn dluh, má odpustit svému dlužníkovi) je logickým pokračováním těchto starozákonních důrazů.

D a n a M e n t z l o v á mluvila o překladech Aischylových tragédií od Julia Enderse, člověka těžce zkoušeného za minulého režimu, které se teprve v poslední době, po padesáti letech od jejich vzniku dočkaly zveřejnění. Julius Enders přeložil v období od r. 1949 do r. 1952 všech sedm dochovaných Aischylových tragédií. Ferdinand Stiebitz, který na čtyři z nich vypracoval odborný posudek, ocenil zvláště překladatelovu znalost řecké metriky a rytmiky, bohatý vyjadřovací fond a krásné napodobení Aischylových tropů. Jen pořádek slov posoudil jako leckdy dost nepřirozený. Což je ovšem, jak všichni překladatelé vědí, daň za snahu co nejvěrněji napodobit řeckou metriku.

N i n a B a ž a n t o v á zahájila odpolední část symposia. Zabývala se řeckým dramatem jako zdrojem ikonografické inspirace renesanční tapiserie, konkrétně tapiserie ze sbírek Městského muzea v Moravské Třebové (Flandry, 1510-1529), která zobrazuje antický příběh Ífigenie v Tauridě, tak jak jej převyprávěl řecký dramatik Euripidés. V umění se s ním setkáváme pouze v souvislosti se záračným zachráněním obětované dcery krále Agamemnona v Aulidě, druhá část mýtu nebyla ikonograficky zpracována. Tato tapiserie je patrně jejím prvním, ale možná také jediným výtvarným zobrazením; zřejmě je však také první ilustrací antického dramatu v zaalpském renesančním umění.

E v a S t e h l í k o v á ve svém příspěvku *Oresteia – inscenační tradice* sledovala tradici uvádění *Oresteie* na českých scénách od r. 1907 až do dnešní doby a uváděla ji do souvislostí s proslulými zahraničními inscenacemi.

P a v e l K l e i n (*Tvář pod maskou – Oresteia v režijní koncepci M. Hynšta*) se zabýval divadelní interpretací *Oresteie* uvedené na scénu Mahenova divadla v Brně 29. dubna 1962 v režii Miloše Hynšta a se scénogra-

fickým řešením Zdeňka Pavla. Podrobná rekonstrukce inscenace přináší zprávu o v českém prostředí vůbec prvním inscenování tohoto textu za použití masek, jež se staly základním východiskem zvolené scénické koncepce. Dominantní prostor pochopitelně zaujímá analýza vizuální složky představení, jež jednoznačně určila i způsob inscenování textu. Bez povšimnutí však nezůstávají ani Hynštovy teoretické názory, vztahující se k dané problematice, jež byly shrnuty do sborníku: *Oresteia. Přednáška při úvodu do studia hry*, Státní divadlo v Brně 1962.

Úvaha R a d m i l y H r d i n o v é (*Proč, jak a o čem hrát dnes v Čechách Oresteiu*) o důvodech dramaturgické volby i způsobech inscenování antických dramatických textů vyústila v konkrétním zastavení se u inscenace *Oresteie* činohrou pražského Národního divadla. Inscenační tým v čele s režisérem Ivanem Rajmontem dal před stylizovaným a kolektivním jevištním tvarem epického divadla přednost individualizovanému hereckému přístupu v duchu odkazu evropského romantického a postromantického divadla. Uroveň romanticky nadsazeného či civilně podehraného projevu překročila pouze Taťjana Medvecká v roli Klytaiměstry, jejíž výkon naplňuje představu o dnešním přístupu k inscenování antického dramatu tak, aby dokázal diváky emocionálně oslovit. Příspěvek se dále zabýval výtvarnou podobou inscenace, podílem hudby Martina Dohnala a v závěru kladl otázku po nejasném vymezení tématu inscenace *Oresteie* v Národním divadle.

J o h a n a K u d l á č k o v á (*Dnešní podoba antického chóru*) se zabývala podle svého soudu nejtěžším problémem při inscenování antické tragédie, a to jak nalézt plnohodnotnou jevištní podobu chóru. Před inscenátory totiž vyvstává řada otázek – do jaké míry respektovat původní podobu chóru, resp. to, co o ní víme dnes, a do jaké míry ji přizpůsobit konvencím a možnostem dnešního divadla. Asi nejobtížnější je rozhodnutí, jaké herecké prostředky zvolit – jakou dávku realismu či jaký stupeň abstraktní stylizace. Příspěvek dramaturgyně Johany Kudláčkové reflektoval její praktickou zkušenost, zejména tu ze spolupráce na inscenaci *Oresteie* v Národním divadle v Praze.

D a n i e l a Č a d k o v á pojednávala ve svém příspěvku o dramatu *Nová Oresteia* Arnošta Dvořáka z roku 1923 a o jeho inscenaci, která se konala téhož roku v Průmyslovém paláci v Praze v režii Jiřího Krohy. Tato inscenace byla pojata jako davové divadlo a byla ovlivněna dobovým expresionismem a psychoanalýzou. Ve druhé části příspěvku pak zařadila drama do kontextu nejvýznamnějších adaptací Aischylovy *Oresteie* (např. *Smutek sluší Elekře* E. O’Neill, Giraudouxova *Elektra*, *Erinye* Leconta de Lisle, Sartrovy *Mouchy*), přičemž sledovala zejména změny motivace jednotlivých postav.

Co říci závěrem? Pracovníci Ústavu pro klasická studia AV ČR (dnes Filosofický ústav AV ČR – Kabinet pro klasická studia) měli výborný nápad, když se rozhodli uspořádat symposium u příležitosti nové inscenace jedné

z největších antických tragédií v Národním divadle. Na sympoziu také odezněla řada zajímavých příspěvků, osobně se však domnívám, že právě proto, že jde o jednu z největších řeckých tragédií, mohlo být více prostoru věnováno novému překladu a problémům inscenace antických tragédií vůbec.

Štěpánka Brožová (Praha)

Událost, kterou je třeba zaznamenat (k opavskému festivalu *Antika se tě dotýká*)

Na počátku byl čirý údiv. Zavolal (mně zcela neznámý) úředník z magistrátu města Opavy a požádal mne, jestli bych nepřijela do Opavy přednášet na festival *Druhé břehy*. Když jsem uslyšela název letošního ročníku *Antika se tě dotýká*, pochopila jsem, že nemohu odmítnout. Jako člověk, který minimálně dvě třetiny svého života strávil vysvětlováním, proč se zabývá jazyky, kterými nikdo (až na pár nadšenců poněkud otržených od života) nemluví, a kulturou, jejíž znalost klesá nepřímo úměrně počtu vydaných knih (loni 70 % příchozích do prvního ročníku divadelní vědy netušilo, kdo je Orfeus, ačkoli je v knihkupectvích k dispozici zřejmě největší počet knih o antické mytologii v celé naší historii), propadla jsem nekritické radosti nad tím, že mne někdo potřebuje.

Odjela jsem tedy do Opavy, v níž r. 1864 (tedy ještě 5 let před inscenací v pražském Národním divadle) zazněla z jeviště poprvé německy Sofoklova *Antigona*, přesto s jistou nedůvěrou. Zdálo se mi nepravděpodobné, že ve městě, které má kolem 60 000 obyvatel může fungovat po deset dní festival s tímto exkluzivním názvem a s programem, který překonal všechna očekávání. Obsahoval totiž zcela neuvěřitelné položky: průvod městem, nonstop čtení z antické literatury, produkce krátkých filmů o antice i dlouhometrážních filmů inspirovaných antikou, divadlo (čínohru, loutkové divadlo i operu), přednášky o řecké tragédii, řecké filozofii i o Atlantidě, výstavu skvělých fotografií (a „diafon“, komentované diapozitivy místního fotografujícího herce Emanuela Křenka), ba dokonce malé olympijské hry. Na první pohled je patrné, že některé položky byly vybaveny pouze antickým názvem (*Noc rockových legií* uvádějící skupiny Naoko, Gaia Mesiah a Baykonur nebo *Delfíní protest* divadla Visita, které je v Opavě velmi oblíbené), jindy je tu cítit tendence smířit nabízející se kvalitní představení s tématem. Pražský soubor Buchty a loutky tu uvádí svého *Gilgameše* – a organizátoři tak podporují mou dávnou tezi, že brzy nebude běžný konzument vnímat antiku jako ohraničenou oblast a bude do ní inkorporovat jiné starověké kultury. V zásadě však šlo o to, čemu se v kulturním světě běžně říká antika. Patřilo sem tedy vše, co je s antikou tematicky spojeno, i když vzniklo v jiné době – tedy stejně loutková hra K. Augusty *Vyšetřování Ikarova pádu* nastudovaná Souborem SLouP, jako opera *Endymio* vytvořená na barokní libreto J. Kopeckého (1696-1758), k němuž se ovšem nedochovala hudba. Tu dokořponoval s použitím hudebních myšlenek piaristických hudebníků Tomáš Hanzlík a provozoval se skupinou Ensemble Damian, která je už dostatečně známá.

Prvním kladem festivalu byla tedy jeho dramaturgie, k níž je třeba přidat ještě několik slov. Je pochopitelné, že nejdůležitějším médiem konzumovaným mladými je film. Organizátoři proto moudře vybrali filmy, které sledují téma antika a film v celé jeho šíři.

Filmy „v peplu“ reprezentovala nejnovější verze *Quo vadis* (2002, režie J. Kawalerowicz), filmy smiřující antickou mytologií s akční fantasy zase *Odysseus* (1997, režie A. Končalovskij). Na druhém pólu pak stál Felliniho už klasický enigmatický *Satyrikon* (1968), kterému dnes rozumíme podstatně lépe než v době jeho vzniku, a *Médeia* Larsa von Triera vytvořená pro dánskou televizi (1987), patrně dosud nejlepší pokus o zfilmování řecké tragédie. Ani přednášky z antické filozofie, které podávala ostravská odbočka Nové Akropolis, nebyly tuctové – kromě tradičních témat (*Božský Platón a Sókratés*) byla v nabídce i přednáška o Pýthagorovi a mystice čísel. Z nabízejících se inscenací antických tragédií, které jsou momentálně na repertoáru na našich scénách si organizátoři vybrali studentské představení pražského Disku. Inscenace vznikla spojením a zásadním zkrácením dvou Eurípidových textů – *Ífigenie v Aulidě* a *Oresta*. Inscenátoři ji nazvali *Héroes* a měla podle jejich představ nabídnout osudy potomků válčících hrdinů – potomků obětovaných a potomků, jejichž život je krutě poznamenán minulými událostmi. Shodou okolností daných jak nutností hrát na malé scéně, tak vybrat představení, které by bylo bližší mladým divákům, se tu dostává znovu ke slovu téma, které je pro „porevoluční“ divadelní nabídku typické.

Vzdor mé nedůvěře se tohoto programu konajícího se od 16. do 25. 4. 2004 zúčastnilo (nepočítám-li olympiádu) jistě kolem 2 300 lidí, i když někteří přišli patrně vícekrát a mnoho návštěv ze středních škol bylo organizováno učiteli. Můj děs z toho, že budu přítomna nějaké aktivitě podobné výchovnému koncertu, opadl, když jsem byla konfrontována s nabitým sálem plným pozorných a koncentrovaných teenagerů, kteří sledovali hodinovou přednášku o antickém divadle v absolutním tichu. Ostatně mým největším zážitkem bylo setkání se třemi studenty průmyslovky, kterých se – na rozdíl od vysokoškolaček z místní Slezské univerzity – antika opravdu dotýkala a kteří dokázali precizně formulovat své dotazy. Tato neuvěřitelná účast byla nesporně druhým kladem festivalu, protože zcela jistě zasáhla ty, jimž dnešní školní osnovy antiku příliš nepřibližují, a nabídla jim antiku jako alternativní program.

To je pro klasického filologa zjištění jistě překvapivé, protože je zvyklý pojímat antiku jako nezpochybnitelnou hodnotu *an sich* nebo jako evropské rodinné stříbro, bez něhož si vůbec nelze představit rozvoj evropské kultury. Obě tvrzení mají svá oprávnění a organizátoři je nepochybně sdílejí – jak napsal jeden z dramaturgů: „Nakonec, když jsme se o tom bavili, tak jsme došli k tomu, že každého člověka, který se chce pohybovat ve svém vlastním životě v nějaké »estetické rovině«, tak se opravdu ta antika dotýká – a on se dotýká antiky... neboť, ta je obsažena (nebo její odkazy) ve všem kolem nás –

Vyšetřování Ikarova pádu (foto Jan Němeček)

v kultuře, filosofii i ve sportu... New York je Římem dneška... amfiteátr a zápasy pro pobavení obyvatelstva jsou v každém větším městě po celém světě... sofistés jsou všude kolem nás... prostě – *Antika se nás dotýká.*“ Nicméně je zřetelné, že tentokrát tu stojí toto letmé, ale velmi uvědomělé dotýkání se antiky jako alternativa masové zábavy konzumované bez nároku na hlubší poznání.

Festival je jako divadlo, koná se tady a teď a dnes už se o něm nelze dočíst nic moc ani na webu města Opavy, protože tvůrci hledí dopředu a už dávno připravují festival nový. Přesto doufám, že je tu něco, co opravňuje k optimismu. Cennější než všechny dovezené lahůdky (kapelami zvучných jmen počínaje a Duškovou *Vizitou* konče) je totiž to, co vzniklo přímo v Opavě – od legrační hymny *Ó Recko, ó Recko, ty jsi nám nad všecko*, a zpěvu místních sborů putujících v barvitém průvodu po Opavě, přes čtení antických autorů (četlo se od ráno do večera a vystřídal se na 60 čtenářů!), prezentaci výtvarných prací amatérů, kteří vytvořili nádherné masky a rozkošnou módní přehlídku, v níž studenti představovali jednotlivé bohy v půvabných kostýmech, až k nastudování hry na antický námět, se kterým se soubor do-

Průvod Opavou (foto Jan Němeček)

konce poté uplatnil i na přehlídce Loutkářská Chrudim. Za tím vším se totiž skrývá trpělivá práce mnoha principálů amatérských divadelních a pěveckých souborů, mnoha učitelů opavských středních škol, a koneckonců i velkorysost opavského magistrátu, který festival financuje. Také nevím, jestli v některém jiném městě zaměstnává magistrát úředníka, který je schopen (se svým týmem) tohle všechno vymyslet, realizovat a ještě navíc se obléci do smokingu, vzít si cylindr a nalepit fousy a jako Pierre de Coubertin účinkovat na místních Olympijských hrách. Ostatně, pohled na to závodící mládí byl také více než povzbudivý...

Eva Stehlíková (Praha)

Zpráva o kongresu *Archäologie und Epigraphik*

Ve dnech 21.-22. listopadu 2003 se konal v Berlíně kongres na téma *Archäologie und Epigraphik. Ein Dialog zum 150jährigen Bestehen des Corpus Inscriptionum Latinarum*, uspořádaný dvěma tradičními berlínskými institucemi, Berlínsko-brandenburskou akademií věd a Německým archeologickým ústavem. Zároveň byl poctou zakladateli tohoto monumentálního díla, Theodoru Mommsenovi, od jehož smrti uplynulo právě v listopadu sto let.

Zatímco Th. Mommsen koncipoval své velkolepé dílo – souhrn všech latinských nápisů z celého římského světa – jako „textbook“, začalo se již koncem 19. století ukazovat, že nejen text sám, nýbrž i jeho kontext (především archeologický, ale i kunsthistorický, topografický, paleografický atd.) je velmi důležitý pro správné a přesné pochopení zprávy, poselství, jež tento text sděluje. V posledních desetiletích se tedy stále častěji setkávají epigrafikové s archeology – mluví se o koncepční změně v epigrafice, která je silně ovlivněna právě moderní archeologií – a tato spolupráce se ukazuje jako velice plodná. To názorně předvedli jak přednášející, tak diskutující účastníci v Berlíně.

Jana Kepartová (Praha)

**Diplomové práce
z klasické filologie, klasické archeologie
a dějin starověku
obhájené na českých univerzitách v r. 2002/2003¹**

I.

**FF UK v Praze – Ústav řeckých a latinských studií
(připravil JAN SOUČEK)**

Autor: Eva KOVÁŘOVÁ Obor: latina
Název práce: *Výstavba hlavních postav Lucanova eposu Pharsalia*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc. Počet stran: 97

Práce se zabývá problémem hlavního hrdiny eposu – pokouší se podpořit hypotézu, že hlavní hrdinové jsou tři (Caesar, Pompeius, Cato), resp. že si Lucanus není vzhledem k soudobé literární a politické situaci schop vybrat typického „hrdinu“ a je nucen postupovat eklekticky: dojem ideálního hrdiny tak vzniká teprve vzájemným zrcadlením kvalit jednotlivých postav. Ty jsou analyzovány především na třech rovinách (atributy postav, příměry použité k jejich charakterizaci, rozbor jejich promluv), na jejichž základě je prováděna interpretace rozsáhlejších celků. Základním postupem je komparace s použitím kvantitativních metod.

Autor: Jaroslava KASKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Ženské postavy Lucanova eposu Pharsalia*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc. Počet stran: 73

Práce si klade za cíl analyzovat a interpretovat výstavbu ženských postav Lucanova eposu, a to především postav historických, kterými jsou Cornelia, Iulia, Marcia a Cleopatra. V práci jsou zachyceny všechny situace, v nichž uvedené postavy vystupují, ať už v aktivní nebo pasivní funkci. Okrajová pozornost je věnována také ženským postavám mytologickým a personifikacím. V závěru je nastíněna funkce, kterou zkoumané postavy v díle naplňují.

¹ Podle sdělení dr. L. Buzássyové a dr. E. Jurikové nebyly na slovenských univerzitách v Bratislavě a v Trnavě v uplynulém roce obhájeny žádné diplomové práce z uvedených oborů.

II.

**FF UK v Praze – Ústav pro klasickou archeologii
(připravil Jiří MUSIL)**

Autor: Vlastimil DRBAL Obor: klasická archeologie
Název práce: *Řecko-egyptské sochařství za ptolemaiovského Egypta*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc. Počet stran: 175, 12 obrázků.

Práce se věnuje jedné z rovin řecko-egyptských vztahů, především jejich odrazu ve výtvarném umění – volné plastice, a to na pozadí historických událostí 5.-2. století př. Kr. Autor se zaměřil na kodifikování, postižení tohoto stylu, tvůrčím způsobem směřujícího tradici egyptského a řeckého umění. Těžištěm práce je posouzení několika vybraných souborů egyptsko-helénistické plastiky: zobrazení ptolemaiovských vládařů, ženských soch (tzv. královen, ztotožňovaných s Isidou), oděných mužských plastik, kněžích. Autor se pokusil synteticky zhodnotit problematiku, a to nikoli pouze z pohledu egyptského či helénistického řeckého umění.

III.

**FF MU v Brně – Ústav klasických studií
(připravila JARMILA HUDEČKOVÁ)**

Autor: Martina SKŘIVÁNKOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Stanislav ze Znojma a jeho kázání Ductus est Iesus in desertum*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 58

Diplomová práce si klade za cíl jednak „*stručné podání života a díla Stanislava ze Znojma v historickém kontextu dějin 15. století v českých zemích a v Evropě*“ (Úvod, s. 5), jednak práci textově-kritickou, tj. edici dosud nevydaného kázání Stanislava ze Znojma *Ductus est Iesus in desertum* s jeho volným překladem do češtiny. Vlastní žánrová charakteristika vydávaného kázání, jakož i jeho zařazení do kontextu celé autorovy kazatelské tvorby, stojí na okraji autorčina zájmu. Edice textu je spíše přípravným materiálem pro následně kritičtější zpracování.

Autor: Petr KITZLER Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Q. S. Fl. Tertullianus – De spectaculis (O hráčích). Úvodní studie, latinský text, překlad, komentář, studijní bibliografie*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 255

Úvodní studie je zpracována jednak na základě zevrubně vyhledané a kriticky zpracované literatury včetně nejnovějších titulů, jednak na základě autorova studia Tertullianova textu; zabývá se postavou tohoto raněkřesťanského autora, podává přehled jeho díla, rozebírá jeho jazyk (zabývá se i obecně otázkou tzv. křesťanské latiny) a styl. Další oddíl je věnován problémům

spjatým se spisem *De spectaculis*. Překlad tohoto traktátu včetně přetištěného latinského textu a podrobného, převážně filologicko-historického komentáře tvoří druhou část práce. Závěrem práce přináší rozsáhlou výběrovou bibliografii, zaznamenává edice a překlady jednotlivých Tertullianových děl a další sekundární literaturu.

Autor: Radka BĚHALOVÁ
 Obor: latinský jazyk a literatura
 Název práce: *Srovnání kategorie slovesného času a způsobu v latině a staré češtině*

Vedoucí práce: PhDr. Daniela Urbanová, Ph.D. Počet stran: 79

Cílem práce byl nastínit vývoje slovesných kategorií času a způsobu na cestě z indoevropského prajazyka do latiny a staré češtiny. Autorka se pokusila postihnout vývojové paralely temporálních a modálních kategorií latiny a staré češtiny. Zkoumala pouze aktivní určité slovesné tvary. Úvod je věnován předpokládanému stavu kategorie času a způsobu v ie. prajazyce a jejímu vývoji. Druhá část pojednává o latinském slovesném systému. Nejprve se zabývá přechodem od ie. slovesného systému k latinskému a dále probírá časy a způsoby odvozené od prezentního a perfektního kmene, včetně velmi ilustrativního a zasvěceného výčtu starších i moderních teorií o původu a tvoření těchto kategorií v latině. Ve třetí části pojednává o staročeském slovesném systému. Těžištěm práce je pak obsáhlé srovnání obou slovesných systémů, které ilustruje přechod a případnou další existenci původního ie. materiálu v obou jazycích. Ze vzájemného srovnání pak vyplývá, že latina zachovává původní indoevropská východiska ve větší míře než stará čeština.

IV.

FF UP v Olomouci – Katedra historie (připravila IVANA KOUČKÁ)

Autor: Markéta ČERMÁKOVÁ
 Obor: historie
 Název práce: *Komentáře k Ovidiovým Metamorfózám ve středověku na příkladu Ovidius Moralizatus Pierra Bersuire*

Vedoucí práce: PhDr. Ivana Koučková Počet stran: 95

Cílem práce bylo ukázat na příkladu středověkého rukopisu díla Pierra Bersuire *Ovidius Moralizatus*, uloženého v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc, pod signaturou CO 159, jakým způsobem transformoval středověk známé antické dílo a jak středověký autor naložil s antickým příběhem. V centru zájmu autorky se také ocitla osobnost P. Bersuire a jeho životní osudy. Vlastní text rukopisu zatím sloužil pouze k dokumentaci jejich závěrů, a proto transkribovala a přeložila jen některé jeho pasáže, především část příběhu o Faëthontovi. Práce využila obsáhlý okruh literatury francouzské, anglické a německé provenience.

V.

FF UP v Olomouci – Katedra klasické filologie (připravila IVANA KOUČKÁ)

Autor: Ladislav KAŠPÁREK
 Obor: klasická filologie
 Název práce: *Latinské školní hry v díle Jana Amose Komenského: Diogenes Cynicus redivivus*

Vedoucí práce: PhDr. Lubor Kysučan, Ph.D. Počet stran: 69

I když těžiště práce spočívá v překladu díla, autor text opatřil i teoretickými kapitolami věnovanými pojetí latinské školní hry v období renesance a baroka a vlastnímu literárnímu rozboru překládané hry. L. Kašpárek dospívá k závěru, že dílo v podstatě představuje zdramatizovanou učebnici etiky, a analyzuje její antický i křesťanský kontext. Hodnotí rovněž psychologické aspekty Diogenovy osobnosti a její nadčasový charakter. Zvláštní kapitola je věnována i jazyku hry, zvláště pak zhodnocení funkce řeckých výrazů v latinském textu.

Autor: Markéta KOSTKOVÁ
 Obor: klasická filologie
 Název práce: *Bohuslav Balbín – Vita venerabilis patris Nicolai Lancicii*

Vedoucí práce: PhDr. Lubor Kysučan, Ph.D. Počet stran: 64

Tématem práce je latinsky psané biografické dílo Bohuslava Balbína, které zpracovává životopis polského jezuita Mikuláše Lenčického. M. Kostková se neomezila na pouhý překlad, ale doplnila jej cennými historickými a jazykovými poznámkami i poměrně obsáhlými kapitolami o dějinách jezuitského řádu a o životě a díle B. Balbína. Při vyhledávání informací využila tvůrčím způsobem četné www stránky. V diplomové práci však není zahrnut originální text a charakteristika Balbínovy latiny.

Autor: Petra POLÁKOVÁ
 Obor: klasická filologie
 Název práce: *Γνώθη σεωντόν aneb odkaz antiky v díle Hugo von Hofmannsthalova*

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Šubrt Počet stran: 106

Práce interpretuje čtyři Hofmannsthalova dramata s antickou tematikou a srovnává je s jejich řeckými předobrazy (*Alkestis, Elektra, Ōdipus und die Sphinx, Ariadne auf Naxos*). Klade si za cíl odhalit, jaké pohnutky vedly v osobním i dobovém kontextu autora k volbě antických témat, jak s nimi zachází, nakolik se odlišuje od jejich antického zpracování a co je finálním uměleckým a myšlenkovým poselstvím těchto děl. Zabývá se rovněž otázkou, jakou funkci mají tato dramata v celkovém kontextu Hofmannsthalova díla a jakou roli hrají v souvislostech německého, respektive evropského písemnictví a kultury.

VI.
Historický ústav JČU v Českých Budějovicích,
oddělení klasické filologie
 (připravila MARCELA HEJTMANOVÁ)

Autor: Irena VÁLKOVÁ Obor: latina
 Název práce: *Zaměstnání římských žen, otrokyň a propuštěnek v době pozdní republiky a raného císařství*
 Vedoucí práce: doc. PhDr. Igor Lisový, CSc. Počet stran: 71

V moderním bádání o antické společnosti je věnováno poměrně málo pozornosti právnímu postavení žen, jež hrály důležitou úlohu v hospodářské sféře každodenního života. Představitelky vyšších vrstev římské společnosti se jako první vymanily ze stereotypu nahlížení na ženu pouze v kontextu rodiny. Následovány zámožnými propuštěnkami si ženy postupně razí cestu k finanční nezávislosti tím, že se stávají majitelkami obchodů a dílen. Na poli soukromoprávním dochází k největším změnám v souvislosti s uvolňováním otcovské moci. Na činnosti otrokyň se mnoho nemění, avšak i zde lze pozorovat posun ve vnímání jejich postavení v souvislosti s novými filozofickými myšlenkami.

Autor: Michaela VALENTOVÁ Obor: latina
 Název práce: *Maloasijské obyvatelé a formování jejich světového názoru v době raného císařství*
 Vedoucí práce: doc. PhDr. Igor Lisový, CSc. Počet stran: 73, mapová příloha

Při zkoumání světového názoru maloasijského obyvatelstva v 1.-3. stol. n. l. ve městech i na venkově měl značný význam vztah k monarchii, otroctví, rodině a sousedům a tělesné kultuře, ale důležité byly i etické normy chování a úroveň vzdělání. Tyto aspekty nám umožňují utvořit si představu o postoji obyvatel Malé Asie k Římanům a římské nadvládě, která přinášela nové prvky v náboženství, vědě, politice, vzdělání apod. Získané poznatky obsahují poznání procesu romanizace ve východních provinciích impéria.

ANTONÍN BARTONĚK, *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter 2003, VI + 676 s., 53 obr.

Profesora Bartoňka nemusíme české odborné veřejnosti představovat. Mykénštinou se začal zabývat na počátku své vědecké kariéry, první článek publikoval v roce 1956. Během dlouhých let, kdy se věnoval – byť s určitými přestávkami – zkoumání mykénských nápisů, analýze mykénského dialektu a jeho vztahům k pozdějším jazykovým varietám, se zúčastnil mnoha mezinárodních mykénologických konferencí a publikoval velké množství studií jak česky, tak cizojazyčně. Mykénštině a mykénské civilizaci zasvětil i několik populárněvědných publikací psaných česky, jež vzbudily zasloužený zájem veřejnosti: *Zlatá Egeis* (Praha 1969), *Zlaté Mykény* (Praha 1983) a zčásti i *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů* (Brno 1987).

Recenzovaná publikace představuje souhrn současných znalostí o mykénské řečtině. Přestože nejrozsáhlejší část knihy je podle očekávání věnována gramatice (zejména fonologii a morfologii) a slovní zásobě, přináší autor i další relevantní informace, např. o písmu, o dochovaných textech a o charakteristice mykénštiny ve vztahu k ostatním řeckým dialektům. Svou komplexností, systematičností a přehledností překonává Bartoňkova práce jiné mykénologické publikace a stává se jedinečným svědectvím o výsledcích dosavadního mykénologického bádání. Bartoněk totiž přistupuje k mnoha tématům historicky, tj. informuje čtenáře o vývoji jejich zkoumání a kriticky hodnotí názory jednotlivých badatelů. Jeho vlastní přínos k řešení některých problémů je přitom zcela zásadní, ať jde o aktualizaci některých starších hypotéz nebo o zcela nové závěry.

V první velmi stručné kapitole (s. 7-15) podává autor archeologické a historické poučení o nejstarším osídlení Balkánu a o příchodu nejstaršího indoevropského obyvatelstva (Protořeků) do oblasti Egeidy: Bartoněk je – na rozdíl např. od Palmera nebo Caskeyho – toho názoru, že šlo nejspíše o jedinou migrační vlnu (s. 12). Druhá kapitola (s. 16-49) je věnována popisu staroegyptských nealfabetických písemných systémů a jejich rozšíření; jde o krétské hieroglyfické písmo, krétské lineární písmo A a lineární písmo B (dále jen LB), dále o kypersko-mínojské písmo a klasické písmo kyperské. Text je doplněn zajímavými statistickými tabulkami o počtu nápisů z jednotlivých lokalit, kvalitními černobílými fotografiemi a pírovkami a údaji o edicích nápisů v příslušných písmech.

Třetí kapitola (s. 51-69) se zabývá historií rozluštění LB a čtvrtá (s. 70-96) popisem dokumentů v LB (lokalizace nálezů, nejdůležitější edice, datování textů, jejich rozsah, obsahová klasifikace dokumentů). Další kapitola (s. 97-130) je věnována popisu písemného systému LB (syllabogramy, ideogramy, ortografická pravidla apod.). Tím se autor dostává k vlastní lingvis-

tické problematice. Na dvaceti stránkách (s. 131-150) probírá mykénské hláskosloví včetně hláskových změn (substituace slabičných sonant, ablaut, první náhradní dloužení, disimilace aspirát) a jeho srovnání jednak se stavem indoevropským a jednak se stavem v pozdějších řeckých dialektách. Oproti pracím (LEJEUNE 1972: 43n.; RIX 1976: 86; BARTONĚK 1987: 34 a 106), které jednoznačně situují eliminaci labiovelár v sousedství /u/ již do (před)-mykénského období, Bartoněk předkládá – vzhledem k existenci případů, kdy k eliminaci labioveláry nedošlo – i alternativní řešení, totiž disimilaci (s. 139),¹ kterou na s. 447 dokonce považuje za jedinou možnost.

Největší část práce je věnována morfologii (s. 151-350), a to především nominální flexi; substantiva a adjektiva jsou celkem pochopitelně – vzhledem k nominálnímu charakteru mykénských textů – doložena nejlépe: zachovalo se na 770 substantivních a 270 adjektivních forem (s. 154), které představují cca 570 + 190 lexikálních jednotek, oproti 138 slovesným formám, jimž odpovídá cca 86 lexikálních jednotek. Po stručném přehledu kategorií rodu, čísla a pádu přistupuje Bartoněk k popisu jednotlivých deklinací. U každé deklinace jsou nejprve v tabulce uvedeny koncovky jednotlivých pádů i s jejich předpokládanou výslovností a dalším komentářem. Dále autor předkládá čtenáři velmi přehledně zpracované abecední seznamy všech substantivních tvarů doložených v mykénštině: ke každému kmeni je vytvořen jeden seznam. Každý tvar v seznamu je vybaven gramatickou identifikací, výslovností, řeckým ekvivalentem a překladem do němčiny; kromě toho je opatřen identifikačním číslem, které odkazuje na daný tvar v abecedním indexu mykénských apelativ (s. 533-620). Výklad o každé deklinaci je zakončen stručným přehledem statistických údajů, např. korpus substantiv I. deklinace zahrnuje na 350 výrazů, z toho 140 apelativ (105 feminin a cca 35 maskulin) a více než 200 vlastních jmen (s. 186). U III. deklinace, kde je klasifikace korpusu komplikovanější, vykládá Bartoněk odděleně konsonantické a vokální kmeny, jak jsme na to zvyklí v řeckých gramatikách. To, čím se výklad od klasické řecké gramatiky liší, je gramatické zpracování celé databáze mykénských slov, takže lze morfologické části publikace využívat i ke zjišťování, zda je nějaký tvar doložen a kde. Stejnou metodu, ovšem v méně dokonalé podobě, užíval při vypracovávání své gramatické příručky i Vilborg. Poučení o jmenné flexi je uzavřeno přehledem mykénských deklinací se statistickými údaji, stručnou charakteristikou každé deklinace a tabulkami s „paradigmaty“, obsahujícími skutečně doložené tvary (s. 295-305). V textech LB jsou doloženy prakticky všechny kmeny známé z alfabetické řečtiny.

Výklad verbální flexe (s. 306-342) obsahuje alfabetický seznam všech sloves a jejich tvarů doložených v LB, včetně gramatických určení a ety-

¹ O disimilaci ostatně hovoří již E. VILBORG ve své gramatice (*A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*, Göteborg 1960, s. 53).

mologicko-sémantických údajů. Ukazuje se, že nejlépe doloženým slovesem je *eimi* (*být*) se 14 tvary, po 8 tvarech mají *didōmi* (*dávat*) a kořen **werg-* (*dělat*), po 6 tvarech *oifeilō* (*dlužit*) a *echō* (*mít*). Druhá část této kapitoly zahrnuje velmi instruktivní seznam slovesných tvarů, seřazených tentokrát podle jejich gramatického významu (např. abecední seznam tvarů 3. sg. ind. prez. akt., 3. pl. ind. prez. akt., 3. du. ind. prez. akt. atd.). Statistická tabulka (s. 336) ukazuje, že nejčastější formami jsou participia (69×), a to zejména part. prez. akt. (22×) a part. pf. pas. (21×), a dále slovesná adjektiva (21×). Z určitých slovesných tvarů převládá 3. sg. ind. aor. akt. (15×). V rámci stručného pojednání o augmentu a reduplikaci, osobních příponách, časech, modech a slovesných rodech se Bartoněk zmiňuje i o Duhouxově názoru, že vidová opozice (dokonavost ~ nedokonavost) je jevem teprve postmykénským.

Osmá kapitola (s. 351-438) je věnována slovní zásobě. Bartoněk pracuje celkem se 7 000 doklady různých slovních tvarů (s. 151), zatímco Aura Jorro zahrnul do svého mykénského slovníku (DMIC)² asi 6 260 forem (= 3 270 lemmat). Bartoněk začíná svůj výklad sémantickou klasifikací apelativ na tři základní skupiny: člověk a jeho fyzicko-biologické prostředí, člověk a jeho společenské, náboženské a ekonomické milieu a konečně člověk a jeho materiální potřeby (celkem cca 565 substantivních apelativ). Každá skupina je pak dále rozdělena na menší podskupiny, např. zvířata, čas, koření, části těla apod., jejichž doklady v LB jsou seřazeny abecedně a opatřeny podobnými údaji jako v části morfologické. Speciální subkapitulu (s. 399-429) věnuje Bartoněk vlastním jménům, z nichž výrazně převažují mužská antroponyma (cca 1 760 dokladů z celkového počtu 2 450 proprií, s. 400). Bartoněk je dělí na jména s řeckou etymologií, např. *a-ke-ro Angelos* (*ἄγγελος* ~ *posel*), *e-ki-no Ekhinos* (*ἔχινος* ~ *ježek*), a na jména bez řecké etymologie, např. *e-ko-to (H)ektōr* (*Ἐκτωρ*). Následují abecední seznamy vlastních jmen v LB, sestavené na základě příbuznosti proprií s příslušnými substantivy nebo adjektivy; tak je uveden seznam jmen vycházejících z označení povolání, rodinných vztahů, podobnosti se zvířetem apod. Někdy je obtížné určit přesnou podobu vlastního jména, jednak kvůli ortografii LB, jednak kvůli tomu, že tu chybí přímý vztah ke kontextu, např. mykénské *a-ka-to* (s. 413) může být interpretováno jako *Agathos* ~ *dobrý* nebo jako *Agathōn* (s. 413) s běžným onomastickým sufikem *-ōn*). Seznam vlastních jmen tak vlastně rozšiřuje slovní zásobu mykénštiny o apelativa doložená nepřímo, prostřednictvím vlastních jmen (asi 550 interpretovatelných jmen). Vedle antroponym jsou analyzována vlastní jména bohů, zvířat, lokalit apod.

Zvláštní subkapitolky jsou věnovány přínosu mykénštiny pro etymologická zkoumání řečtiny (s. 430-438) a mykénské syntaxi (s. 439-445). Vzhle-

² F. AURA JORRO, *Diccionario micénico*, I-II, Madrid 1985 a 1993.

dem k charakteru dokladů v LB jsou naše informace o mykénské syntaxi skrovné; týkají se zejména jevů věty jednoduché, např. rekce sloves, pádové syntaxe, ale jsou doloženy i konstrukce AcI, NcI, participiální konstrukce a výjimečně i vedlejší věty (časové s *hote*).

Devátá kapitola (s. 446-500) přináší pod názvem *Postavení mykénštiny v rámci starořeckého jazyka* nářeční charakteristiku mykénštiny, včetně problematiky intramykénské diferenciacie, historii nejranějších vývojových stadií pra- a protořečtiny, srovnání mykénského a homérského dialektu a seznam řeckých lexikálních a morfologických/fonologických výpůjček z jiných jazyků. Novinkou z oblasti fonologie (s. 446) je přesunutí první etapy tzv. prvního náhradního dloužení (zjednodušení souhláskové skupiny *s* v sousedství sonanty, *j* po sonantě a skupiny *ln*) do mykénského stadia (cf. *a-ke-re agērei?* ~ ἄγειρει ~ *sbírá*), zatímco ve své *Prehistorii a protohistorii...* (1987: 111) ji Bartoněk řadí do období pomykénského, kolem r. 1000. Mykénštinu pak charakterizuje jako úřední jazyk dokladů v LB vycházející z nadnářeční koiné, jež se vytvořila v palácových centrech jakožto interdialekt, který ztratil specifické mykénsko-argolské, mykénsko-pylské atd. zvláštnosti. Pokud jde o rozdíly v rámci mykénštiny, zčásti se jedná zřejmě o zbytky místního dialektu, zčásti jde o prvky písařova idiolektu (s. 462-463). Jazyk LB i homérský jazyk představují umělé jazykové variety, které nikdy nesloužily ke skutečné komunikaci. Zatímco se však texty v LB týkají úředního jazyka s konvenčními a stereotypními jazykovými obraty, jimiž jen výjimečně pronikají individuální rysy, homérský jazyk je jazykem literárním, založeným sice na konvenci, ale s řadou individuálních rysů. K osvětlení povahy jazyka homérských eposů by bylo možno připomenout Slingsovu studii,³ kde autor charakterizuje homérský jazyk jako „*formal spoken language*“ (s. 100-101), jenž je typický pro civilizaci bez písemných památek a jež obráží existenci rysů specifických pro ústní projev. Tuto teorii potvrzuje mj. i homérské používání partikule *δέ*, odlišné od jejího užití v psané literatuře (cf. BAKKER).⁴

Před koncem knihy zařadil Bartoněk ještě nesmírně užitečnou chrestomatii 52 vybraných nápisů, převážně v abecedním a fonetickém přepisu (někdy i s faksimile nápisu) a s německým překladem, popř. s gramatickými a věcnými vysvětlivkami. Velmi praktický abecední seznam 1 330 mykénských apelativ (s. 533-620), která odpovídají cca 900 lexikálním jednotkám,

³ S. R. SLINGS, *Written and Spoken Language: an Exercise in the Pragmatics of the Greek Sentence*, in: *Classical Philology* 87, 1992, s. 95-109.

⁴ J. E. BAKKER, *Boundaries, Topics, and the Structure of Discourse. An Investigation of the Ancient Greek Particle δέ*, in: *Studies in Language* 17-2, 1993, s. 275-311.

⁵ V. ARAVANTINOS – L. GODART – A. SACCONI, *Thèbes, Fouilles de Odos Pelopidou*, Pisa – Roma 2002.

jsme zmínili již dříve. Jsou do něho aktuálně zařazena i slova z některých nově publikovaných nápisů z Théb (2002),⁵ která nefigurují v předcházejících kapitolách. Seznam obsahuje přepis LB do latinky, předpokládanou fonetickou podobu, geografickou provenienci, sémantické zařazení do skupiny, gramatické údaje (rod, číslo, pád, kmen) a odkaz na stránky v knize, kde je daný tvar analyzován.

Téměř za každou kapitolou následují informace o nejnovějších (od r. 1990) publikacích k dané problematice. Orientaci v knize usnadňují mluvící záhlaví. Na druhé straně by možná bylo vhodné připojit index německých termínů (*Sachindex*), popř. index vlastních jmen.

Publikace obsahuje velmi bohatou bibliografickou přílohu (s. 621-675), dovedenou až do r. 2002. Je však škoda, že některé bibliografické údaje jsou uváděny pouze v textu (ne v bibliografii), na což ostatně upozorňuje sám autor na počátku přílohy. Kromě toho jsou některé publikace v textu citovány jinak než pod jménem autora, např. poslední práce o nálezech z Théb je uváděna v textu jako *Thèbes* (např. s. 16, pozn. 17), zatímco v souhrnné bibliografii ji najdeme jen pod jménem autora (Aravantinos). Podobně i TITHEMY 1991, CoMIC (citované také jako CoMIK, s. 33); naproti tomu GORILA, SMEA a CHIC v bibliografickém seznamu figurují. Nebibliografické zkratky jsou vysvětlovány průběžně v textu. Poněvadž jde o publikaci, kterou budou uživatelé často užívat k „nahlédnutí“, lze předpokládat, že by jim práci usnadnil souhrnný seznam zkratek. Např. zkratky Kp, K, kp (s. 353) ve sloupci označeném jako lok. dávají sice tušit, že půjde o lokalitu, ale jejich přesné dešifrování je obtížné. Je však zřejmé, že toto by měla být především práce odborného redaktora, protože při tak velkém rozsahu publikace je uhlídání podobných technických záležitostí úkolem téměř nadelšíkům; např. v bibliografii je uveden rok vydání 1977 místo 1997, resp. 1995 (s. 626); Morani píše o mykénštině na s. 81-92, a nikoli na s. 91-115 (s. 448).

Knihy je psána velmi přístupně a srozumitelně; nepracuje s laryngální teorií (podle našeho názoru to v publikaci tohoto typu ani není nutné), což činí výklad snadněji pochopitelným i pro nelingvisty. Velká autorova erudice, formulační obratnost a čtivost se projevují v celém textu. V mnoha partiích může práce sloužit i jako adekvátní výklad historické gramatiky a vývoje starořeckého jazyka. Nepochybuje, že tato netrpělivě očekávaná publikace bude představovat na dlouhou dobu *vademecum* každého zájemce o mykénštinu.

Dagmar Muchnová (Praha)

MILENA PŘECECHTĚLOVÁ, *Latina nejen pro teology*. Praha, Zdenka Balcarová 2002, 222 s.

JANA PLÁTOVÁ, *Latinská syntax*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2002, 110 s.

V předloňském roce (2002) vyšly z rukou pedagogů teologických fakult hned dvě učebnice latiny, což svědčí o tom, že výuka jazyků na těchto fakultách hledá své podoby a nachází větší variabilitu.

Milena Přechtěllová vydala svou *Latinu nejen pro teology* v soukromém nakladatelství Zdenky Balcarové (která byla i hlavním sponzorem) pro potřeby (nejen) studentů Evangelické teologické fakulty. Ve cvičebnici shrnuje výsledky své dlouholeté pedagogické práce (nejen) na této fakultě. Vychází z reálných zkušeností s poměrně nízkou hodinovou dotací (2 hod. týdně – 4 semestry) a s tím, co jsou studenti opravdu schopni zvládnout, aby byl splněn cíl výuky, který je na všech teologických fakultách stejný: umožnit studentům, aby s pomocí slovníku (příp. i gramatik) byli schopni přeložit texty, které ke studiu svého hlavního oboru potřebují. U katolických fakult jsou to navíc nejen texty pramenné, ale i liturgické nebo současné církevní dokumenty.

Učebnice je členěna do tří částí. První část obsahuje ve 24 lekcích cvičebnici gramatiky. Jednotlivé lekce mají v úvodu přehledný a dobře srozumitelný výklad gramatických jevů s tabulkami. Pak následuje materiál cvičných vět, vždy ve dvou oddílech: věty z latiny klasické a věty z latiny křesťanské. Jednotlivé lekce nemají slovníček, za větami jsou uvedena pouze některá obtížnější slova a studenti jsou vedeni k samostatné práci se slovníkem.

Vždy po určitém úseku probrané látky následuje oddíl *Autokorektivní cvičení* (celkem 5), který je na konci cvičebnice doplněn klíčem (*Clavis*) a slouží studentům k procvičení látky i bez účasti pedagoga. Cvičení jsou pestrá, založená jak na doplňování a obměňování vět či větných spojení, tak na vytváření a překládání vět nových.

Cvičebnici lze dobře použít ve dvou dvousemestrálních kurzech, protože se dělí asi v polovině na část morfologickou (do lekce XIII.) a na část syntaktickou (od lekce XIV.). V první polovině je probráno všechno tvarosloví (pouze s výjimečnými odbočkami do syntaxe – věty účelové). Od lekce XIV. začíná systematický výklad syntaktických jevů: polovětné vazby, věty vedlejší, gerundivum a gerundium. V této části jsou také průběžně nabízeny souvislé texty k překladu (v lekcích XVI., XX., XXIII. a XXIV.), kde si studenti mohou procvičit své dovednosti na delším textovém úseku. Možná by bylo vhodné uvést tuto skutečnost v obsahu u jednotlivých lekcí a u konkrétních textů místo, odkud pocházejí. Pádová syntax v lekci XVI. je vysvětlena přehledně a s potřebným množstvím příkladů. Pouze u vazeb sloves s dativem bylo možné uvést více sloves vyjadřujících poslouchání (nejen *pareo*, ale i *oboedio* a *obsequor*). V syntaktické části od lekce XIV. postrádám v některých lekcích větší výběr větného materiálu v oblasti křesťanské latiny

(např. s. 91 – nominativ s infinitivem nebo s. 126 – věty přípustkové a s. 133 – gerundivum či s. 138 – věty účinkové), u vět časových by se dalo výběrem postihnout širší spektrum všech druhů těchto vět. Za šťastné nepovažují ani shrnutí různých druhů vedlejších vět (obsahové tázací, obsahové žádací – tzv. obavné a zabraňovací, obsahové oznamovací se spojkou *ut*, obsahové oznamovací se spojkou *quod*) pod název věty obsahové. V tomto případě by bylo výhodnější buď uvést přehled všech obsahových vět (tabulka?), nebo je rozlišit jinými názvy (např. účinkové nevlastní apod.).

Druhou část tvoří praktické přehledy: slovníček slov nejčastěji užívaných v teologických textech, zkratky a často užívaná slovní spojení (speciálně v teologii), dále přehled vývoje latiny a její odchylky a zvláštnosti v pozdějších fázích.

Výběr slov do slovníčku a přehledu teologických termínů je samozřejmě určován osobním názorem autorky a může se o něm jistě diskutovat. Velmi cenný je přehled odchylek a zvláštností v pozdějších fázích latiny, který obsahuje jak odchylky v pravopise, tak i v morfologii, syntaxi a ve slovní zásobě a svědčí o autorčině časté práci s latinskými texty.

Třetí část učebnice tvoří čítanka. Výběr textů je velmi pestrý. Kromě textů vybíraných zřetelně z hlediska evangelické církevní tradice (Komenský, Zwingli, Kalvín, Melancton) jsou zde dostatečně zastoupeny i texty ze společné středověké tradice (Beda Ctihodný, Gracián, sv. František), duchovní poezie (*Stabat Mater*, *Dies Irae*) a rovněž ukázky z koncilních dokumentů katolické církve či papežských encyklik z nedávné doby. Proto lze učebnici s úspěchem používat i na jiných teologických fakultách. Doporučila bych doplnit do obsahu přehled všech textů obsažených v této části.

Učebnice je jako celek připravena velmi pečlivě, je vidět, že prošla několika korekturami, a proto má jen málo překlepů (např. v textové části: s. 214: *Maria, addictis*; s. 191: *dicerem, Domine*). Rovněž je třeba ocenit, že všechny věty i souvislé texty v první části (cvičebnice) jsou opatřeny délkami (jakož i slovní materiál v části druhé), což je pro studenty, kteří dosud nejsou zběhlí v jazyce, velmi potřebné. U těchto souvislých textů není, bohužel, uváděn pramen.

Celkově je učebnice hodnocena i studenty jako velmi přehledná a srozumitelná; splňuje daný výukový cíl a pomáhá v orientaci v latinské gramatice, potřebné pro samostatnou četbu textů.

Učebnice Jany Plátové *Latinská syntax* vyšla za podpory vnitřního grantu UP v Olomouci. Je rozdělena do tří částí: 1. větná syntax, 2. pádová syntax, 3. čítanka latinských textů (v poměru stran cca 40 : 20 : 40). Metodologicky lze uvažovat o tom, zda by nebylo vhodnější předradit pádovou syntax na první místo před syntax větnou.

Knihla navazuje, jak autorka upozorňuje v úvodu, na učebnici M. Šlesingera *Základy latinského jazyka pro posluchače teologie*, Praha 1999, která vykládá a procvičuje na materiálu církevní latiny (texty biblické a liturgické)

latinskou morfologii a pouze v posledních dvou lekcích stručně nastíní i nejfrekventovanější jevy syntaktické (ablativ absolutní, *cum historicum*, akuzativ s infinitivem a nominativ s infinitivem).

Skriptum Jany Plátové má hned v úvodu velmi vhodné vysvětlení základních syntaktických pojmů (věta jednoduchá, souvětí, větné členy), protože tyto termíny studenti buď již od maturity zapomněli, nebo je nikdy systematicky nepoznali (např. na středních školách technického typu). Ale již vzápětí u pojmů parataxe a hypotaxe bych doporučila spíše použití českých termínů (souvětí souřadné, podřadné), které bych nadřadila latinským, tak jako je tomu i dříve (např. u názvů větných členů). Je třeba přece jen zohlednit, že gramatika není hlavním studijním oborem našich studentů, ale potřebujeme, aby co nejdříve a nejsnáze pochopili strukturu latinské věty a naučili se ji používat v praxi.

Velmi dobrá a potřebná je přehledná tabulka spojek souřadných (parataktických). Naopak způsobová závislost a nepřímá řeč je látka poměrně komplikovaná a v našich textech tak málo užívaná, že ji možná stačilo uvést jen petitem jako poznámku speciální.

Vedlejší věty jsou rozděleny do tří skupin: věty obsahové, příslovečné a vztažné. Pod věty obsahové oznamovací jsou zařazeny rovněž např. infinitivní vazby (s nedostatečným odkazem na Šlesingera), věty s *quod* s konjunktivem cizího mínění, věty s *ut* – konjunktivní po neosobních výrazech (označované v jiných gramatikách jako účinkové nevlastní) a věty s *quin* po záporných výrazech. Materiál vět k tomuto oddílu ovšem zahrnuje pouze věty s infinitivními vazbami a věty s *quin* po záporných výrazech. Ostatní jevy zde nejsou vůbec zastoupeny, což vidím jako nedostatek. Protože věty vedlejší obsahové jsou dále děleny podle sloves obsažených v hlavní větě, ocitnou se infinitivní vazby a věty s *quin* po záporných výrazech rovněž ve skupině vět obsahových žadacích, což k přehlednosti nepřispívá.

V oddílu „vedlejší věty tázací“ není z výkladu jasný rozdíl mezi otázkou přímou a nepřímou. V oddílu „vedlejší věty příslovečné“ jsou zahrnuty i participiální konstrukce a mezi nimi ablativ absolutní. Podrobnější výklad opět chybí, je zde pouze odkaz na Šlesingerovu učebnici, kde je ovšem výklad pouze okrajový s odkazem na pozdější výuku. Vedlejší věty časové jsou vyloženy přehledně, ale ve větném materiálu postrádám dostatečné zastoupení všech typů. U vět důvodových (s. 24) myslím není správné nabízet v češtině možnost překladu spojky *cum* jako „když“ („když“ je v češtině časové nebo podmínkové, nikoli kauzální).

Lekce jsou členěny do dvou, někde tří částí: výklad s tabulkami, cvičné věty (kde jsou pohromadě bez rozlišení věty z latiny klasické i církevní) a někde i cvičení (např. s. 25, tvoření vedlejších vět příčinných a důvodových). Častějším způsobem cvičení je doplňování dvou různých polovin souvětí k sobě (např. s. 37 – věty podmínkové, nebo s. 40 – věty přípustkové). Doplňovací cvičení, např. na s. 34, kde není nabízena žádná alternativa, vyžaduje již větší zběhlost. Doplňování sloves v příslušném tvaru (s. 22 –

věty tázací, s. 29 – věty účinkové) pouze rozmnoží počet vět s daným syntaktickým jevem. Slova ve větách nejsou označena délkami, což považuji za nedostatek. Cenná je tabulka a na s. 47-48 shrnutí typů vedlejších vět se spojkou *cum* a *ut*.

Syntax pádů je zpracována velmi dobře, pro potřeby teologických fakult možná až příliš podrobně.

Je ovšem škoda, že učebnice má některé grafické a formální nedostatky: např. poznámky 38 a 46 se octly až na další straně, na s. 58 v odstavci 2.3.7 jsou příklady špatně graficky členěny: *haec res est mihi usui* (další dativy mají být pod dativy *impedimento*, *honori* atd.), na s. 59 kolísání ve psaní gramatických termínů (akuzativ × akuzativ), snad i množství překlepů se ještě dalo zredukovat: např. s. 59 odd. C: truchlit na něčím.

Také tato cvičebnice není vybavena slovníčkem, a vede tak studenty k práci se slovníky.

Třetí oddíl, označený jako *Čítanka latinských textů*, obsahuje čtyři části. Uvedená klasická latinská literatura (Cicero, Vergilius, Ovidius) se mi z hlediska mé dosavadní praxe na teologické fakultě jeví jako nadbytečná a pro případné zájemce dosažitelná jinde. Patristická literatura nabízí šest vybraných ukázek, které neposkytují reprezentativní spektrum. Těžiště je zřejmě v literatuře středověké, která je asi autorce nejbližší. Zde je výběr poměrně pestrý, seřazený chronologicky od 8. do 17. století, a nabízí zastoupení různých žánrů: kroniky, legendy, kázání. Poněkud málo ukázek je z duchovní poezie (Ambrož, sv. František, Jan z Jenštejna). Vítaným obohacením je ukázka z *Visitatio sepulchri* ze Svatojiřského officia.

Poslední část, nazvaná *Církevní dokumenty*, představuje pouze dvě řehole a po jednom dokumentu z koncili tridentského, 1. vatikánského a 2. vatikánského. Všeobecně cenné jsou krátké úvody o autorovi a o charakteristických rysech textu vždy v úvodu každé ukázky.

Na s. 105 uvedené *Odchytky středověké latiny od klasické normy* jsou pouze pravopisné, nikoliv tvaroslovné nebo syntaktické.

Vcelku je možno říci, že se jedná o práci mladé odbornice-lingvistky s hlubokým vhladem do problematiky, ale patrně menší pedagogickou praxí. Učebnice vznikla z potřeby navázat na Šlesingerovu *Cvičebnici tvarosloví* a prohloubit u studentů znalost latinské syntaxe. Tento účel jistě splňuje, čas prověří její možnosti praktického využití. Toho si je jistě vědoma sama autorka, která v úvodu prosí kolegy o připomínky, aby je mohla zapracovat do případného dalšího vydání.

Markéta Koronhályová (Praha)

DÉMOSTHENÉS, Řeči na sněmu. Z řeckého originálu přeložil, opatřil předmluvou a poznámkami PAVEL OLIVA. Praha, nakl. Arista ve spolupráci s nakl. Baset 2002 (Antická knihovna, sv. 70), 232 s.

Ve srovnání s jinými žánry řecké antické literatury stáli attičtí řečníci poněkud na okraji zájmu českých překladatelů. Z jejich bohatého díla (pozdější antičtí učenci znali na pět set titulů) se v úplnosti či fragmentárně dochovalo více než sto padesát řečí, avšak český čtenář má možnost seznámit se v překladu pouze s nevelkou součástí tohoto bohatého zdroje poznání politického života a soudnictví v demokratických Athénách. Odhlédneme-li od kratších ukázek, zejména v *Antice v dokumentech. I. Řecko* (1959), máme v překladu k dispozici zhruba 50 řečí (některé však byly přeloženy dvakrát či třikrát), zvláště Démostenových a Ísokratových, zastoupeni jsou však i Lýsiás, Aischinés a Andokidés. Velká většina těchto překladů je dosti starého data – vznikly ve 2. polovině 19. a počátkem 20. století a dnes jsou jen velmi obtížně dostupné, protože mnohé z nich byly publikovány ve výročních zprávách různých gymnázií. V roce 1940 pak vyšel výbor z Démostenových politických řečí *Poslední zápas Řeků za svobodu*, pořizovaný F. Stiebitzem. Novějších překladů, vzniklých ve 2. polovině 20. století, je poskrovnu: jedná se o sedm řečí obsažených v pátém svazku ediční řady *Antická próza*, nazvaném *Tribuni výmluvnosti*, z roku 1974.¹

Péčí P. Olivy se nyní českým čtenářům dostává do rukou nový překlad jediného dochovaného souboru politických řečí, Démostenových *démegorií*, pronesených při zasedáních athénské sněmu v letech 354–341 př. Kr. Je to prvý úplný překlad tohoto souboru, stranou jsou ponechány pouze ty řeči, jež Démostenés prokazatelně nenapsal (č. VII, XI, XII, XVII).² V českém překladu nejsou řeči uspořádány podle ustáleného řazení ve vydáních Démostenova díla, nýbrž podle časové posloupnosti, v níž vznikly. Můžeme tak alespoň do jisté míry – převážná část Démostenových vystoupení na sněmu se nám nedochovala – sledovat z protimakedonského stanoviska bouřlivý vývoj politické a vojenské situace ve výše uvedeném období a Démostenův podíl na utváření zahraniční politiky demokratických Athén. Hlubší vhled do doby, v níž Démostenés žil a politicky působil, poskytuje čtenáři první část (s. 7–36) rozsáhlé předmluvy, v níž P. Oliva sleduje Démostenovy životní osudy na pozadí dobových událostí. Všimá si mj. vnitřních politických poměrů v Athénách, kde vedli urputný zápas stoupenci a odpůrci

¹ Osmou řečí v tomto výboru je starší Stiebitzův překlad Démostenovy *Třetí řeči proti Filippovi*.

² Zcela poprvé jsou zde do češtiny přeloženy *Čtvrtá řeč proti Filipovi* (č. X) a *Řeč o správě financí* (č. XIII). O starších českých překladech *démegorií* informuje P. Oliva na str. 52n.

makedonského krále Filipa, jehož vojenské a diplomatické aktivity tvoří další podstatnou část výkladu. Druhá část předmluvy (s. 37–44) ve stručnosti nastiňuje, jaký byl obraz Démostenovy osobnosti v různých dobách od antiky až po naši současnost a jak byl do značné míry určován dobovou politickou situací. Závěrečná část předmluvy (s. 47–53) přináší základní poučení jednak o vzniku a obsahu souboru Démostenových řečí (zabývá se rovněž otázkou pravosti některých z nich), jednak o rukopisech, vydáních a českých překladech Démostenova díla. Obecnější výklad o Démostenově době v předmluvě doplňuje oddíl *Poznámky*, jež zahrnuje výklady o historických okolnostech vzniku jednotlivých řečí a velmi důkladné a podrobné vysvětlující poznámky. Lze z nich získat informace o všech méně známých osobách, lokalitách a oblastech, zmíněných v textu, a především také vysvětlení dobových souvislostí a narážek, jež nám – na rozdíl od Athéňanů shromážděných na sněmu – nemusí být zcela jasné. Poznámky by bylo možno o některé údaje doplnit, kupř. o vysvětlení „přednostního práva na dotazy“ (*promanteia*; IX 32). Knihu doplňuje výběrová bibliografie odborných studií o Démostenovi a jeho době (zařazená za druhou část předmluvy, s. 45n.) a rejstřík vlastních jmen.

Nový překlad Démostenových politických řečí v řadě Antická knihovna je třeba rozhodně přivítat. Starší překlady – jak je známo – poměrně rychle zastarávají, a kromě toho jsou dnes dosti obtížně dostupné, což platí i pro překlad F. Stiebitze. P. Olivovi se podařilo vypořádat se s úskalími Démostenova slohu, zejména se složitou vnitřní strukturou rozsáhlých period. Jeho překlad je věrný a spolehlivý a zároveň živý a čtivý – výstižně evokuje řečnickovo citové zaujetí i přesvědčivost jeho argumentace. K celkově dobremu dojmu přispívá i pečlivá redakční práce J. Šmatláka, jehož pozornosti uniklo opravdu jen nevelké množství drobných nedopatření.

Jan Souček (Praha)

QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *De arte poetica* – O umění básnickém. Překlad DANA SVOBODOVÁ, latinský text a komentáře EVA STEHLÍKOVÁ. Praha, Academia 2002, 87 s.

Po třiceti letech od posledního českého vydání vyšel opět překlad Horatiovy *Poetiky*, díla, které by leckterý filmový kritik označil jako kultovní báseň klasické a klasicistní poetiky. Nenápadná, ani ne stostránková knížka přináší zajímavé čtení a věrna zásadám římského básníka snaží se od prvního nahlédnutí vzbuzovat libost. Díky péči E. Stehlíkové je vybavena přesně zrcadlově umístěnými texty, promyšleně doplněnými komentářem na straně originálu i překladu (s. 12–59), poutavým doslovem (s. 60–71) a slovníčky historických a mytologických postav (s. 72–78 a 79–82). Dále jsou zde po-

námky překladatelky k problematice překládání Horatia (s. 7-8) a k transkripci antických jmen a názvů (s. 83-84). To vše ve velmi příjemné, nevnučující se grafické úpravě.

Editovaný latinský text, jak je uvedeno v poznámce (s. 9), „je přepisem klasického Schmidova teubnerského vydání (1867)“ a opírá se i o kritické vydání D. R. Shackleton Baileyho z r. 1991. Od této nové teubnerské edice je významněji liší jen asi na 11 místech, jinak jde většinou o rozdíly, které pro interpretaci díla nejsou podstatné. Překlad dává v některých případech (např. v. 32 nebo 416) přednost novějšímu čtení.

O překlad Horatiova proslulého listu se pokusila již řada českých překladatelů počínaje časoměrným překladem Macháckovým z r. 1827. Tento je pořadí osmý, nepočítáme-li ve všech výčtech uváděný, ale asi málokdy čtený překlad J. Pelikána z r. 1922, který si zjevně nemohl činit nárok na to, aby byl uznán jako překlad umělecký, ale byl jistě věrným pomocníkem gymnasiálních studentů. Pro českého čtenáře by mohlo být zajímavé spíše slovené přebásnění Ignáce Šafára, které spolu s dalšími Horatiovy listy a satirami vyšlo v r. 1986, tedy v období mezi poslední českou verzí Rudolfa Mertlíka (1972) a tímto novým překladem Dany Svobodové.

Vzhledem k situaci, která nyní panuje v oblasti překládání z klasických jazyků, a vzhledem k osobnosti překladatelky se dalo předpokládat, že se tato česká verze bude od předešlých výrazněji lišit. D. Svobodová už totiž několikrát prokázala (viz překlady Catulla nebo Ovidia), že překládání je pro ni především hledáním, a to hledáním ve značně širším spektru oblastí, než jaká sama uvádí ve vstupní poznámce.

Co nás na překladu – a poezie zvláště – obvykle zajímá, je výstižnost a správnost, styl a způsob a úroveň přetlumočení verše. U překladů D. Svobodové jsme si již zvykli, že jsou výstižné a k básnickému dílu citlivé a že v hlubokém pochopení textu není třeba pochybovat. Podívejme se tedy na další dvě složky tohoto překladu. Již samotný výběr lexika může být indikátorem adekvátnosti volby stylu, může podpořit i žánrové zařazení básně, je velmi zjevným ukazatelem překladatelovy citlivosti k současnému jazyku a zakládá čtivost. D. Svobodová postupuje v souladu s interpretací, kterou doslovo podává E. Stehlíková (*Poetiku* vidí jako typickou horatiovskou došlostou se satirickými rysy – s. 69). Volí barvitý dialogický styl, ve kterém je obsažena jak uhlazená nabádavost listu, tak odlehčený hovorový tón satiry. To jí také umožňuje pohybovat se v odpovídajících stylových vrstvách jazyka a pokusit se vyvolat v čtenáři dobrý pocit, že i on může bez potíží vést dialog se starým autorem. Nepřekračuje ale únosnou míru aktualizace a snaží se uchovat jisté povědomí archaičnosti. V textu, který v základu odpovídá klasické normě, používá prostředky, které signalizují příslušnost k tzv. vysoce uměleckému stylu – výrazy a obraty knižní až lehce archaické, expresivní i obskurní slovní inverze (*holobrádek, cháska, klevetný, klopotný, klouček, říza, šíř, žertýř, klestit si cestu, horovat, tokat ve veršičkách, zjihnout; básně, jež se hrání z cypřiše pouzdro; čtenářů bojový šik tepe verše*), ale zároveň, kde je

to vhodné, sáhne i k obrátům hovorovým, rčením a tu a tam i k slangu (*pinožit se, pumpnout o drachmy, plácát ve verších, nehnout prstem, šlápnout vedle*), a tak stále udržuje obě roviny sdělení. Velké uznání zasluhuje D. Svobodová za objevení takových ekvivalentů, jako jsou *ptákooplaz* (v. 13), *pentlení* (v. 17) či *přemluvný hlas* (v. 395), i za odvahu rozbořit zažitá překladová klišé na místech, která jsou velmi známá – v. 99n. (*non satis est pulchra esse poemata ...*): *vázaná řeč má být krásná – ba víc: jak flétna by znít měl verš, aby posluchač fascinován šel kamkoli za ním*.

Novost překladu vynikne zejména tam, kde čteme výrazy v překladech antické poezie neobvyklé, jako např. ve v. 189: *chce-li hra sklídit úspěch a dočkat se repríz* (pro srovnání připomenu znění předchozího překladu: má-li být žádoucí hra a častěji provozována) nebo v. 98: *odložit ... monolog sáhodlouhý a s ním i pompéznost stylu*. Nacházíme, jak je z uvedených příkladů vidět, řadu internacionalismů (i odborných) – *altruismus, bombast, detail, dialog, fabule, fikce, elita, excentrický, inteligentní, interpret, pompéznost, statut, trénink* apod. Není pochyb o tom, že právě v tomto typu textu se velmi hodí. Upoutávají pozornost, a tím text oživují, přibližují dnešnímu způsobu uvažování a vyjadřování a mívají i funkci jakýchkoli sémantických kondenzátorů. Přece jen ale myslím, že v některých případech je jejich užití až zbytečné nebo nepřesné (např. v. 243 *kontext – series*, zde asi spíše slovosled; v. 316 *hojnost výstižných charakteristik – convenientia* – to, co se hodí, co je vhodné (?) – o hojnosti není v textu nic).

Je i pár míst, která vyvolávají představu homérského zdřímnutí: u v. 180n. se můžeme ptát, zda opravdu *ostruha kulhá*, nebo ve v. 212n., jak se může *mísit kulturní duch s lidem dělným*, a ve v. 218, jaký je *smysl plný praktických rad*. Otazník ponechávám u překladu úvodních veršů (1-4), které jsou interpretovány, jakoby se jednalo o tři obrazy: (*zkuste si představit*) *akt s šíjí koně ... nebo údu neladnou směs ... či poprsí krásky...* Překladatelka patrně vychází z interpunkce, která je v zrcadlovém latinském textu (*iungere si velit, et ... inducere ...*, *ut desinat*), takže odděluje první obraz a doplňuje (snad) implikovaný *akt*, ale nezdá se mi, že by oddělení druhého a třetího obrazu mělo v latinském textu oporu.

Přístup k metrické organizaci verše popsala D. Svobodová hned v úvodní poznámce: „*Přestože není v silách tolik diskutovaného [...] českého 'hexametru' vyjádřit atmosféru typickou pro hexametru časoměrný, [...] rozhodla jsem se pro účely Poetiky sáhnout k této metrické nápodobě jako k nejmenšímu zlu [...] dávám přednost pregnantnímu vyjádření myšlenky před doslovností a snažím se více vycházet vstříc životu – jazyku překladu (v případě potřeby umožňuji myšlence vykročit nepřizvučnou slabikou v začátku verše [...] estetický dojem [...] se snažím kompenzovat [...] např. volně rozloženými rýmy a vůbec úsilím o zajímavý zvuk verše [...]*.“ Myslím, že volba kritizované a opovrhované metrické nápodoby byla v tomto případě šťastná, zvláště v té uvolněné podobě, kterou zde překladatelka prezentuje. Ostatně pokud jde o ono „vykročení“, vydala se stejnou cestou jako před časem

H. Kurzová v překladu Vergiliových *Bukolik* (1998). Tím, že verš začíná (jednoslabičnou) anakruzí, se lze zbavit nejen takových nepříjemných a dnes už nepoužitelných tvarů jako *by* místo *aby*, *ni* místo *ani* apod., ale vůbec je možné stavbu verše lépe uspořádat.

Anakruzí, tj. nepřízvučnou slabikou, začíná v překladu plná třetina veršů. Většinou jsou to příklonky – částice, spojky a zájmenné tvary, ale několikrát i substantiva a tvary slovesné, tedy slova, která běžně vlastní přízvuk mají. Potlačáním jejich přirozeného přízvuku se daří dynamizovat větný spád, zvláště když je verš i zvukově zajímavý (např. v. 73/4: [...] *k líčení královských činů / gest vůdců a válečných hrůz*).

Vynalézavost prokázala překladatelka i v rozmanitosti veršové klauzule. Necelá polovina má očekávanou podobu, tj. tříslabičné + dvojslabičné slovo. Ale větší část tvoří pestré zakončení ze tří i čtyř slov typu *nesou punc doby* (v. 59), *šum mimo scénu* (v. 82), *slov a těž kontext* (v. 243), nebo komplikovanější *melodií, tak i rytmů* (v. 211), či odvažnější s jednoslabičným slovem na konci *bůh, ať už ten či* (v. 227), spojené se zajímavým přesahem *havraní vlas, čern / očí vystavovat a [...]* (v. 36) i s rýmem *jen tak by neuspěl: co dělá divy, dík nimž dojdou cti i* (v. 242).

Dalším takovým choulostivým bodem „nápodoby“ je uplatnění čtyř- a víceslabičných slov. Nejjednodušší způsob je klást je až na konec verše i za cenu slovních inverzí, jen aby veršový rytmus nebyl rušen určitým zakolísáním. Ve starších překladech se jednalo nejčastěji o vlastní jména, adjektiva a slovesné tvary. V současné době se důraz na pravidelný rytmus vytrácí, protože zaprvé se jeví jako daleko důležitější dbát o přirozený slovosled, zadruhé většina uživatelů není k rytmu verše příliš citlivá, protože překlad je většinou určen k „tichému“ čtení. Tato skupina slov se nyní rozšířila ještě o troj- a čtyřslabičná slova s jednoslabičnou předložkou, neboť přízvukový takt jako celek s jedním přízvukem na první slabice, tj. na předložce, v reálné výslovnosti mizí. V našem překladu jsou oba typy těchto víceslabičných celků kladeny bez potíží na různá místa ve verši. Čtyřslabičná a víceslabičná slova se vyskytují jak v klauzuli, tak i na začátku verše (v. 49 – *zapotřebí*, v. 76 – *zakódován*, v. 143 – *nenabízí*, v. 219 – *odhalující*, v. 337 – *z přeplněné*, v. 469 – *smrtníka* atd. a samozřejmě i po předrážce) nebo uprostřed (v. 83 – *atmosféru*, v. 93 – *komedie*, v. 338 – *k nerozeznání*, v. 371 – *Cascelius*, v. 463 – *Empedokla* ad.). U dvouslovných přízvukových taktů, kde je na prvním místě předložka, je to složitější, protože překladatelka – ve shodě s rozkolísaným územ – počítá s oběma možnostmi: s tím, že na předložce je přízvuk, i s tím, že na ní není: v. 76 – (*byl ... vzlykot*) *zakódován, až pak slova díky za splněná přání*; v. 217 – *a zbrklá snaha o nevšední řeč vedla k strojené mluvě*; 81 – (*jakoby stvořen*) *pro dialog, a nadto přehluší šum mimo scénu*; v. 113 – *smích zvedne ze sedadel jak šlechtu, tak všecek lid Říma*; v. 179 – *Děj bud' probíhá na jevišti, anebo se líčí, /... A k čemu to vede? Přistoupíme-li na to, že začneme verše metricky, po stopách pítvat, tj. mechanicky odpočítávat jednotlivé stopy, sice se vždy dopočítáme kýžených šesti, ale otáz-*

ka je, zda v některých případech nepřeváží přirozené frázování věty. Pak bychom např. verš 81 nebo 179 hodnotili spíše jako verš s pěti než s šesti přízvukovými taktů. Ne, že bych to považovala za chybu, nepůsobí to rušivě a myslím, že čtenář, který text nesleduje právě z tohoto hlediska, si to ani neuvědomí, protože pro pocit, že čte verš, je rozhodující přirozený rytmus a celkový spád. A ten se nemění a je vždy sestupný.

K latinskému textu i překladu je připojen užitečný komentář. Na straně originálu je tehdy, je-li vysvětlení vázáno přímo na latinský text, ostatní věcné poznámky jsou na straně překladu. Jejich rozsah jistě uspokojí i náročnějšího čtenáře, kromě toho je někdy komentář eliminován i vnitrotextovými vysvětlivkami překladu. V pozn. L na s. 48 je omylem uveden odkaz na Vergiliovu *Aeneidu* (7, 41) místo na *Bukolika*, rovněž se nejedná o hořký mák, ale o nahořklý med (v překladu je to ale správně); v pozn. LVII, s. 54, je uveden Quintilius Varro, a v důsledku toho byl i do slovníku historických osobností zařazen Varro Reatinus místo Quintilia Vara; u životních dat Volcatia Sedigita má být správně 2. stol. př. n. l. Na s. 82 je chybně uveden Attius (míněn je asi Accius) a Curiatius Maternus místo Curiatius M. Pokud jde o doslov – Ovidiovi jistě nebylo v době bitvy u Aktia *sotva osm let*, ale více než 12; také kritické vydání Horatiových děl bylo připraveno dříve než v r. 637 (uvažuje se o něm už v souvislosti s filologickou činností M. Valeria Proba v pol. 1. stol. n. l.) a nejspíše ne Terentiem Scaurem, který je ve slovníku datován správně do 2. stol.

Čtenářům mladší generace by se překlad, který máme před sebou, mohl zdát samozřejmostí, ale z porovnání s překladem O. Jirániho z r. 1929 a zejména R. Mertlíka z r. 1972 – a oba byly dosud používány – vyplyne, že se jedná o překlad, který znamená další krok v odklonu od příliš svazující tradice, která vládla v této oblasti od 20. let minulého století. Výsledkem evidentní snahy je překlad čtivý a moderní, usnadňující porozumění obtížnému textu, a také osobitý. Právě pro tu osobitost se stává ve vyšší míře interpretací než překlad stroze neutrální. Ale má-li čtenář po ruce i latinský text, může polemizovat nejen s autorem, ale i s překladatelkou.

Eva Kuťáková (Praha)

LUCIUS AENEUS SENECA, *Medea*. Z latinského originálu přeložil, poznámkami a předmluvou opatřil PETR POLEHLA. Hradec Králové, HK CREDIT 2002, 64 s.

Mýtus o Médei a Iásonovi představuje natolik fascinující a působivou látku, že se znovu a znovu stává po více než dvacet století inspirací pro spisovatele a výtvarné umělce. Dnes existuje na 300 zpracování (výčet všech viz Duarte Mimoso-Ruiz, *Médée Antique et Moderne*, Paris 1982) této látky

jako celku i jednotlivých aspektů, které se v různých dobách stávají aktuálními: Médeia kněžka, kouzelnice, čarodějnice, zrádkyně, vražedkyně vlastního bratra, jež sama zakouší zradu a pomstu; Médeia nápomocná cizincům, jež se sama stane cizinkou žádající o azyl, Médeia barbarka; Médeia bezmezně milující a krutě se mstící, Médeia černý anděl smrti, ničící a sama zničená. Avšak v první řadě je Médeia matkou, jež z touhy po pomstě na nevěrném manželovi zavraždí vlastní děti, a vytváří tak fascinující a temný protipól naší představě milující matky. Fakt, že je toto téma stále živé, dokládají i četná moderní zpracování posledních desetiletí (Christa Wolf, *Medea Stimmen*, 1996, český *Médeia a jiné hlasy*, Praha 2000; L. Ulickaja, *Medea und ihre Kinder*, Berlin 1996). *Medea illa* žije dnes také jako tzv. „Medea-Komplex“ – tj. označení matky, která poškozuje své děti – v odborných pracích z oboru psychologie a psychiatrie.

Antická zpracování této látky se nám dochovala v Eurípidově tragédii *Médeia* a v díle Apollónia Rhodského *Argonautika*; Ovidius tento námět zpracoval hned třikrát, avšak jeho tragédie *Medea* se nedochovala. Senekova *Medea* je tak jediným latinským dramatickým zpracováním tohoto mýtu, které dnes máme k dispozici. Ačkoli jsou Senekovy hry jediné z latinských tragédií, které se dochovaly v úplnosti, a představují tak pro nás vzácné svědectví o celém literárním žánru, do češtiny byla zatím přeložena jen jedna (*Thyestes*, přel. E. Stehlíková, in: Divadelní revue 3, 1992, s. 75-94). Druhou tragédií, která se nyní poprvé v úplnosti dostává k českému čtenáři, je právě Polehlova *Médeia* (Č. Vránek v ZJKF 12, 1970, publikoval pouze překlad veršů 893-1037), a vyplňuje tak bolestnou mezeru v českých překladech tohoto žánru.

Autorův překlad je moderní a zdařilý, věrně zachycuje Senekovy myšlenky bez zbytečných interpretačních doplňků. Při konfrontaci s originálem jsem nenalezla nedostatky či odchylky, jakkoli musíme vzít v úvahu Senekovu úspornost ve vyjadřování a často obtížný výklad či mnohoznačnost některých míst latinského textu. Překladatel při převodu Senekova dramatu do češtiny rezignoval na metrické rozměry originálu a rozhodl se pro volný verš. Drama tak po formální stránce poněkud ztrácí na sevřenosti, nepostrádá však patos originálu. Text překladu je opatřen stručným věcným komentářem, který jistě ocení i zasvěcenější čtenář.

Za cennou pro českého čtenáře pokládám poměrně rozsáhlou předmluvu, rozčleněnou do pěti subkapitol, která nás uvádí do problematiky celého díla v širším kontextu Senekovy tvorby, a to zvláště v souvislosti s jeho filozofickými spisy (kap. I a II). Filozof Seneca svým dramatickým dílem pokračuje ve svém filozoficko-pedagogickém působení v duchu stoické filozofie a dramatická tvorba je mu nástrojem k pregnantnější ilustraci některých stoických myšlenek. Tuto známou tezi autor bohatě dokládá vlastní důkladnou konfrontací se Senekovými filozofickými spisy – jednak s jeho úvahami o umění (*Ep.* 115, 94, 95, 80, 88), jednak se spisem *De ira*. Zde ovšem postrádám citace starší odborné literatury, kterou P. Polehla nepo-

chybně dobře zná a vychází z ní (viz např. F. Egermann, *Seneca als Dichter-philosoph*, in: *Senecas Tragödien*, hrsg. v. E. Lefèvre, Wege der Forschung, Bd. CCCX, Darmstadt 1972; U. Knoche, *Eine Brücke vom Philosophen Seneca zum Tragiker Seneca*, tamtéž). Následující části předmluvy se zabývají motivy mytického příběhu (III), dále srovnáním výstavby děje a motivů stejnojmenné Eurípidovy tragédie s dílem Senekovým (IV) a konečně v závěru se autor věnuje Senekově zpracování a sleduje podrobně směřování hlavní hrdinky k strašlivému zločinu. Kniha tak nejen poprvé zpřístupňuje českému čtenáři jeden z klenotů latinské dramatické tvorby, ale poskytuje i další informace nezbytné k hlubšímu pochopení Seneky jako tragického básníka i samotného zpracování mýtu.

Doufejme tedy, že k českému překladu Senekovy tragédie *Medea* záhy přibudou další.

Daniela Urbanová (Brno)

Další dva překlady v edici *Poslední Římané*

MACROBIUS, *Saturnálie*. Výbor a předmluva MARTIN C. PUTNA, překlad JAKUB HLAVÁČEK. Praha, Herrmann & synové 2002, 403 s.

SULPICIUS SEVERUS, *Život svatého Martina*. Překlad PAVEL RYNEŠ, předmluva a komentář MARTIN C. PUTNA. Praha, Herrmann & synové 2003, 269 s.

Ve zmíněné edici vychází první český překlad rozsáhlého výboru Macrobových *Saturnálií* (I., III., IV., VII. kniha v úplnosti a první dvě kapitoly V. knihy). Vydání překladu *Saturnálií* je rozhodnutí hodné uznání, protože dílo má nepochybně velký význam pro poznání důležitého segmentu kulturní atmosféry pozdněantického římského světa. A protože není (často) čteno v originálu, zalistuje v něm nebo jej přečte nejméně jeden čtenář. V této recenzi se tedy zaměřím především na to, jaký překlad se mu dostává do rukou.

Přesto je třeba se nejdříve krátce zmínit o rozsáhlém i obsažném a k porozumění *Saturnálií* nezbytném úvodu Martina C. Putny nazvaném *Svět posledních římských pohanů v zrcadle Macrobových Saturnálií* (s. 7-67). V celku rozděleném do jedenácti menších úseků je cenné včlenění díla do pozdněřímské atmosféry jak historické a politické, tak literární a náboženské, jeho zařazení do žánru symposií i vyzdvížení důležitosti diskutovaných otázek pro tu část římské společnosti, která považovala za smysl svého snažení uchování a obranu římských hodnot a tradic. Vergilius a jeho dílo, jak o tom svědčí také Macrobovy *Saturnálie*, představovalo kulturní statek prvního řádu. M. C. Putna sleduje vergiliovskou tradici od počátků až po její proměnu ve svého druhu kult, zejména v době otevřeného či tichého, ale

přítom urputného zápasu pohanského světa stísněného neklidem a strachem ze ztráty jasné identity a někdejších jistot s nezadržitelně se šířící bojovnou jistotou jiného myšlení, cítění a hodnot. Macrobiovy *Saturnálie* patří k těm dílům, zdůrazňuje M. C. Putna, jejichž tvůrce o křesťanství mlčí. Sám autor této předmluvy však naznačuje interpretaci postavy Euangela, který má v symposiu funkci nezvaného hosta a oponenta, že jde o mlčení svého druhu. Euangelovy reakce lze vnímat nejen jako snahu nebrat vážně nebo i diskreditovat vše, na čem staví symmachovsko-praetextatovský kruh, ale zároveň i jako karikaturu odlišného světa barbarského a potažmo i křesťanského. Při dataci díla se autor předmluvy právem přiklání k pozdější době vzniku, tedy k první třetině 5. století.

Nyní k překladu:

Namátkou jsem začala číst závěrečnou knihu, tedy VII. knihu *Saturnálií*. Protože jsem shledávala překlad jako obratný a čtivý s dobrými nápady při úsilí o jeho adekvátnost, pokračovala jsem v četbě dále a setrvala u téhož hodnocení až do chvíle, kdy jsem narazila na tento úsek: „Ale víno se také předepisuje těm, kteří námahou ztratili příliš potu nebo trpí obezitou (*laxato ventre*), neboť v obou případech způsobuje stažení průchodů cest (*constringat meatus*)“ – 7,6,7; s. 346.¹ Na tomto místě, kde měl již celkový smysl věty přivést překladatele k nápravě a opravě, jsem se rozhodla sledovat určité pasáže knihy pozorněji.

V překladu se vždy vyskytnou chyby, ať už vzniknou z toho či jiného důvodu. Jde však o jejich množství i o jejich ráz.

Následující řádku nedopatření uvádím s úmyslem, aby se jich autor v budoucnu rozhodně vyvaroval – někdy postačí k nápravě pozorné přečtení přeloženého textu samotným překládajícím nebo eventuálně redaktorem celé edice. Do jejich první skupiny patří omyly ve jménech, z nichž jen některé vznikly chvatem a nepozorností. Jejich výčet si nedělá nárok na úplnost. Snadno pochopitelná je záměna Tarquinia a Tarquitia 3,20,3 (v překladu s. 274). Místo Acca Laurentia má být Acca Larentia (1,10,13; s. 117 a několikrát jinde), místo Vitala je třeba trvat na tvaru Vitula (3,2,15; s. 215). Cloatius (3,18,8; s. 269 a jinde) se mění na Cloathia nejen v 3,19,3 (s. 271). Urbinius se neskrýval v Reatinu (1,11,16; s. 123), ale v okolí Reate, *apud Aricinos* neznamená lokalizaci do Aricia, ale do Aricie (1,12,30; s. 137). *Simulacrum Faleris advectum* není socha přivezená z Falerie, nýbrž z Falerií (1,9,13; s. 114). Naeviova komedie měla název *Ariolus* nebo *Hariolus*, nikoli *Coriolus* (3,18,6; s. 268) atd.

Někdy jsou v textu v závorce uvedena latinská slova nepřesně: *vitulatia* místo *vitulatio* (3,2,14; s. 215); *minister* místo *ministra* (3,6,15; s. 231); *iniugae* místo *iniuges* (3,5,5; s. 226); *oběť* nazývá překládající také o několika řádků dále *iniuga*, ačkoliv singulár není doložen a byl by buď *iniugis*, nebo

¹ Autor překladu ponechává slova ve tvarech, které mají v latinském textu.

iniux. Nepozorností lze vysvětlit ablativ ve spojení *argumentum a similis* (4,2,8; s. 282).

Některá *cognomina* nepatří osobnostem, jimiž je překládající velkoryse obdařil: Masurius Sabinus nabył cognomen *Secundus*, ačkoliv v originálu stojí *Masurius Fastorum secundo*... (1,4,15; s. 85 – na s. 230 je již jméno ve správné podobě), Postumius Livius získal cognomen *Fidenatius*. Jak se to stalo? Úsek ... (*finitimi*) *praefecerunt sibi Postumium Livium Fidenatium dictatorem* přeložil J. Hlaváček takto: „zvolili si (tj. sousedé Říma, pozn. B. M.) za vůdce Postumia Livia Fidenatia“. Výraz *dictatorem* je však v této větě předmětem, u něhož stojí neshodný přívlástek *Fidenatium*, který podává informaci o tom, v jakém městě vykonával „legendární“ Livius funkci odpovídající římskému diktátorovi. Jde tedy o Postumia Livia, diktátora ve Fidenách (1,11,37; s. 128). Cognomen *Paelignus* dostal také Gaius Vettius (1,11,24; s. 125); ale *Paelignus* je v jeho případě pouze označení jeho původu z oblasti Paelignů. Toto *cognomen* mu patřilo stejně, jako by patřilo Ovidiovi, který o sobě píše např. v *Listech z Pontu* (4,14,49): *gens mea Paeligni regioque domestica Sulmo*. Dodávám ještě, že další údaj o C. Vettiiovi *Italicensis* není přeložen vůbec, ačkoliv jde o přesnější lokalizaci ve zmíněné oblasti, a to do Corfinia, které dostalo za války se spojenci název *Italia* nebo *Italica*.²

Nepřesnosti lze postihnout na několika místech při překladu běžných lingvistických termínů: výraz *littera* má význam jak písmeno, tak hláska, takže při výkladu rotacismu (s. 215, pozn. 3) a na místě, k němuž se poznámka vztahuje, nelze hovořit o písmenu, ale o hláске nebo souhláске. Při výkladu tvarů *Saturnalium* a *Saturnaliorum* je lépe přeložit větu: *Qui Saturnalium dicit* – „kdo používá tvar *Saturnalium*“ než „kdo vyslovuje *Saturnalium*“ (1,4,5; s. 85).

Další okruh nedopatření se týká významů jednotlivých slov: *Ammonem, quem deum solem occidentem Libyes existimant* – „Ammóna, což je v Libyi bůh vycházejícího slunce“ (1,21,19; s. 195). Pro platnost oběti bylo jisté důležité nezaměnit, zda se má obětovat *aperto* či *operto capite* (3,6,17; s. 232). Oba typy jsou na uvedeném místě správně odlišeny i náležitě přeloženy. Ale jen o několik řádků dále překvapí informace „Aeneas, který teprve zavedl zvyk obětovat s hlavou odkrytou“, která má zcela opačný smysl než originál *ante adventum Aeneae ... qui hunc ritum velandi capitis invenit* (3,6,17; s. 232).

² Testimonium v kritickém vydání *Saturnálií* (*Ambrosii Theodosii Macrobbii Saturnalia*, ed. Iacobus Willis, Stuttgartiae et Lipsiae 1994, ad l.) odkazuje na *SEN. ben.* 3,23. V komentáři k tomuto místu mohl J. Hlaváček zjistit některé potřebné údaje, které by jej dovedly k správnému řešení. Ve skutečnosti jde o P. Vettia Scatona. Testimonium nevěnuje překládající – kromě odkazů na verše básníků – patřičnou pozornost. Kdyby tak činil, našel by např. pomoc i v komentáři ke Gelliovi, z něhož je v *Saturnáliích* několik pasáží, i u jiných autorů.

Nepředpokládám, že J. Hlaváček zaměnil výraz *voluntas* a *voluptas*, i když by se tak mohlo zdát podle překladu výrazu *voluntas* v pasáži (obdobné u Sen. *epist.* 47,5): *Non habemus illos (sc. servos) hostes, sed facimus, cum in illos superbissimí contumeliosissimí crudelissimí sumus, et ad rabiem nos cogunt pervenire deliciae, ut quidquid non ex voluntate respondit iram furoremque evocet* – „Oni přece nejsou našimi nepřáteli, to my je z nich činíme naší pýchou, opovrhováním a krutostí. Snaha dosáhnout rozkoší nás vede k výbuchům vzteku, cokoli se staví na odpor naší rozbujelé zhýralosti vyvolává v nás návaly hněvu a zloby“ (1,11,13; s. 123).

V některé oblasti překladatel významy spíše jen odhaduje. Na s. 106 se hovoří o bohu Saturnovi, který přispěl k zlepšení kvality života: *huic deo inscriptiones surculorum pomorumque educationes ... tribuunt disciplinas* (1,7,25). O „umění setí a roubování ovoce“ (sic), jak předpokládá J. Hlaváček, tu ani není zmínky, zato o roubování stromů a šlechtění ovoce. Určité rozpaky vzbudí překlady částí vět anebo celé věty, např. na s. 220: „o svátečních dnech je dovoleno čistit zašpiněné řeky, nikoli však hloubit nové“ (3,3,10). Pomineme-li na tomto místě ne právě vhodný ekvivalent „zašpiněný“, nemůžeme se spokojit s překladem výrazu *rivus* jako řeka, když jde buď o příkopy vedoucí vodu nebo kanály. Co říci k tomu, že tam, kde se Macrobius o téže věci zmiňuje již dříve, překladatel náležitě píše: „jako se o svátých čistí staré vodní příkopy, ale nehloubí nové“ (1,15,21; s. 153); k správnému překladu tu patrně pomohl výraz *fossa*.

Také příběhy se zásahem překládajícího nemálo pozměnily. Na s. 98 čteme: „Lidé znalí minulosti vyprávějí, že v době únosu Sabineek byla unesena jedna žena zvaná Hersilia i se svým synem, od něhož se nechtěla odloučit“ (1,6,16). Ale jak zde (tak i v jiném podání) nejde o syna, ale evidentně o dceru – *Hersiliam, dum adhaeret filiae, simul raptam*. Jinde se sice jedná o syna, není to však dítě té mytologické postavy, jíž ho překladatel přiřkl. Helena, manželka spartského Menelaa, měla totiž podle překladu vypravovat o Odysseových skutcích v přítomnosti svého syna. Helena ale syna neměla a v tomto kontextu jde o Télemacha, syna Odysseova: *Ulixis enim praeclara facinora filio praesente narrabat* (7,1,19; s. 320).³ Neočekávaného průběhu nabylo vyprávění o statečných otrokyních, které se vydaly do rukou nepřátelského velitele místo římských matron a jejich neprovdaných dcer. „Oblékly si oděvy matek a panen a vyprovázeny na znamení žalu sborem plačících byly předány nepříteli. Když je Livius⁴ rozdělil po táboře, povzbuzovali Římané nepřátelské bojovníky množstvím vína, předstírajíce, že mají právě slavnost.

³ Na tomto místě je ve Willisově vydání *Saturnálií* nesprávná citace *Odysseie*; překladatel uvádí odkaz na správné místo, patrně však nikoli podle Homéra, protože to by svůj omyl napravil.

⁴ Livius Postumius z Fiden, jemuž podle tradice bylo svěřeno velení v boji latinských měst proti sousednímu Římu.

Omámili je a z planého fíku, který rostl poblíž tábora, dali signál k útoku.“ Kdeže se vzali v táboře Římané a provedli to, co bylo dílem otrokyň? Jak to, že Římané v táboře předstírali, „že mají právě slavnost“? Těžko zjistit, když text je naprosto jednoznačný: *Quae (sc. ancillae) cum a Livio distributae fuissent, viros plurimo vino provocaverunt, diem festum apud se esse simulant...* (1,11,39; s. 128) – přece jen to byly otrokyně, které předstíraly, že v Římě je slavnost a nepřátelské vojáky opily.

V rychlosti zmizela při překladu spojka *seu*, takže se z koupí statku *nebo* sňatku dcery stal jeden akt: „když hlava jejich rodu spolu s koupí statku vdával dceru“ – *empto fundo seu filia data marito* (1,6,29; s. 100). Ve spěchu považuje překladatel ablativ *Saturnalibus* za dativ, takže místo o zasvěcení Saturnova chrámu o Saturnáliích jsme informováni o jeho zasvěcení Saturnáliím (1,8,1; s. 109). Nebo zapomene na existenci dativu vyjadřujícího účel, takže úsek *legis quam ipse bono publico pertulisset* překládá „zákonem, který on sám předložil ctěné veřejnosti“ (3,17,13; s. 265).

Některé římské reálie nejsou traktovány, jak jsme zvyklí. Na s. 118 se čtenář dovídá o Acce Larentii toto: „Ancus ji proto nechal pohřbit ve Velabru, což je nejjfrekventovanější čtvrt Říma, a brzy jí byla ustanovena oběť, při níž kněz (*flamen*) obětoval její duši podsvětním bohům (Mánům)“ – *et ideo ab Anco in Velabro loco celeberrimo urbis sepulta est ac solenne sacrificium eidem constitutum, quo dis Manibus eius per flaminem sacrificaretur* (1,10,15). Detaily je možno nechat stranou, ale nepřijatelné je to, že J. Hlaváček učinil předmětem oběti duši Accy Larentie.

Zavádějící a nesprávná informace se dostává čtenáři o právu nosit praetextu: „Synům propuštěnců nebylo právo nosit praetextu přiznáno, tím méně pak cizincům, pokud nebyli spjatí s římskými občany příbuzenstvím“ (1,6,13; s. 96n.). Porovnejme překlad s originálem: *libertinis vero nullo iure uti praetextis licebat ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo*. U cizinců přece uvádí Macrobius d ů v o d, proč praetextu nesměli nosit, tedy, „protože neměli s Římany žádný závažný právní vztah“.

Reálie běžného římského života je možno v překladu nahradit jinými, bližšími čtenáři, kterého si překladatel definuje jako recipienta. Překladatel tak chtěl asi učinit na tomto místě: *diem sequentem, quem plerique omnes abaco et latrunculis conterunt* – „zítřejší den, který většina lidí promarní o b ž e r s t v í m a n i ě m n o s t m i“ (1,5,11; s. 92). Ale o obžerství nepadlo v textu ani slovo. A ony ničemnosti páchané za dne jsou zcela konkrétní. Jde o druh hry podobné šachům nebo spíše dámě, přičemž *abacus* je (hrací) deska (někdy stolu) a *latrunculi* název pro různobarevné kamínky (*calculi*) užívané při hře. I když J. Hlaváček myslí na svého čtenáře a chce jej, což je legitimní, ušetřit překladu pro něj exotického, mohl přijít s nápaditějším řešením.

V příběhu známém nejen ze *Saturnálií* (1,11,3; s. 120), ale i z Cicerona, Livia a Valeria Maxima, nechává překladatel vést v cirku otroka „přibitého ke kříži“ – *servum ... patibulo ... constrictum*, ačkoli sloveso *constringere*

nemá s přibitím nic společného, protože má význam „(s)vázat. (při)vázat“. K významu „přibít“ svedl J. Hlaváčka jeho překlad výrazu *patibulum*.

Závažná jsou nedopatření z oblasti římského náboženství. Tak např. dativ Diovi má odpovídat latinskému *Diti* (1,7,30-31; s. 107 ter). Přitom nejde jen o náhodu, protože dále v textu se dočteme, že „Pelagové ... začali oproti dřívějšímu k počtě Saturna zapalovat svíce a namísto lidských hlav kladli do svatyně b o h ů sousedící se Saturnovým oltářem malé masky.“ Originál však říká něco jiného: *Pelagos ... coepisse Saturno cereos potius accendere et in sacellum Ditis arae Saturni cohaerens oscilla quaedam pro suis capitibus ferre* (1,11,48n.; s. 130n.). *Dis pater* je pro překladatele málo známým či neznámým božstvem. Jak potom ale vysvětlit přece jen správný překlad *Diti patri et Proserpinae* „otci Ditovi a Proserpině“ (1,16,17; s. 156)?

Svrážná představa o tom, co představovalo pro Římany *votum*, se skrývá za překladem této pasáže: *Iulius Modestus ideo sacrificari huic deae dicit quod populus Romanus morbo qui angina dicitur praemisso voto sit liberatus* – „Iulius Modestus tvrdí, že bohyně se obětovalo z toho důvodu, aby splnila svůj (!) slib a zbavila Římany nemoci, nazývané angina“ (1,10,9; s. 117).

Při výkladu tzv. *evocatio* nelze výrazy *evocationem numinum discessionemque* překládat slovy „evokace a vyhánění božstev“ (3,9,14; s. 240), když při tomto obřadu jde o výzvu bohům, aby opustili své dosavadní sídlo, odešli a stali se ochránci Římanů za příslib nových chrámů v Římě.

Jak přišel J. Hlaváček k tomu, že „Apollónovy sochy pravici žehnají“, je nejasné, když v originálu stojí *Apollinis simulacra manu dextera Gratias gestant* (1,17,13; s. 165).

Překlad úseku *pontificibus enim permissa est potestas memoriam rerum gestarum in tabulas conferendi* – „kněží totiž mohli zaznamenávat události na tabulky“ (3,2,17; s. 216) navozuje představu zápisu záznamů důležitých událostí roku na (malé) tabulky. Výraz *tabula* však není *deminutivum* a záznamy událostí byly pořizovány na velké desce natřené sádro (album).

Úloha překladatele Macrobových *Saturnálií* není vůbec snadná kvůli rozmanitosti témat, která sahají od mytologie a religionistiky přes rétoriku a literární historii k medicíně. Kromě toho jde o složitý literární útvar prosimetron, v němž se próza střídá s verši. Naštěstí se překladatel mohl opřít o existující překlad Vergiliova díla a některé další překlady latinských i řeckých veršů. Tam, kde nebyly překlady k dispozici, překládal J. Hlaváček verše zpravidla p r ó z o u (aniž se o tom zmínil v ediční poznámce). Jde o takový zásah do díla, který porušuje jeho jednotný charakter, a přitom neexistuje přijatelný důvod k dvojitě diametrálně odlišnému přístupu k veršům originálu. J. Hlaváček si měl najít v tomto ohledu spoluautora či spoluautory.

Překlad vyžadoval opakovanou revizi i v tom, aby latinské termíny byly převáděny pokud možno jednotně alespoň tam, kde není důvod k variaci. Vezměme např. výraz *pontifex*. Je možné, aby se překládající rozhodl, že jeho čtenáři je tento termín již cizí a že jej bude tlumočit výrazem „kněz“,

jak ve většině případů učinil. Proč ale zprvu někde ponechával v překladu termín „pontifex“ (s. 87, 117, 136), pak jej zaměnil „veleknězem“ (s. 149) a teprve potom skončil u výrazu „kněz“? *Pontifex maximus* je výjimečně ponechán v latinském tvaru (s. 250), ale jinde je označen za „nejvyššího kněze“ (s. 216), ačkoliv tento ekvivalent již překladatel přidělil nepřilíživě vhodně výrazu *rex sacrorum* (s. 150, 250).

Jednu z postav, již zmíněného Euangela, odlišil J. Hlaváček i užitím expresivnějších slov. I když se Macrobius při charakteristice bez tohoto prostředku zcela obešel, protože diametrální odlišnost od ostatních účastníků, nesdílení kultu Vergilia i naprosté nepochopení Vergiliova díla dal najevo obsahem Euangelových otázek a obsahem jeho reakcí na diskusi, nelze upřít, že některé Hlaváčkovy nápady (*intruere in convivium* – přihnout si to na hostinu [1,7,10; s. 102]; *foeda societas* – chamraď [1,11,1; s. 120]) jsou dobré. Přece jen se však místy vtírá nejen otázka míry expresivity, nýbrž zda zvolený prostředek je vždy nejvhodnější.

Tyto poznámky k přetlumočení velmi nesnadného pozdnělatinského autora naznačují, že potěšení překladatele z odvahy pustit se do složitějšího úkolu a jeho stylistickou pohotovost velmi často nedoprovázela patřičná interpretace textu, založená na spolehlivých znalostech jazyka i reálií, ani opětovné čtení překladu. Nebylo by ani od věci, kdyby překladatel na místech, která jsou obtížná, konzultoval stávající cizojazyčné překlady, v nichž je možno najít i poznámkový aparát, a uvedl je v ediční poznámce.⁵ Zejména když je zřejmé, že J. Hlaváček nepočítá jen se znalcem antických reálií (a latiny) a zamýšlí svůj překlad čtenáři co nejvíce přiblížit, neměl by jej uvádět na řadě míst – zde uvedených ve výběru – v omyl. Všechny tyto připomínky naznačují, že edice by přece jen potřebovala redaktorskou cenzuru.

* * *

Úvodní studie M. C. Putny k výboru z díla Sulpicia Severa nazvaná *Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem* (s. 7-109) je rozsáhlejší než úvod k Macrobovým *Saturnáliím*. Zabývá se kromě jiného kulturním milieu Galie 4. a 5. století – Galií rétorů a Galií mnichů i jejich setkáním, pokračuje charakteristikou Sulpicia Severa, do níž je vhodně vložena pro pochopení Sulpiciova života a díla důležitá charakteristika jiné významné postavy, Paulína z Noly, jemuž Sulpicius věnoval své přátelství a kterého horlivě napodoboval. Vzdělaný křesťanský intelektuál Sulpicius, odchovanec galských rétorických škol, je vyzdvížen jako první významný hagiograf latinského Západu, tvůrce světcova typu, jenž se stal předobrazem hagiografického hrdiny středověku. Umanuté obdivné zaujetí divotvůrcovou osobností, k jejíž víře a ke způsobu jejího uplatnění v životě se Sulpicius

⁵ Na s. 269, v pozn. 4, je alespoň odkaz na vydání Macrobových *Saturnálií*, které pořídil P. V. DAVIES, New York – London, Columbia University Press 1969.

Severus upnul až do svého odmlčení, vedlo Martina obdivovatele k tomu, že z různých úhlů (v hagiografii, dialozích, listech, kronice) představoval a připomínal Martina jako silnou osobnost, jejíž *virtus* byla opřena o Boha, osobnost, držící se stranou společenských struktur nebo přímo stojící proti nim, jejíž život byla křesťanská *militia*. Nejrozsáhlejší část stati věnuje M. C. Putna Martinovi za jeho života (25 stran) i v jeho druhém životě (32 stran). Dopřává nám možnost sledovat kulturně-historický a náboženský proces, v němž se Sulpiciovo hagiografické dílo stalo výchozím bodem rozvětvené pozdněantické a raněstředověké tradice, a to jak literární, tak náboženské a folklórní, v níž jedny prvky mizely a jiné se objevovaly a některé přetrvaly jako poselství do dnešních dnů. Světcův kult prošel, jak M. C. Putna poutavě ukázal, velkým obloukem od „původně římského, a tedy univerzálního“ k regionálnímu a národnímu a z národního opět k univerzálnímu – římskému křesťanskému. V předmluvové stati se M. C. Putnovi podařilo vysledovat vznik této bohaté tradice spojující mnoho zemí Evropy a zmapovat ji v různých oblastech způsobem zajímavým (někdy až osobním), poučeným a poučným.

A jaký je překlad Pavla Ryneše výboru z díla Sulpicia Severa? V recenzované svazku je vydán překlad *Života svatého Martina*, k němu jsou připojeny tři listy: Eusebiovi, jáhnu Aureliovi a tchyni Bassule, tři dialogy a závěr druhé knihy *Kroniky*, který se tak jako dopisy a dialogy vztahuje k světcovu životu a jeho skutkům. Jde tedy o překlad dílek různého žánru, nestejněho rozsahu, mezi nimiž stojí svým významem na prvním místě Martinův životopis.

Autor překladu jak tohoto životopisu, tak i ostatních spisů Sulpicia Severa si ve vztahu k latinskému textu počíná svědomitě a přichází i s vhodnými nápady. Zejména při tlumočení hagiografie (ale i v dialozích) příjemně narážuje místy nepřímou řeč řečí přímou, a tak volbou prostředku blízkého dnešnímu čtenáři vytváří pasáže, které působí živě a bezprostředně. Zaujme také řešení závěru dopisu adresovaného Bassule. Avšak ve své vstřícnosti ke čtenáři někdy – i když ne často – rozsekává plynulý a syntakticky těsněji spojený latinský text na krátké úseky, které působí na rozdíl od originálu poněkud stroze, ba někdy až ne přátelivě.

Než poukáží na některé problémy s výběrem ekvivalentů, uvedu zvláštnosti či nedopatření, které by v tomto překladu nemusely mít místo a které se týkají geografických reálií. Tak město Trevír mělo ve starověku různé názvy, ale že by mezi nimi bylo už ve starověku i jméno Treves (jak autor překladu urputně a opakovaně tvrdí), s tím vskutku nelze počítat. Proč volit francouzský název? Podobně zaráží i název *Turones* (*epist.* 2,6, s. 164; viz i předmluva, s. 53), když v originálu stojí *monachi duo a Turonis*. V dílech jiných autorů je doložen i další název obyvatel celé oblasti města – *Turones*. Proč se však překládající v obou případech nerozhodl pro český název, který je v překladu tohoto ražení nejméně rušivý? Učinil tak pouze jednou, v *dial.*

1,25,6, s. 209, kde se objevuje Tours. K lokativu *Ticini* nepatří nominativ *Ticinium*, ale *Ticinum* (*Mart.* 2,1, s. 117; viz i předmluva, s. 52).

A nyní k výběru některých ekvivalentů. Po stránce lexikální bylo nejsnadnější hledání ekvivalentů výrazů *virtus*, *virtutes*, s nimiž překladatel bojoval velmi statečně, třebaže ne vždy tak, aby mohl být český čtenář spokojen.⁶ Ale komu z nás by se takový boj zdařil? Také distribuce ekvivalentů výrazu *beatus* „blažený“ a „svatý“ nebyla jednoduchá a je možno o ní ještě přemýšlet.

Avšak k řešení byly i snazší problémy. Kdyby autor překladu tlumočil do češtiny celou *Kroniku* (*hoc non est in votis*) Sulpicia Severa anebo pokud by se alespoň rozpomněl na Sallustia, zůstal by u původního významu subst. *tempestas* (*chron.* 2,48,1, s. 264) – „doba“, a nedával by přednost významu „nečas“ (cf. *chron.* 2, 13, 1; 13,2; 31,3) nebo „bouřlivý čas“ (*chron.* 2,48,2, s. 264) či zmatky (*chron.* 2,50,1, s. 266). Termín *praefectorius vir* je přeložen „prefekt“ (*dial.* 3,7,1, s. 243), správný ekvivalent „bývalý prefekt“ je užít už předtím (*Mart.* 19,1, s. 139).

Nepozorností byly zaviněny někdy menší nepřesnosti: „sláma“ se změnila o několik rádků níže na „seno“ (*epist.* 1,10-11, s. 160). Jindy se objevily závažnější odchylky od původního textu, např. pasáž „nějaký čas se (Martin) tomu místu raději vyhýbal, aby tamní kult nepotvrdil, neboť si nebyl v té věci jistý“ má odpovídat latinské verzi *cum aliquamdiu ergo a loco illo se abstinuisset, nec derogans religioni, quia incertus erat* (*Mart.* 11,3, s. 130). Původní znění *arbitrantes posse inter initia malum comprimi* (*chron.* 2,47,2, s. 263) je tlumočeno slovy „domnívali se, že zlo vyhledá až do kořene“, přestože je zřejmé, že šlo o „potlačení zla v jeho počátcích.“ I když překladatel píše „(Martin) zachránil nejen křesťany . . . , ale dokonce i pohaný“, v latinské hagiografii najdeme na místě pohanů výraz *haereticos* (*dial.* 3,11,9, s. 249).

Některé omyly souvisejí s charakterem slovní zásoby a syntaxe pozdní latiny. Mezi ně patří: *multi inter eos nobiles habebantur*, věta, kterou je v dané souvislosti možno překládat pouze „mnozí z nich byli urozeného původu“, a nikoliv „mnozí z nich byli pokládáni za vznešené“ (*Mart.* 10,8, s. 120). Podobně nelze větu *nam altare ibi a superioribus episcopis constitutum habebatur* (*Mart.* 11,2, s. 121) přeložit „neboť se domnívali, že dřívější biskupové tam postavili oltář“, nýbrž „neboť dřívější biskupové tam postavili oltář“. Také v souvislosti s faktem, že tzv. opisné časování trpné má v pozdní latině význam pasivního futura, byla pronesena slova *confido enim, quod per te reddenda sit sanitati* (*Mart.* 16,5), prosba otce na smrt nemocné dcery k Martinovi s mnohem větší důvěrou v jeho duchovní sílu, než je tomu v překladu „neboť věřím, že skrze tebe jí může být navraceno zdraví“ (s. 136).

⁶ Zejména překlad *virtutes* jako „mocné činy“ není nejšťastnější (např. *dial.* 3,1,5, s. 236).

Expresivita výrazů by stála ještě za zvážení. Obraty hovorové řeči (typu „nechme to už plavat“, s. 225, „hodit do jednoho pytle“, s. 249) sice podle mého názoru neodpovídají rázu těchto dialogů, přestože se tvrdí, že jsou v nich prvky hovorového jazyka. Připustíme však, že překladatel měl právo jimi odlišit stylistický ráz rozhovorů od ostatních dílek.

Ediční poznámka připojená k předmluvě je jen rychlou informací, v níž uživateli chybějí údaje o editorech a komentátorech příslušných Sulpiciových děl (s. 110). Poznámkový aparát je vzhledem k malému formátu edice hutný a stručný. Snad by *donativum* (s. 121, pozn. 24) mohlo být definováno přesněji (a poté v textu přeloženo obratněji). Puntičkářství vede k podotknutí, že jeden „dvoukrok“ byl asi o dvacet cm kratší (s. 131, pozn. 52). Fakt, že Sulpicius Severus (a po něm Paulinus Petricordiensis a Venantius Fortunatus) nebyl příliš nakloněn císaři – uzurpátoru Maximovi, potvrzuje i ráz poznámky 20 na s. 248, podle níž Maximus císaře Gratiana zavraždil. Skutečnost byla složitější, viz např. A. Piganiol, *L'empire chrétien*, Paris 1947, s. 241, ale to je otázka rozsahu poznámkového aparátu, který nemůže být velký.

Nebylo mým úmyslem podávat katalog omylů či míst, kde by bylo možno stylistickou stránku překladu zdokonalit; cílem těchto poznámek je upozornění, že tyto překlady doprovázející úvodní studie jsou tvořeny pro čtenáře, kteří neberou do rukou dílo v originálu, takže zodpovědnost překladatele je ještě větší než velká.

Zcela na závěr však je nutno přivítat existenci řady *Poslední Římané* a popřát jí, aby překladatel nebyl zároveň i redaktorem. Je také možno se již těšit na Hieronymovy *Dějiny křesťanské literatury* (*De viris illustribus*), jejichž česká verze – tak chceme doufat – bude mít pouze přednosti obou zde recenzovaných překladů.

Bohumila Mouchová (Praha)

Jeroným – Legendy o poustevnících (Vitae eremitarum). Překlad, úvod a poznámky JIŘÍ ŠUBRT. Praha, OIKOYMENH 2002, 150 s. (Knihovna raně křesťanské tradice, 1).

Tři legendy o poustevnících, které napsal Eusebius Sofronius Hieronymus ze Stridonu, známý jako sv. Jeroným, vycházejí v rámci projektu *Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty* a zahajují zároveň novou ediční řadu nakladatelství OIKOYMENH *Knihovna raně křesťanské tradice* (řídí L. Karfíková a M. Havrda). Texty, které jsou zrcadlově kladené, přinášejí vedle latinského originálu (s výjimkou *Vita Pauli primi*

eremitae se jedná o kritická vydání) český překlad, jenž je doplněn o výkladové poznámky a úvodní studii. Novodobého překladu se Jeronýmova hagiografická trilogie u nás dočkala po více než půlce století a je třeba říci, že se jedná o překlad nadmíru zdařilý.

V úvodní studii *Sv. Jeroným, volání pouště a legendy o poustevnících* (s. 7-40) zúročil autor mj. svou literárně-historickou erudici. Vedle výkladu o Jeronýmově životě a tvorbě a výkladu o fenoménu křesťanských mnišských hnutí se zamýšlí nad literární a žánrovou stránkou Jeronýmových legend. Hagiografickému typu *vitae* („životy“), k němuž texty minimálně svým názvem odkazují, odpovídá podle Šubrtá beze zbytku pouze *Vita Hilarionis*. Zbylé dva texty žánrově oscilují mezi povídkou a románem, popř. antickou novelou či pohádkou. Odlišnost užitých narativních postupů ve všech třech textech zavádí autora k úvahám o charakteru křesťanské hagiografie a především ke stále diskutovaným otázkám jejího vztahu k dobovým žánrům pohanské literatury. Šubrt sám zaujímá poměrně střízlivé stanovisko a zprostředkovává postoje zahraničních badatelů: křesťanská hagiografie je „proměnlivý literární útvar, otevřený působení jiných žánrů, at už je to biografie, historiografie, román či anekdotické příběhy“; jedná se o jakousi „sběrnou nádrž“ (s. 34). Nakolik se potom dá hovořit o přímém vlivu pohanských žánrů, zvláště tzv. aretalogie, není zcela zřejmé (s. 33).

Otázku původu křesťanské hagiografie (uchopenou nikoli z hlediska literárních žánrů, nýbrž v rámci pojetí tzv. hagiografického diskursu), její specifčnosti a vztahu k řecko-římské hagiografii pozdní antiky si kladl v době nedávné v klasické studii *L'hagiographie: un «genre» chrétien ou antique tardif?* také Marc van Uytenghe (Analecta Bollandiana 111, 1993). Vypracoval čtyři komponenty, které má dané dílo (bez ohledu na dobu jeho vzniku, formu i obsah) splňovat, aby mohlo být za hagiografické považováno. Vedle děl křesťanské hagiografie tak nachází mnoho příkladů v hagiografii pohanské (a to nikoli pouze v „aretalogii“ Pythagorově či Apollónia z Tyanu, ale především také v postavě Sókrata v Platónových dialozích). Nelze přesto ani podle něj přímočaře hovořit o závislosti křesťanského hagiografického diskursu na hagiografickém diskursu nekřesťanském (v křesťanství totiž plní hagiografie např. svou funkci v církevní praxi), spíše o jejich interakci, postihující formu i obsah (srv. Musurillovu teorii dvou prostředí, „two milieus theory“, v nichž se vytvářejí za srovnatelných podmínek tytéž stimuly a analogické reakce). Za úvahu stojí i svým způsobem výmluvný postřeh, že skutečným životem svatého ve striktním slova smyslu, jenž nám Jeroným odkázal, není ani jeden z jeho hagiografických životů, nýbrž list č. 108, který bývá nazýván *Epitafem sv. Pauly*.

K překladu samotnému (s. 42-139) přistupuje Šubrt bez zbytečného respektu z klasika a s nemalou invencí a citem pro styl. Život jeho překladu je dána v první řadě neotřelými výrazovými prostředky a snahou zachovat přirozený spád vyprávění (bez nepatřičných archaismů a otrocké doslovnosti překladů): s. 68-69 „*ut Zachariam et Elisabeth de evangelio crederes – nisi*

quod Iohannes in medio non erat“ – „úplný Zachariáš a Alžběta z evangelia, kdyby jim nechyběl Jan“; s. 66-67 „*sed virtutibus minor facta sit*“ – „zato však její morální kredit klesl“; s. 68-69 „*Anus quoque in eius contubernio, valde decrepita et iam morti proxima, videbatur*“ – „pod jednou střechem s ním bydlela jakási stařena, už notně sešlá věkem, téměř nad hrobem“; s. 80-81 „*Exite, furciferi, exite, morituri*“ – „vylezte ven, lotři, vylezte, vy zaprodanci smrti“; s. 104-105 „*quae solent moriturae virginitatis esse principia*“ – „které obvykle bývají hřebíkem do rakve panenství“ aj. Srovnejme také Šubrtovy překlady citově exponovaných zvolacích vět: „*Quid multa?*“ – „zkrátka a dobře“ nebo „*O mira rerum fides!*“ – „div divoucí!“ (překladatel se většinou vyhýbá doslovnosti znění u fráze „*Et ecce!*“). Volné překlady jsou někdy mírně interpretační (s. 82-83 „*nova sitarcia refocilati*“ – „posílnění čerstvým proviantem, jak se říká jídlu na cestu“), ale nepřesnosti v překladu se objeví pouze výjimečně. *Legendy o poustevnickích* jsou zábavnou a kultivovanou četbou, která přivádí latinské klasiky zpět k modernímu čtenáři.

Drahomíra Breedveld-Baránková (Brno)

ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae* V. Překlad, úvod a poznámky LENKA BLECHOVÁ. Praha, OIKOYMENH 2003 [Knihovna středověké tradice, IX], 184 s.

Pátá kniha *Etymologií* Isidora ze Sevilly, která vyšla před několika měsíci jako další díl jedinečného a záslužného souborného latinsko-českého vydání Isidorových *Etymologií* v pražském nakladatelství OIKOYMENH, je svým obsahem i charakterem v kontextu celé encyklopedie velmi vyhraněná. První polovina jejího rozsahu je věnována systému klasického římského práva, další část podává promyšlený, byť i elementární výklad antického měření času a jeho astronomických předpokladů a na něj závěrem navazuje stručná kronika světových dějin od biblického stvoření světa po rok 627 po Kr. (s malými přídávky, které již patrně od Isidora nepocházejí). Přechod od části knihy věnované právu ke kapitolám o měření času je velmi náhlý a autorem nijak nezduodněný, sama tato chronologická pasáž je však výslovně představena jako úvod k následující světové kronice vysvětlením významu slova *chronica* na jejím počátku a etymologickým poukazem k řeckému slovu *chronos* a jeho latinskému ekvivalentu *tempus*.

Pátou knihu Isidorových *Etymologií* je tedy možno charakterizovat jako jednu z nejsevřenějších částí celé encyklopedie, která ustupuje svou systematickostí pouze prvním třem knihám věnovaným soustavnému výkladu jednotlivých disciplin „svobodných umění“ (*Etymologiae* I-III, Praha, OIKOYMENH 2000). A stejně vysoko je možno hodnotit i úroveň Isidorova

zpracování obsahu. První polovina knihy věnovaná římskému právu byla pro Isidora patrně velmi náročná, neboť v Hispánii přelomu 6.-7. století neměl k dispozici Iustinianův *Corpus iuris civilis* s jeho *Institutiones*, klasickou učebnicí základů římského práva pro začátečníky, a musel tedy vycházet z většinou nedochovaných a námi dnes jen tušených pramenů a příruček 5. století, jež vznikly a obíhaly na západě římské říše těsně před jejím zánikem či krátkou dobu po něm. Chronologická část knihy ukazuje v nejlepším světle Isidorovu sečtělost v antických pramenech a jeho schopnost instruktivního přehledu, byť i hloubka výkladu neklade na čtenáře žádné vysoké nároky. A užitečnost závěrečné krátké světové kroniky pro středověké čtenáře vyplývá z toho, že tento text je zestručnělou verzí podobného a osvědčeného Isidorova díla *Chronica*, jež Isidor vydal před započatím práce na *Etymologiích* samostatně.

Překlad tohoto textu a poznámkový aparát a úvod k němu musel být proto pro Lenku Blechovou-Čelebić inspirativní výzvou a zajímavým úkolem, ke kterému přistoupila velmi pečlivě a soustředěně, což pozornému čtenáři svazku nemůže uniknout.

Překlad otištěný zrcadlově s latinským originálem je jako celek z jazykového hlediska třeba hodnotit jako zdařilý a plynulý. V žádném případě neusiluje o doslovnost, naopak se často šťastně snaží spíše vystihnout logický význam originálu než ho reprodukovat příliš věrně. Překladatelka však v tomto ohledu dodržuje vhodnou míru a neupadá do opačného extrému tím, že by obtížnější pasáže interpretovala přímo překladem samotným. (Výjimky jsou řídké – za jednu z nich může být na s. 75 označen odst. 24,13, jehož překlad se pro pochopení příliš stručné Isidorovy pasáže uchyluje k jejímu doplnění na dvojnásobný rozsah.)

Je však bohužel nutno podotknout, že překlad první poloviny páté knihy *Etymologií* věnované římskému právu nemůže být pro čtenáře zajímavějšího se o recepci římského práva u Isidora a ve středověku obecně zcela spolehlivým zdrojem informací, který by byl soběstačný bez latinského textu. Podle mého názoru se v něm totiž vyskytují některé citelné věcné chyby a nepřesnosti, které Isidora jako autora a kompilátora stavějí do nespravedlivě špatného světla. Pokusím se uvést několik příkladů.

V odstavci 2,2 (s. 54) nelze podle mne pojem *fas* (Isidor: *fas lex divina est*) překládat jako „mravní zákon“, ačkoliv latinsko-české slovníky uvádějí i tento význam. Protiklad mezi pojmy *fas* a *ius*, jenž je zde zmiňován, je třeba vystihnout jiným způsobem. Pro pojem „mravní zákon“ či „zásady čestného jednání“, jež mohou zpochybnit i jednání z formálně právního hlediska korektní, mělo totiž římské právo pojem *bona fides*. Jemu bylo *ius* nadřazeno; teprve pokud *ius* nemělo námitek, bylo možno (pouze v určitých případech některých typů majetkových sporů) zvažovat, zda *bona fides* neklade další nároky, jež je nutno zohlednit. (Na daném místě Isidorova textu je v českém překladu poměr mezi *fas* a *ius* opačný.) V latinském originále se však na příkladu práva přechodu přes cizí pozemek pouze ukazuje, že tako-

vými individuálními nároky se (bohy/Bohem dané) *fas* nezabývá a přenechává tento úkol (lidmi kodifikovanému) *ius*.

V odstavci 4,1 (s. 57) je klíčová formulace *Ius autem naturale [est], aut civile aut gentium* přeložena jako „Právo je přirozené, občanské nebo mezinárodní“. Z Isidorovy zásadní dichotomie se tak stává v českém překladu nejasné členění na tři části. Překladatelku snad zmýlila i rétorická interpunkce originálu, především však nerespektovala názor editora W. M. Lindsaye, že slovo *est* je třeba odstranit jako chybné a nepůvodní, což signalizují v originálu použité závorky.

V tomtéž odstavci je nevhodně přeloženo *communis omnium possessio* jako „společné vlastnictví všech věcí“. Na tomto místě ovšem nejde o žádné společenství majetku, význam pasáže odpovídá patrně nejspíše překladu „nárok každého jedince na nerušené vlastnictví“ jako předmět přirozeného práva společného všem národům a kmenům.

O větu dále je formulace *adquisitio eorum, quae caelo, terra marique capiuntur* přeloženo jako „právo na získávání čehokoli, co je na nebi, na zemi či v moři“. Tento překlad ani k němu připojená poznámka čtenáři nevysvětlí, že v originále jde o (poněkud nejasnou) narážku na klasický pojem římského práva *res nullius*, tedy věc, jež v přírodě nemá vlastníka a případně prvnímu, kdo se jí zmocní, jako je lovná zvěř či dřevo vyplavené mořem. V systému římského práva šlo o s oblibou citovaný případ tzv. *originaria adquisitio*, jenž tvořil naprostou menšinu mezi případy jiných nabývacích titulů vlastnického práva. Proto sloveso *capiuntur* („chytit, zmocnit se“) je zde zcela na místě a varianta rukopisů *cupiunt*, v poznámce pod čarou překladatelkou citovaná jako rovnocenná, je pouze omyl pozdějšího opisovače, jenž narážku na *res nullius* nepochopil.

V kapitole 14 (s. 65) je pojem *arbitri aequitatis* přeložen velmi nezvykle a doslovně „arbitrové ekvity“ místo např. „smírčí soudci“.

V odstavci 24,27 (s. 81) je v překladu pasáže *servato cui donatum est iure* – „přičemž zachová uživateli právo obdarovaného“ oproti originálu nesprávně doplněno slovo „uživací“, neboť uživateli právo je v tomto případě naopak zachováno darujícímu, kdežto obdarovaný podle Isidorovy formulace zjevně nabývá vlastnického práva (ve formě tzv. *nuda possessio*).

Na konci odstavce 25,1 (s. 83) poslední věta překladu odstavce hypoteticky reprodukuje závěr odstavce bez poznámky, že tento závěr je podle názoru a vyznačení editora zkomolen bez možností emendace (*crux philologorum*).

V odstavci 25,33 (s. 91) je obtížná formulace *Interdictum est, quod a iudice non in perpetuum, sed pro reformando momento ad tempus interim dicitur, salva propositione actionis eius* přeložena „[...] aby se docílilo znovuoobnovení předešlého stavu, ale zachoval se záměr obžaloby“, což je podle mého názoru pro čtenáře velmi nejasné. Bylo by lépe přeložit například: „[...] aby se dočasně obnovil počáteční stav, ale byla zachována možnost žaloby proti němu“.

Důležitý odstavec 25,36 (s. 91) je podle mého názoru přeložen chybně. Latinsky zní *Causa redintegratur, quae vi potestatis expleta non est. Res redintegratur, quae vi potestatis ablata atque extorta est*. Český překlad překládá pojem *potestas* jednou jako „úřady“, jednou jako „násilí“: „Pře se obnovuje, jestliže úřady nepřikročily k jejímu řešení. Věc se vrací, jestliže byla odňata nebo vynucena násilím.“ Poznámka pod čarou sice dané místo správně uvádí do vztahu k právnímu institutu *restitutio ad integrum*, avšak tento institut v žádném případě neznamená, že „úřady nepřikročily k řešení“! Naopak, je to zásadní pravomoc úředníka (původně pouze pretora) bez jakéhokoli předchozího nebo následného rozhodnutí soudce prohlásit v určitých případech, například při podvodu na účet nezletilého, právní krok jedné ze stran sporu za neplatný. Jde tedy o velmi radikální řešení, o téměř dikta-torskou pravomoc pretora (později i jiných úředníků) bez jakékoli kontroly (s výjimkou *intercessio* kolegy a případné žaloby po složení funkce) zasahovat do soukromoprávních vztahů. To je v překladu nutno respektovat a zdůraznit a současně přeložit výraz *potestas* koherentně. Navrhují tedy např. překlad: „Pře se navrací v původní stav, pokud úřední autorita odmítla její výsledek akceptovat. Věc se navrací původnímu majiteli, pokud ji úřední autorita odňala nebo vymohla.“

Tolik tedy k nejnápadnějším nepřesnostem překladu. Jak je možno pozorovat, týkají se tyto námitky pouze partií textu věnovaných římskému právu. Překlad chronologické a historické části páté knihy *Etymologií* věcné chyby podle mého názoru nevykazuje.

Jak se stalo dobrou tradicí postupujícího souborného vydání Isidorových *Etymologií* v nakladatelství OIKOYMENH, Isidorův text je opatřen velmi obsažným poznámkovým aparát, který na některých místech představuje téměř souvislý komentář. Tento poznámkový aparát vypracovaný překladatelkou je výsledkem velkého úsilí o co nejpřesnější zpřístupnění textu čtenáři. Velmi početné poznámky historického a filologického charakteru jako celek poskytují i v tomto svazku cennou pomůcku, která zmnohonásobuje hodnotu edice – nebo mu snad až ona dává onen význam, o který původci tohoto edičního projektu usilují.

Pouze v malém počtu případů se v poznámkách vyskytují některé nesprávné či neúplné formulace v takovém rozsahu, že je nutné se o nich zmínit. V pozn. 80 (s. 84) je uveden mylný výklad právního pojmu *intestata hereditas* jako dědictví zanechaného bez závěti, o němž „rozhodoval soud“. Ve skutečnosti bylo pořadí intestátních dědiců striktně určeno a nebylo ponecháno vůli žádného magistráta či soudce do něho zasahovat. Bylo jen možno se pokoušet soudně dokázat, že daná osoba dědice ve skutečnosti v nárokovaném příbuzenském stupni k zesnulému nestojí.

Poznámka 93 (s. 88) obsahuje neúplné vysvětlení hypotéky jako zástavy, „která zůstávala ve vlastnickové držení, pokud dlužník nesplnil dohodu“. I vzhledem k příliš stručnému Isidorovu textu by bylo třeba dodat, že hypotéka byla a je zárukou, která vázne na zastavené věci, tato věc však zůstává

v plném vlastnictví a užívání dlužníka, dokud své povinnosti z úvěrové smlouvy řádně plní. V tom se hypotéka zásadně liší od institutu *pignus* – záruky, kterou Isidor vysvětluje o dvě věty výše a kterou dlužník přenechává věřiteli k držení v okamžiku přijetí půjčky a která se dlužníkovi vrací až po jejím zaplacení.

Kapitola 28, zahajující v Isidorově textu chronologickou část výkladu, výslovně odkazuje ke *Chronikoi kanones* Eusebia z Kaisareie a k jejich Jeronýmovu latinskému překladu jako ke svému vzoru. Poznámka 171 k tomuto místu (s. 109) toto dílo nedopatřením uvádí pouze velmi stručně jako doplňkové k Eusebiově *Ekklesiastické historia* a jejímu latinskému překladu, ačkoliv o jeho významu pro Isidora se podrobně hovoří v předmluvě svazku.

Velmi náročným úkolem ovšem bylo koncipovat k páté knize *Etymologií* předmluvu. Kniha zahrnuje římské právo, antickou chronologii a důležitou historickou pasáž. Při takové tematické pestrosti textu bylo jistě obtížné zvolit takovou formu předmluvy, která by nezůstávala na příručkové úrovni a tvořila jednotlivý celek. Překladatelka svazku, která je i autorkou předmluvy, se s velkým zaujetím snažila tento úkol splnit.

K předmluvě jako celku je možno vznést tři připomínky. Za první práce s poznámkovým aparátém, konkrétně s odkazy na prameny a sekundární literaturu, není jednotná ve všech jejích částech. V části věnované vlastního vývoji římského práva není poznámkový aparát použit vůbec, k výkladu Isidorova postoje k právní problematice a k jeho pramenům jsou podrobně citovány jak primární prameny, tak sekundární literatura, v pasáži věnované antické chronologii jsou odkazovány téměř pouze primární prameny, k antické historiografii poznámkový aparát téměř chybí a citace primárních pramenů se opět ve značném počtu objevují k problematice dějepisectví křesťanského.

Za druhé se domnívám, že různorodost a tematickou diferencovanost předmluvy její autorka ještě zbytečně zvýšila pasáží věnovanou problému arianismu. Tato otázka byla bezpochyby klíčová pro vizigótskou Hispánii Isidorovy doby a její církve, neprojevuje se však zřetelně v textu páté knihy *Etymologií*.

Konečně namítám, že autorčino pojetí Isidora jako autora působícího v době ohrožení jeho křesťanské komunity, jeho mateřské civilizace a snad i jeho osobně, které zvláště na počátku předmluvy vystupuje do popředí, je patrně do určité (různé) míry oprávněné pro ostatní takzvané „zakladatele středověku“, tedy Boethia, Cassiodora a Řehoře Velikého, je však nepřipadné u osobnosti Isidorovy. Sevillský arcibiskup působil v době, kdy se germánský vládci Hispánii vzdali svého arianismu a akceptovali hierarchii Isidorovy církve jako svého hlavního mocenského partnera a oporu soudržnosti své říše (zatímco v předešlé době vizigótského arianismu ji pouze neochotně tolerovali, byť nepronásledovali). To mělo význam i pro Isidorovo osobní postavení – jak autorka předmluvy sama udává, stává se osobním poradcem vizigótských králů a jeho prestiž v celé vizigótské říši stoupá nad všechny

meze. Nikde u Isidora nelze nalézt stopy pesimismu a obav z budoucnosti, jež zaznívají z děl Cassiodorových či ještě daleko naléhavěji z textů Řehoře Velikého. Invaze islámu na Pyrenejský poloostrov na počátku 8. století je dalekou a netušenou budoucností. Nelze tedy s autorkou předmluvy tvrdit, že vizigótská říše prožívala v Isidorově době zahraničněpolitické problémy – byla sice geograficky izolovaná, ale nebyla nijak ohrožována, právě si podmanila všechny ostatní germánské kmenové říše, které přežívaly na Pyrenejském poloostrově od doby stěhování národů, a počátkem 7. století stála na začátku dlouhého období politické stability a mimořádného rozvoje latinsky psané literatury, jež nevykazuje žádné známky úpadku či stylu.

To platí i pro Isidora samotného, jehož autorka jako latinistu přisné hodnotí podle jazyka *Etymologií* samotných. Ty však jsou ve značně míře stručnou, byť obsáhlou encyklopedií, na mnoha místech pak pouze masou Isidorových původně soukromých výpisků. Předešlé Isidorovo literární dílo dokazuje, že ovládal veškeré úrovně latinského prozaického stylu nejen pasivně, jak mu autorka přiznává, nýbrž i aktivně, což mu upírá.

K první části předmluvy, jež se zabývá systémem a vývojem římského práva a jež je vzhledem k obsahu páté knihy *Etymologií* pro jejího čtenáře velmi důležitá, bych pouze uvedl, že do značné míry ponechává stranou zásadní právní inovaci, kterou přineslo již období raného principátu a která postupně v praktickém římském právním životě stále více převládala – zrození jednoinstančního kogničního procesu, v němž se císař nebo jeho pověřenec stal vyšetřovatelem a soudcem současně a který zcela potlačuje úlohu jakéhokoli „nezávislého“ soudce (jehož role byla ostatně celkem slabá i v klasickém právu republikánském). Současně s tím začíná naprosto převládat legislativní aktivita císařů jako zdrojů práva a dochází k rozčlenění systému římského práva na tzv. *ius*, tedy klasické principy zděděné z republikánské doby a jejich komentáře od právních teoretiků doby císařské, a *leges*, císařské výnosy různého typu, pro něž *ius* začíná tvořit pouze právní pozadí. Malá pozornost věnovaná této dichotomii autorce předmluvy ponekud zabraňuje přesněji popsat hlavní nám známé prameny k poznání římského práva jako celku. Čtenáři tak uniká i skutečnost, že římské právo v Isidorově podání je šťastně zastoupeno téměř výhradně právě oním *ius*, které i dnes představuje hlavní část odkazu římského práva evropské civilizaci.

Nedopatřením je v této části zmínka o *Corpus iuris canonici* jako označení celku kanonického práva pro období raného středověku po pádu římské říše. Naproti tomu Gratianus († 1150?), chronologicky první autor, jehož dílo bylo a je obecně považováno za součást takzvaného *Corpus iuris canonici*, je zmíněn pouze v pozn. 15.

Další části předmluvy usilují především o podání základních faktů k dalším tématům Isidorovy páté knihy *Etymologií*, a to v korektním výběru a ve snaze o jejich rovnoměrné zpracování. Proto se omezím pouze na několik nezbytných námitek k jejich obsahu:

Níkajský koncil se nijak nevyjadřoval k civilnímu juliánskému kalendáři. Podíl Dionysia Exigua na zavedení lunárních prvků křesťanské chronologie do komputistické praxe je v předmluvě velmi přeceněn, a to z jistého „západního“ hlediska – Dionysius pouze prosadil do praxe západních latinsky hovořících církví určité zásady, běžné křesťanským církvím východního Středomoří o téměř tři sta let dříve. Středověká analistika vznikající ve franské říši od 8. století nijak (kromě názvu) nenavazovala na nedochovanou římskou analistiku antickou. Formulace „Věcnost, jen místy příkrášlená, odevzdanost a jednoduhost, tyto pilře antické historické prózy“ (s. 34) připadá čtenáři Thúkýdida, Sallustia, Livia, Tacita či Ammiana Marcellina překvapivá.

Mohu-li shrnout svůj názor na bilingvní vydání páté knihy Isidorových *Etymologií* v nakladatelství OIKOYMENH, jsem přesvědčen, že jde o další velmi významnou publikaci tohoto nakladatelství, která je i sama o sobě, nejen v celku postupujícího souborného vydání *Etymologií*, velmi přínosná pro poznání a oživení substrátu a tradic středověké, ale i antické kultury Evropy. Především latinský text edice a její poznámkový aparát je pro každého zájemce velmi cenný. Český překlad otištěný v edici je třeba v jeho první polovině pozorně ověřovat latinským originálem.

Jan Kalivoda (Praha)

E. KUŤÁKOVÁ – V. MAREK – J. ZACHOVÁ, *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Čtvrté, rozšířené a přepracované vydání, Praha, Leda 2002, 510 s.

Moudrost věků vyšla poprvé v září 1988 v nakladatelství Svoboda nákladem 117 000 výtisků. Zájem veřejnosti o knihu byl tak veliký, že tento vysoký náklad byl zanedlouho vyprodán. Kniha pak vyšla ve Svobodě, už v polistopadovém období, ještě dvakrát. Druhé vydání z r. 1994 mělo charakter reprintu, v němž byly provedeny, aniž se zásadně měnila sazba knihy, pouze dílčí úpravy, z typografického hlediska snadno proveditelné. První úprava spočívala v tom, že mezi list s údaji o obsahu knihy a tiráž byla vsunuta CORRIGENDA (s. 665-667) obsahující seznam zjištěných tiskových chyb a některých dalších nedopatření. Druhá řada úprav se týkala oblasti značně odlišné. Z komentářů k heslům byly z pochopitelných důvodů vypuštěny zmínky o použití některých citátů v dílech Marxe, Engelse nebo Lenina. Až na uvedené úpravy se však druhé vydání nelišilo od prvního vydání z r. 1988 a třetí vydání, kterého se *Moudrost věků* dočkala v r. 1998, bylo věrným reprintem vydání druhého.

Tři vydání ve Svobodě a nové vydání v Ledě potvrzují přesvědčivě, že zájem o *Moudrost věků* je dlouhodobý a že *Moudrost věků* patří mezi nejúspěšnější publikace vztahující se k antickému starověku a jeho tradicím. Již

prvnímu vydání *Moudrosti věků* věnovalo pozornost několik recenzentů. V tomto periodiku o ní referoval Dušan Machovec (ZJKF 32, 1990, 130-134), v *Listech filologických* (114, 1991, 301-304) autor tohoto referátu a objevila se i recenze Petra Nováka v čtvrtletníku *Proměny* (26, 1989/3, 151-153), který tehdy vycházel v zahraničí a patřil mezi orgány českého disentu. (Za informaci o referátu P. Nováka vděčím E. Kuťákové.) Recenzenti kladně hodnotili velký kulturní význam lexikonu, jeho promyšlenou koncepci a dobrou odbornou úroveň ve zpracování většiny hesel. Vyslovili však i řadu kritických připomínek, které se týkaly různých aspektů. P. Novák kritizoval zejména výběr hesel a nedostatečné porozumění pro biblické citáty, další dva recenzenti zaměřili kritiku poněkud jinak a upozornili na překladové nepřesnosti, tiskové chyby, nedostatky v citacích a odkazech, nedostatečnou koordinaci mezi některými hesly apod. Shoda byla v tom, že publikování lexikonu je záslužným a přínosným vydavatelským činem, ale že by se v eventuálním příštím vydání řada jednotlivostí měla zlepšit.

Podmínky pro publikování podstatně upravené verze *Moudrosti věků* dozrály až po uplynutí delší řady let. V tiráži je čtvrté vydání oprávněně označeno jako rozšířené a přepracované. Základní koncepce lexikonu byla zachována, a to z toho prostého důvodu, že byla již v prvnímu vydání celkově vyhovující, ale ve všech částech *Moudrosti věků*, od úvodu až po rejstříky a seznam doporučené literatury, byly provedeny četné úpravy, doplňky a přesuny.

Změny jsou pozorovatelné již v úvodu k lexikonu. Oddíly *Sentence a přísloví* (s. 7-12) a *Uspořádání lexikonu* (s. 13-15) byly E. Kuťákovou zpracovány podle obdobných oddílů z prvního vydání, ale byly v nich provedeny podstatné úpravy. Z krátké pasáže o výslovnosti latiny, která v prvním vydání byla součástí výkladu o uspořádání lexikonu, se stal samostatný oddíl s názvem *Středoevropská výslovnost latiny* (s. 16-17).

Nejrozsáhlejší a nejvýznamnější úpravy byly udělány, jak se dá očekávat, v heslové části (s. 19-438). Členové autorského kolektivu zrevidovali výběr hesel, aniž tím však zásadně změnili původní podobu lexikonu. Poměrně malé procento hesel z prvního vydání vypustili (např. A 179, A 227, P 65, S 164, S 248), zato však pod každým písmenem přidali dost hesel nových. Ve čtvrtém vydání vzrostl počet hesel pod jednotlivými písmeny minimálně o 6 (B, G), maximálně o 37 (N). Celkově se počet hesel v novém vydání zvýšil, pokud jsem správně počítal, o 303 položek. V předcházejících vydáních bylo hesel 3 905. Součet konečných pořadových čísel u hesel pod jednotlivými písmeny obnášel sice 3 873, ale 32 pořadových čísel mělo rozlišující a), např. 6., 6a. Ve čtvrtém vydání počet hesel vzrostl na 4 208. – Při doplňování hesel nepostupovali autoři, jak se domnívám, podle nějakého ideologického klíče, nýbrž doplňovali to, co považovali za důležité a zajímavé. Již první vydání *Moudrosti věků* zachycovalo podivuhodnou rozmanitost myšlenek, která se mezi přemýšlejícími lidmi v průběhu dějin vyskytovala. A v novém vydání je tato rozmanitost ještě zvýrazněna.

Velkou péči věnovali autoři nejen revizi výběru, ale i úpravě hesel. Přednostně byla pochopitelně popravena ta hesla, v nichž bylo zjištěno nějaké nedopatření. Odstraněny byly všechny chyby, které byly uvedeny v corrigendech v druhém a třetím vydání. Ale autoři, ve snaze o zlepšení lexikonu, upravili v mnoha případech i řadu hesel, kde se žádné chyby nevyskytovaly. Šlo jim o to, aby byl překlad nebo komentář výstižnější než v původní verzi.

Jestliže se revizí výběru hesel úplně změnilo jejich číslování, bylo samozřejmě nutné zcela přepracovat rejstříky, tzn. *Rejstřík paralelních českých přísloví a rčení* (s. 439-449) a *Rejstřík latinských a českých klíčových slov* (s. 450-473; 474-497). Oba rejstříky mají nyní značně větší rozsah. Za uvedené rejstříky byl v novém vydání přesunut *Přehled citovaných autorů* (s. 499-508), v němž jsou velmi stručným, heslovitým způsobem podány informace o autorech, z jejichž děl jsou citáty čerpány. Seznam byl doplněn o 6 nových hesel, ale jinak zůstal skoro beze změny. Na poslední stránky knihy byl přesunut seznam doporučené literatury, který byl v prvním vydání zařazen do úvodní části lexikonu. Nový seznam dostal název *Doplňková literatura* (s. 509-510) a byl obohacen o 9 titulů, které vyšly až na jednu výjimku po roce 1988.

Ze stručného popisu nového vydání *Moudrosti věků* je, jak doufám, jasné, že se autoři snažili úspěšně lexikon všestranně zlepšit a že na to vynaložili mnoho práce. Čtvrté vydání je oproti dřívějším nesporně zdokonalené, ale ani ono není prostě nedostatků. Při kontrolních sondách v heslové části jsem zjistil, že některé tiskové chyby prokázaly mimořádnou odolnost, takže zůstaly i ve čtvrtém vydání, a že při přepracování lexikonu vznikly tu a tam chyby nové. Pokud jde o staré chyby, které se vyskytovaly již v prvním vydání, uvedu ve vší stručnosti jen několik příkladů. V F 40 má být správně *vetatur* místo *vetitur*, v I 37 *tibi* místo *sibi*, v N 303 *verbere* místo *verbera*, v T 13 *qualem* místo *qualis*.

Z nedopatření, která vznikla v novém vydání, se podrobněji zmíním pouze o jednom. Ke zcela zbytečnému překladovému a výkladovému omylu došlo u nově doplněného hesla S 250 (s. 390): STULTUS ES, QUI FACTA INFECTA FACERE VERBIS POSTULES (*Plautus, Neotesaneec* 730). Jsi hlupák, protože se snažíš nevykonané činy vykonat slovy. – Srov. Mnoho řečí a málo práce. – Zpracovatel hesla S 250 přehlédl, že toto heslo je myšlenkově téměř totožné s heslem F 36 (FACTUM INFECTUM FIERI NEQUIT – Co se stalo, nemůže se odestát, *Plautus, Komédie o hrnci* 741) a že S 250 je v komentáři k F 36 (s. 150) nejen citováno, ale i správně vyloženo. Při náležitě koordinovanosti mezi hesly nemuselo k tomuto omylu dojít.

U některých nových hesel se vyskytují chyby ve znění textu nebo v citování pramenů. Heslo H 21 (HAEC EST PROPOSITI NOSTRI SUMMA..., s. 177) pochází sice ze Senekových *Listů Lucilioví*, ale pramenem není dopis 24,19, nýbrž dopis 75,3 (srov. Q 265). V textu by mělo být SIT místo EST. Pramenem hesla N 140 (NIL IGITUR MORS EST AD NOS, s. 266) není verš 3,382 z Lucretiovy básně *O přírodě*, nýbrž verš 3,830. Heslo P 75 (s. 301) je

otištěno s dvěma chybami: PECUNIA UNA REGIMEN ET RERUM OMNIUM (*Publilius Syrus, Myšlenky* 364). – Místo ET má být EST, místo 364 má být v citaci P 9.

Drobná porušení abecedního pořádku, kdy jsou sousedící hesla ne zcela přesně rozmístěna, se vyskytovala již v prvním vydání *Moudrosti věků* a řada z nich přešla i do vydání přepracovaného, např. A 385-389, C 319-325, M 137-142, S 74-80. V novém vydání došlo k dvěma závažnějším porušením abecedního pořádku v důsledku toho, že zpracovatel hesla opravil znění textu, ale z opravy nevyvodil náležité důsledky pro jeho abecední zařazení. To se týká Q 267, kde slovo SORS z prvního vydání bylo změněno na FORS, a S 193, v němž počáteční SIT z prvního vydání bylo opraveno správně na SED. Podle provedených úprav by hesla Q 267 a S 193 měla stát jinde, než nyní fakticky stojí. Na nesprávnou pozici bylo zařazeno doplněné heslo S 177 (SI MIHI...). Ojedinelý druh nedopatření vznikl u dalšího doplněného hesla I 141 (IN SCIRPO NODUM QUAERIS – Hledáš suky v síti), které bylo zařazeno jednak mezi hesla začínající předložkou IN, jednak mezi hesla po této předložce následující (I 194).

Na tomto místě si dovoluji kritický exkurz obecnějšího rázu o abecedním uspořádání heslové části *Moudrosti věků*. Při abecedním řazení hesel použili autoři ve všech vydáních, jak je vysvětleno v oddíle o uspořádání lexikonu (s. 13), dvojího principu. Převážná většina hesel je řazena podle tzv. absolutní abecedy. To znamená, že věty jsou považovány za souvislou řadu písmen, aniž je brán zřetel na hranice mezi slovy. Pouze u hesel začínajících frekventovanými předložkami a citoslovcem *o* použili autoři běžného slovníkového způsobu řazení, při kterém se jako svébytné jednotky chápou celá slova a respektují se hranice mezi nimi. Uplatnění těchto dvou principů abecedního řazení v stejném souboru vět může vést k velmi rozdílným výsledkům. Rozdíl se projevují zvláště tehdy, když na začátcích vět stojí krátká slova, jako jsou právě předložky, spojky (*si, ne*), zájmena (*qui, quae*), krátká substantiva (*cor, sol*) apod. Pořádání podle absolutní abecedy má často ten nežádoucí důsledek, že věty, které začínají stejnými krátkými slovy, nejsou všechny za sebou, nýbrž jsou od sebe odděleny větami, které začínají jinými slovy. Tento jev lze v *Moudrosti věků* nejnázorněji pozorovat u hesel pod písmenem Q. Nejen situace pod písmenem Q, ale i jinde dovoluje učinit zobecnění, že pořádání hesel podle absolutní abecedy je vždy méně přehledné než tradiční pořádání způsobem slovníkovým. Autoři *Moudrosti věků* udělali podle mého názoru již v dávné minulosti málo uvážené rozhodnutí, když dali přednost řazení hesel podle absolutní abecedy. Je škoda, že žádný z recenzentů prvního vydání *Moudrosti věků* na nevýhody tohoto způsobu řazení autory neupozornil. Sám musím sebekriticky uznat, že jsem tomuto bodu nevěnoval žádnou pozornost. Pokládám za zcela vyloučené, že by autoři mohli v budoucnosti pomýšlet na změnu způsobu abecedního uspořádání v *Moudrosti věků* již zavedeného. Ústup od absolutní abecedy by totiž měl za následek úplnou přestavbu v pořadí hesel. Podnikat něco takového by

sotva bylo smysluplné. Jako splnitelný úkol pro budoucnost se spíše jeví provedení takových dílčích přesunů mezi hesly, aby jejich pořadí bylo všude v souladu se zásadami proklamovanými v úvodu (s. 13).

Exkurz o absolutní abecedě se týká formální stránky lexikonu, nikoli jeho obsahu. Z obsahového hlediska byla *Moudrost věků* vynikající knihou již v prvním vydání, i když měla dílčí nedostatky. Úpravami, které byly uskutečněny ve čtvrtém vydání, se kvalita *Moudrosti věků* ještě zlepšila. Zlepšení však nedospělo tak daleko, aby *Moudrost věků* v eventuálním příštím vydání již neměla šanci na další zdokonalení. Nakladatelství Leda patří uznání mj. za to, že čtvrté vydání lexikonu má atraktivnější vnější podobu. *Moudrost věků* má nyní větší formát, vhodnější grafickou úpravu a esteticky působivější obal. Vlastníci některého z dřívějších vydání *Moudrosti věků* neudělají chybu, jestliže svou knihovnu obohatí a výtisk vydání nového.

Jan Janda (Praha)

Markéta Koronthályová, *Latinská čítanka pro studenty teologie*. Praha, Karolinum 2002, 120 s.

V červnu r. 2002 vyšla v nakladatelství Karolinum *Latinská čítanka pro studenty teologie* od dr. Markéty Koronthályové, zkušené pedagožky Kato­lické teologické fakulty UK v Praze. Uplynul první akademický rok, kdy jsem mohl tuto čítanku využívat při výuce latiny na HTF UK. Tato recenze čerpá proto kromě publikace samé i ze zkušeností, které jsem s ní takto získal. Čítanka ve třech oddílech – *V průběhu staletí*, *Církevní dokumenty* a *Duchovní poezie* – provádí studenta po nejdůležitějších formách latinské literatury církevní (a dlužno dodat povytce katolické) provenience od jejich počátků do devatenáctého století. Podobné čítanky vydala dr. Koronthályová v nedávné minulosti ještě dvě (*Latinitas christiana*, Praha, Scriptum 1990 a *Latinitas ecclesiastica*, Praha, Karolinum 1994). Recenzovaná čítanka však obě předchází předčí po mnoha stránkách. První vydané skriptum (1990) mělo být zejména studnicí jinak nedostupných latinských textů. Vyšlo totiž v těsně posttotalitním Československu, kde po desetiletí decimované teologické knihovny nemohly ještě zájemcům poskytovat plně uspokojivý servis. Ještě i druhá čítanka (1994) nese rysy tohoto přístupu, když uvádí i celé pasáže z latinské Vulgáty a breviářových čtení. Texty byly často ponechány bez jakéhokoliv úvodu či komentáře. Současná podoba čítanky bibli­cké texty již neuvádí, patří pro jejich obecnou dostupnost. Namísto toho značně obohacuje výběr textů církevních autorů. Textů v prvním oddílu (*V průběhu staletí*) je zhruba o polovinu víc než dříve. Asi třetina textů (jsou to zjevně ty, které se ukázaly ve zkoušce školské praxe jako obzvlášť vhodné) se znovu v tomto vydání čítanky opakují. Čítanka však přináší většinu nových. Je

také patrné, že krátké úvody k jednotlivým textům jsou daleko propracovanější než v dřívějších vydáních. Navíc byly ve formě poznámek pod čarou přidány i vysvětlivky ke složitějším gramatickým jevům. A spolu s těmito vylepšeními je to i grafická úprava, díky níž je čítanka k didaktickým účelům daleko lépe uzpůsobena než její předchůdkyně.

Primárním účelem *Latinské čítanky* je jistě sloužit studentům ke zvládnutí jazyka. To ostatně dávají najevo i citáty církevních dokumentů, které autorka cituje místo úvodu. Při svých pedagogických zkušenostech však vím, že to samo o sobě by bylo málo. Čítanky, které studenti teologie povinně studují pro účely zkoušky z latiny, jsou totiž bohužel leckdy jedinými primárními texty dějin teologie staré Církve, které se jim vůbec kdy dostanou do rukou. Čítanka proto musí mít na zřeteli, že je třeba předkládat nejen takové úryvky, které ilustrují určitý gramatický jev, ale také teologicky signifikantní texty, které prozrazují něco z autorova teologického myšlení. A zde již určité výhrady k výběru pasáží mám. Jistě je ale třeba přijmout omluvu, že sehnat teologa-odborníka, který by byl ochoten konzultovat či přímo vyhledávat nebo doporučovat vhodné texty, je z různých důvodů často nadlidský úkol.

Zjevným nedostatkem je, že k výběru patristických textů autorka použila téměř výhradně Migneho korpus *Patrologia Latina*, případně souborné edice děl daného autora, které všechny spatřily světlo světa již někdy na konci 19. století. Téměř všichni citovaní autoři však již dnes mají lepší kritické edice, z nichž bylo možno vycházet. Alespoň v elektronické podobě (*Library of Latin Texts 5*, Brepols 2002) jsou tyto moderní edice běžně badatelům k dispozici. Z pedagogického hlediska považuji za chybné tyto novější prameny studentům zamlčet. Nejmarkantněji se použití staré edice projevilo v úryvku z Cyprianova spisu *De catholicae ecclesiae unitate*, kde je prezentován interpolovaný text, který neúměrně akcentuje roli papežského stolce („...et cathedra una...“, „...et primatus Petro datur...“, Koronthályová, s. VIII). Emendovaný text bez těchto pozdějších vsuvek uvádí podle kritické edice ve své čítance již Filipí (*Sbírka latinských textů pro bohoslovce*, Praha, Kalich 1976, s. 18-20), takže je s podivem, že autorka znovu – stejně jako ve svých dřívějších čítankách – volí méně autentickou podobu textu a tuto svou volbu nijak nezduodňuje. Vsuvky by bylo například možno odlišit jinou grafickou úpravou s patřičným vysvětlením, které by mohlo být vítaným uvedením studenta do textové kritiky.

Srovnáním s čítankou Filipiho, která je dnes již téměř nedostupná, postrádám u Koronthályové některé klíčové teologické texty, jako např. úryvek z *Commonitoria* Vincence Lerinského o rozlišování pravé víry, pasáž z Jeronýmova komentáře listu Titovi o postavení biskupů ve staré Církvi či slavný argument o potřebě boholidského Vykupitele z Anselmova *Cur Deus homo*.

Autorka také až příliš upřednostňuje konfesní hledisko, což zapříčiňuje podle mého názoru neomluvitelnou absenci bohemikálních reformačních

textů (od Husových předchůdců ke Komenskému). Je však pravda, že některé tyto texty obsahuje téměř současně vydaná učebnice Mileny Přecechtělové *Latina nejen pro teology*, Praha, Balcarová 2002. Textů z českého prostředí je však v čítance poskrovnu. Najdeme v ní pouze úryvky z Kosmovy kroniky, ze Života bratra Hroznaty a něco z tvorby Jana z Jenštejna.

Výhrady mám také k uvedení novolatinských textů (Jan Maria Vianney, Jan Bosko, Terezie od Dítěte Ježíše) pocházejících zřejmě z latinského překladu breviáře. Autorka totiž jako pramen uvádí původní – nelatinské – verze textů, což může nezkušeného čtenáře mást ohledně jazyka originálu.

Oddíl *Církevní dokumenty* kopíruje převážně podobu dřívějších čítanek. Ze změn jmenujme zařazení několika kánonů Tridentského koncilu o svátosti kněžství. Zřejmě je tento text pro kandidáty kněžství v katolické církvi přitažlivější než úryvek z dekretu o ospravedlnění uvedený v předchozí verzi čítanky, který byl však podle mého soudu z teologického hlediska relevantnější – zejména z pohledu ekumenického dialogu.

Jako velmi pozitivní shledávám, že také část věnovaná duchovní poezii má dvojnásobný počet skladeb než dřívější vydání čítanky. Nejenže se tak nabízí větší výběr při studiu, ale studenti jsou rovněž nenásilně seznámeni s tím, že mnozí přední teologové (např. Ambrož z Milána či Tomáš Akvinský) byli zároveň i umělci. Překvapení nás však čeká v oddílu latinských sekvencí. Nesprávně je sem totiž zařazena skladba *Media vita* (s. CI), která byla původně snad antifonou k *Nunc dimittis*, později byla užívána jako procesní responsorium. Stejně zmatečně jsou zde uvedeny dva hymny (*Verbum supernum prodiens nec Patris* a *Verbum supernum prodiens a Patre*, s. CV-CVI). Oddíl hymnů, kam tyto dvě skladby patří, je na stránkách LXXIX-C. Rovněž píseň *Adoro te devote* (s. CVI-CVII) by měla být spíše v oddílu příležitostných zpěvů (s. CXIII). Svérázná je též periodizace období vzniku sekvencí. V literatuře se spíše setkáváme s dělením na období tzv. „klasické“, cca 850-1000, jehož hlavní postavou je Notker ze St. Gall, které je ale v čítance opomínáno úplně. Za druhé stadium vývoje sekvence bývá považováno 11. století, které je zastoupeno jedinou sekvencí *Victimae paschali laudes* (s. CI), kdy se prosazuje rytmizovaná próza s výskytem asonancí a v hudební struktuře se ustaluje ono zcela jedinečné a nezaměnitelné strofické melodické schéma typu x aa bb cc ... y. Proto není pravda, že ve třetím „pozdním“ období, ke kterému náleží všechny ostatní uvedené sekvence včetně *Laetabundus* (s. CII), dochází ke stírání rozdílu mezi sekvencí a hymnem (srov. s. CIII). Zatímco sekvence si i nadále udržuje výše zmíněné melodické schéma, mají hymny – stejně jako písně – melodii ke všem strofám stejnou. Rovněž výklad k dalšímu oddílu *Mariánských antifon* by si zasloužil větší zpracovanost. Je škoda, že se autorka drží ryze literárních autorit (Vilikovský, s. CI, *Slovník literární teorie*, s. CXI) a nepřihlíží k výsledkům muzikologických a liturgických badání.

Za velký přínos naopak považuji fakt, že jako dodatek k oddílu duchovní poezie jsou zařazeny skladby pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna, proto-

že o jeho literárních aktivitách do nedávné doby věděl jen úzký okruh zasvěcených.

Celkově považuji toto vydání čítanky za zdařilejší než obě předchozí a nepochybují o tom, že je pro studenty užitečná.

Jiří Žůrek (Praha)

ANNE-MARIE BUTTINOVÁ, *Řecko. 776 až 338 př. n. l.* Z francouzštiny přeložila JITKA MATĚJŮ. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, 261 s.

Knížka A.-M. Buttinové vyšla jako součást edice *Guide Belles Lettres des civilisations* v Paříži roku 2000. Autorka v předmluvě uvádí, že jejím cílem je „upřesnit a někdy poopravit až příliš idealizovaný nebo příliš stereotypní obraz Řecka“. Tomuto předsevzetí se snaží dostát ve velice širokém záběru, který pokrývá nejen politické dějiny a instituce, sociální uspořádání, hospodářský život a vojenství, ale i každodenní život, náboženské představy, vývoj literatury a umění a řadu dalších součástí života Řeků v antice.

I když titul nazovuje dojem, že se práce týká archaického a klasického období řeckých dějin, v první kapitole, nazvané *Dějiny*, se ve velice stručném přehledu dozvídáme i o starších fázích vývoje v Řecku, zejména o době mykénské a temných staletích. Již v této kapitole tvoří důležitou součást výkladu athénské dějiny a nejenak je tomu i v následujícím oddíle (*Athény, města a kolonie*), kde athénská polis slouží jako příklad architektonického vývoje řeckého města a způsobu užívání různých staveb. Z měst ve vlastním Řecku se zde autorka stručně zmiňuje také o Spartě, Korintu a Thébách a ve výběru podává přehled o průběhu velké řecké kolonizace (nikde se však čtenář nepoučívá o osídlení západního pobřeží Malé Asie na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. Kr.). Rovněž třetí kapitola věnovaná politickému a společenskému uspořádání řeckých států staví takřka výhradně na athénském materiálu. A.-M. Buttinová v ní píše o skupinách athénské obyvatelstva, politických institucích, soudnictví, financích a vojenství; o Spartě čtenář nalezne jen velice skoupé informace, třebaže dochované prameny umožňují načrtnout plastičtější obraz. Další kapitola shrnuje základní údaje o řeckém hospodářství (zemědělství, řemesla, obchod a peníze). V páté kapitole, nazvané *Čas*, nalezneme poučení jednak o kalendáři a měření času, jednak o tom, jak probíhal běžný den občana i jaké byly důležité etapy v celém jeho životě. Následuje oddíl o náboženství a mytologii a po něm pasáž o literatuře, v níž autorka kromě přehledu jednotlivých žánrů a nejvýznamnějších autorů poskytuje i nejzákladnější informace o řeckém jazyce. Již v této kapitole bychom očekávali výklad o hudbě a tanci, s nimiž se však setkáváme až v následující, osmé kapitole, která pojednává o architektuře, sochařství a malířství. Dvě po-

slední kapitoly, nazvané *Volný čas* a *Soukromý život*, pojednávají mj. o všeřeckých hrách, bydlení, stolování, odívání, hygieně, výchově či sexualitě.

Text jednotlivých kapitol provázejí mapky, plánky, ilustrační obrázky a různé přehledy základních údajů, nejčastěji v podobě tabulek. Závěrečnou část knihy tvoří heslovitý přehled významných osobností (zejména politických), orientační bibliografie českých prací ke sledovaným tématům a překlady děl řeckých autorů do češtiny (mnohé podstatné novější tituly chybí) a rejstříky – věcný a osob.

Již ve výše načrtnutém přehledu obsahu posuzované publikace bylo nezbytné zmínit se o (v některých případech) problematickém výběru uváděných faktů a jejich zařazení do jednotlivých kapitol. Rozhodování o tom, které údaje o místně i časově proměnlivé realitě starověkého Řecka do výkladu zařadit či nikoli, bylo zřejmě vzhledem k poměrně omezenému rozsahu svazků zmíněné ediční řady dosti obtížné. Nelze se však ubránit dojmu, že autorce při tomto rozhodování chyběla ucelená koncepce. Její výběr působí poněkud nahodile, zdá se, že při studiu literatury, z níž čerpala, nebyla vždy s to odlišit podstatné od méně podstatného. Výklad trpí nevyvážeností, obsahuje četná neadekvátní zjednodušení, zkrácení, nepřesné formulace i očividné omyly.

Nemělo by smysl snažit se podat vyčerpávající přehled všech nedostatků posuzovaného textu (některé z nich je třeba připsat na vrub překladatelky), musí postačit, když uvedeme jen některé příklady. O nevyváženosti výkladu svědčí kupř. oddíl o řeckých dějinách klasického období, v němž více než stránku zabírá líčení řecko-perských válek, zatímco období mezi lety 404–338 je věnován jeden krátký odstavec (srov. s. 20nn.; některé další údaje o dějinách 4. stol. př. Kr. obsahuje ovšem chronologický přehled na s. 30n.), nebo pasáž o kolonizaci, z níž nelze získat spolehlivý přehled o významu jednotlivých metropolí a apoikií – není jasné, jakými kritérii se autorka při výběru řídila; zmatek umocňuje tabulka uvádějící *Kolonie a jejich mateřská města*, v níž mj. mezi oblastmi, do nichž osadníci směřovali, nenajdeme Černomoří (např. Olbiá je uvedena v kolonce *Malá Asie, břehy Egejského moře*), zato však *Kontinentální Řecko a Peloponnésos* (s. 46n.). Příkladem značné nahodilosti uváděných údajů a neuspořádanosti výkladu může být kapitola o náboženství a mytologii. V přehledné tabulce hlavních božstev řeckého panteonu (s. 121) nenalezneme kupř. Démétru a Dionýsa, dozvíme se o nich pouze v jiných souvislostech, např. v pasáži o mysterijních kultech. Rovněž není jasné, proč autorka pokládá za nejvýznamnější řecké bohy jen Dia, Héru, Athénu, Apollóna a Poseidóna a pouze v jejich případě podává podrobnější charakteristiky (s. 120nn.). Podobně v přehledu řecké mytologie (s. 124nn.) zcela chybí např. významný okruh bájí spjatých s Thébami i mnohé další. Jako doklad toho, že výklad postrádá vnitřní soudržnost, můžeme uvést údaj, že Kleisthenés „zvýšil počet fýl ze 4 na 10 (viz výše)“ (s. 57), avšak na příslušném místě se o čtyřech starších fýlách nic nedozvíme (s. 53).

Nepřesných a zkreslujících formulací je v textu poměrně velké množství. Ve výkladu o politickém uspořádání v Athénách se např. dočteme, že „úřady jsou dostupné všem občanům bez rozdílu majetku nebo původu“ (s. 57), v oddíle o sochařství zase stojí, že „nástupem Alexandra Velikého na trůn končí veřejná nebo soukromá podpora umělců“ (s. 182). Ve výkladu o dějinách se poučíme, že „v 7. století se královská vláda pozvolna přeměňuje ve vládu oligarchie. [...] Aristokraté, kteří organizovali odchody venkovanů do kolonií, musí čelit obchodníkům a bohatým majitelům půdy, kteří už nechtějí snášet vládu oligarchie“. Posléze se „kolem roku 800 organizuje město, polis, řízené aristokraty“, kteří „se rvou mezi sebou“ a „objevuje se tyranie (sic!). [...] Tyranie se postupně hroutí a jsou nahrazovány vládou aristokracie“ (s. 18n.).

Podobně problematické výklady nejsou v knize ničím výjimečným: athénská rada je např. pokládána za sněm (s. 57), mramorové kykladské idoly zase za „malé bronzové sošky“ (s. 117), Kylón se údajně pokusil svrhnout Peisistrata (s. 227). Časté jsou také omyly v dataci: Lví brána v Mykénách prý pochází ze 7. století (s. 117), Aischylos, Sofoklés a Eurípídés podle tabulky literárních žánrů působili ve 4. století (s. 139; v dalším výkladu jsou již datováni správně), Menandros žil v letech 380–322 atd. V překladech jsou rovněž nevhodně používány některé pojmy, *město* místo *polis*, resp. *městský stát*, *hellénské období* místo *helénismus*, ze *satyrského dramatu* se stává *drama satirické* apod. Některá řecká označení jsou zkomolena (*Fyntéria* místo *Plyntéria*) či špatně skloňována (*Erechtheionu*).

Výše uvedené prohřešky jsou vsuktu jen velice omezeným výběrem z velkého množství omylů a nepřesností, jimiž se knížka jen hemží. Jsou v ní pochopitelně i údaje správné, nicméně pro čtenáře, který chce získat poučení o antickém Řecku, není asi vždy snadné odlišit zrno od plev. Jako zdroj poznání různých aspektů života v řeckém světě je tato publikace zcela nepoužitelná. Můžeme jen litovat námahy vynaložené na pořízení českého překladu, jehož některé nedostatky ovšem k výsledné kvalitě rovněž nepřispívají, a obrátit svou pozornost ke starším českým publikacím o životě ve starověkém Řecku, zejména k práci R. Hoška *Země bohů a lidí* (Praha 1972) či ke staré gymnaziální příručce T. Šileného a G. Hejzlara *Život v antickém Řecku* (Praha⁵1947).

Jan Souček (Praha)

JOCHEN BLEICKEN, *Athénská demokracie*. Z německého originálu *Die athenische Demokratie* (1994) přeložil JAN SOUČEK. Praha, OIKOYMENH 2002, 791 s.

Knihy nakladatelství OIKOYMENH jsou pro čtenáře zabývající se filozofií, náboženstvím i politikou již několik let zárukou vysoké kvality. *Athén-*

ská *demokracie* německého badatele J. Bleickena není výjimkou, ale naopak patří k tomu nejzajímavějšímu a nejpodnětnějšímu, co bylo u nás v posledních letech k dějinám antického Řecka publikováno.

Kniha samotná je, dle vyjádření autora, určena širší veřejnosti zajímavící se o athénskou demokracii. Nutno ale poznamenat, že její rozsah, podrobnost výkladu, závěry, ke kterým dochází, i samotné členění jím vymezený rámeček výrazně překračují.

V obsažnější první části nazvané *Výklad* se autor podrobně zabývá Athénami na jejich cestě k demokracii i charakteristikou athénské demokracie jako takové, přičemž jeho snahou je podat co nejsoustavnější přehled života athénské polis. Velmi zajímavé poznatky přináší i oddíl věnovaný srovnání této „athénské starší sestry“ s novodobou podobou demokracie. Druhý díl pod titulem *Odkazy na prameny a odbornou literaturu* svým členěním zcela odpovídá struktuře první části a vrací se k již vyloženým tématům, aby některé zmíněné problémy (otázka počátků demokracie, vztah města a venkova, budování athénské námořní říše apod.) byly probrány širěji a přitom podrobněji zmíněny názory antických autorů i novověkých badatelů.

J. Bleicken se ve *Výkladu* soustředí především na tři okruhy otázek: co určilo a ovlivnilo vývoj Athén na cestě k demokracii, čím byla tato demokracie charakteristická, co bylo její silou i slabinou, a nakonec, které shodné či rozdílné rysy lze pozorovat při jejím srovnání s novodobými demokratickými vládními systémy.

Velký důraz klade na fakt, že demokracie v Athénách nebyla produktem žádné politické ideje či teorie, ale výsledkem jedinečného historického vývoje Attiky v 6. a 5. stol. př. n. l. Z toho vyplývá, že až ex post, ve druhé polovině 5. stol. př. n. l., si Athéňané samotní, ve srovnání s vlastní minulostí či s poměry v okolních řeckých státech, začali uvědomovat, že žijí ve zvláštním politickém systému, který se pro ně, v rámci jejich politiky vůči athénskému námořnímu spolku i dalším potenciálním spojencům, stal jakýmsi vývozním artiklem. Demokracie jako státní forma byla důsledkem, nikoli cílem proměn probíhajících v athénské polis.

Mezníky na této cestě k demokracii tvořily osobnosti, jako byli Solón, Peisistratos, Kleisthenés či Efiáltés. Solón je chápán spíše jako smířčí soudce než jako reformátor. Je to státník snažící se o návrat obou sváříčích se politických táborů ke starému, „dobrému uspořádání“ (*eunomia*) kladenému do protikladu k „nepořádku, špatnému uspořádání“ (*dysnomia*). Solónovým cílem je vzbudit u prostého Athéňana pocit spoluzodpovědnosti za osud obce, který by se měl projevit jeho účastí na politickém životě.

Tyrannis představovaná Peisistratem Solónovo politické uspořádání neruší, pouze odstraňuje aktivní politickou účast občanů. Sesazuje tradiční politické síly a zároveň svou délkou vlády a posílením Athén jako centra státu otevírá cestu k postupnému politickému uvědomění občanů. Ani Kleisthenés zde není líčen jako demokrat, nýbrž jako politik, který svými reformami namířenými proti nárokům aristokratů vytvořil prostor pro novou politickou

reprezentaci založenou na nových, územních principech. Až desetiletí následující po válkách s Peršany znamenají dovršení procesu demokratizace, pro niž je typické podřízení výkonné moci orgánům, v nichž zasedá velký počet občanů (rada, porotní soudy) nebo všichni Athéňané (lidové shromáždění).

V oddíle věnovaném politickým organizačním formám J. Bleicken dokazuje, že demokracie pro Athéňany znamenala zřízení, v němž měl politickou moc v rukou všechn lid, ne jen bohatí a aristokraté. Lidové shromáždění, chápané jako společenství všech občanů, bylo totožné s athénským státem a bylo nositelem svrchované moci, která nebyla nikým a ničím omezoována. Tato vláda všech (lidové shromáždění, porotní soudy) znamenala v praxi výrazné oslabení centrální moci a omezenou roli úřednického aparátu. Úředník omezený principem kolegiality, losováním svého úřadu, krátkým funkčním obdobím, neopakovatelností téhož úřadu (s výjimkou soudů) i hrozbou ostrakismu, byl prostým vykonavatelem, nástrojem vůle lidu. Jemu se také zodpovídal.

Během sto padesáti let trvání athénské demokracie se dle Bleickena athénští občané zaměřovali spíše na rozvíjení a zdokonalování demokratických institucí, než na zásadní změny ve státní formě. Šlo jim o co nejširší uplatnění politické aktivity všech občanů v praxi, bez ohledu na majetek, bydliště či společenské postavení, o přesné stanovení postupů, které by zabránily unáhleným rozhodnutím lidu i působení určitých zájmových skupin. Základem života v obci byla snaha celkově zabezpečit stávající politické a společenské uspořádání.

J. Bleicken dokazuje, že „v době klasické demokracie za symbol občana již není pokládáno kopí, ale průkaz soudce“. Souzení je pojímáno jako výraz politické moci občana, ale pouze v zástupu s ostatními. Soudy jsou ztotožněny s lidem, podobně jako lid se i ony nikomu ze své činnosti nezodpovídají, ba někdy stojí i nad usnesením lidu. Ideálem bylo, aby všichni rozhodovali o všem, což se v praxi projevovalo snahou o rozhodování co největšího počtu občanů v co největším množství záležitostí, přičemž kvalifikace soudce se nezakládala na jeho odborných znalostech, ale na jeho postavení jako občana.

V závěrečných kapitolách prvního dílu je věnována pozornost bližší charakteristice demokratické myšlenky, cílům athénské politiky, postojům Athéňanů k demokracii i jejím hranicím.

V kontrastu s dnešními demokratickými systémy se v Athénách jednalo o demokracii přímou, v níž všichni občané mohli být voleni do všech úřadů. Neexistovaly zde politické strany, činnost zájmových seskupení byla co nejvíce omezena. Ideálem athénské demokracie byla co nejširší moc lidu a absence či podstatné omezení moci vlády a úředníků. Rovnoprávnost všech občanů se vztahovala na politický život, ne na sociální a hospodářské poměry. Ale úcta k tradici, poslušnost vůči zákonům i výběr losováním (tzn. možnost účasti každého) Athénám zajišťovaly stabilitu vnitřního politického života.

Athénský občan je J. Bleickenem vylíčen jako člověk, pro nějž aktivní účast na politickém životě stála vždy v popředí zájmu. Byl hrdým členem athénské obce, cítil se být spoluzodpovědný za její osud. Byl tím, kdo vládne, i tím, kdo je ovládán. Byl nositelem svrchované moci, vládou, úředníkem i soudcem. Byl občanem.

Kvalitní překlad zásadní současné monografie k dějinám athénské demokracie podává detailní pohled na celou řadu témat, které doposud česká odborná i populárně naučná literatura opomíjela. Kniha se i přes svou obsažnost čte jedním dechem a bezesporu patří k publikacím, k nimž je třeba stále znovu se vracet. Pro poučení i pro inspiraci.

Karla Vymětalová (Opava)

HANS-JOACHIM GEHRKE, *Alexander* [sic!] *Veliký*. Z němčiny přeložila MONIKA KUPROVÁ. Praha, NS Svoboda 2002, 96 s., 1 mapka.

Třicet pět let po vydání monografie Vladimíra Vavříka o Alexandrovi Velikém ve známé edici *Portréty (Alexandr Veliký, Praha 1967)* se českému čtenáři dostala do rukou další publikace věnovaná této významné osobnosti starověkých dějin, a to v edici *Vědět a znát*. Jejím autorem je významný německý historik H.-J. Gehrke, jenž se ve své badatelské práci zabývá zejména světem řeckých *poleis* a helénistickým obdobím. Jeho útlá studie o Alexandrovi je určena především širokému okruhu zájemců o antickou historii, jimž má poskytnout základní orientaci v problémech spojených s historickou interpretací činů a motivací této nejednoznačně hodnocené osobnosti. Autor proto nelíčí Alexandrův život ani průběh tažení nijak podrobně, podává stručný, ale výstižný přehled dobových událostí, soustřeďuje se v prvé řadě na ty skutečnosti, které nám umožňují pochopit úlohu a význam tohoto makedonského krále ve zlomovém okamžiku dějin Egejské oblasti a Předního východu.

Výklad je rozdělen do pěti kapitol, které doplňuje časová tabulka, přehled doporučené literatury (nedoplněný o příslušné publikace dostupné v češtině, resp. překlady antických autorů) a rejstřík. V úvodní kapitole (s. 5nn.) autor konstatuje, že proměnlivý obraz Alexandra od antiky až po novověk „vypovídá víc o příslušném autorovi a jeho době, než o historické postavě samotné“, a poukazuje i na obtíže vyplývající z interpretace pramenů. Druhá kapitola přivádí čtenáře do Makedonie v době vlády Alexandrova otce Filipa II., jenž makedonské království vnitřně upevnil, postupně prosadil své zájmy v řeckém světě a chystal se k tažení proti perské říši. Právě tehdy se utvářel charakter Alexandrovy osobnosti, zvláště silný vliv na něho měl svět dávných řeckých hrdinů, zejména Héraklea a Achillea, od nichž

odvozoval svůj původ a jimž se snažil svými skutky vyrovnat. Doba Alexandrovy vlády až po návrat z Indie na jaře roku 324 je předmětem třetí kapitoly, jež tvoří nejrozsáhlejší součást výkladu (s. 23-67). Autor se v ní stručně zmiňuje o Alexandrových opatřeních před válečným tažením proti Persii a posléze sleduje průběh tažení do nitra perské říše. Pozornost soustřeďuje nejen na rozhodující vojenské a politické události, ale i na ty Alexandrovy skutky, které prozrazují, že zápas proti Persii pojímal jako součást odvěkého konfliktu mezi Helény a barbary a že své vlastní konání chápal v úzké spojitosti se světem mýtů. Předposlední kapitola se zabývá závěrečným obdobím Alexandrovy vlády, opatřeními, která nám ukazují, jak si představoval správu rozlehlé říše a vzájemný vztah makedonských a perských vládnoucích elit. V závěrečné kapitole se autor pokouší postihnout historický význam Alexandra Velikého a zároveň poukazuje na obtíže, které jsou s jeho hodnocením spjaty.

Celkově je možno konstatovat, že práce H.-J. Gehrkeho poskytuje čtenáři přehledné poučení o daném tématu a že může posloužit jako vhodný základ pro hlubší studium. Toto tvrzení však v plné míře neplatí pro český překlad. Překladatelka svůj úkol bohužel nezvládla na patřičné úrovni a rovněž odpovědný redaktor P. Kyncl nevěnoval zřejmě své práci náležitou pozornost. Není takřka stránky, na níž bychom neobjevili různé prohřešky. Stranou můžeme ponechat různá přehlédnutí a gramatické chyby, povšimneme si alespoň ve stručnosti zejména těch nedostatků, které mohou být pro méně poučeného čtenáře zavádějící.

Překlad je místy dosti toporný a neobratný, některé formulace nedávají dobrý smysl (*Filipp vybudoval v Archeláem, hlavním městě Pellé, nádherný dvůr* – s. 13n.; *řečtí „nedělní řečníci“* – s. 31; *jako vládce odpovídal dochovaným zprávám* – s. 44; *protivníka nebylo možno nijak uchopit* – s. 56). Nejzávažnější jsou však četné nedostatky v přepisu řeckých pojmů a jmen i některých novodobých geografických názvů. Jejich úplný výčet by byl velice rozsáhlý, a proto se omezíme jen na uvedení některých příkladů. Někdy překladatelka zachovala německou formu (zejména *Alexander*, ale i *Hyphasis* místo *Hyfasis*), jindy tvary zkomolila či nesprávně skloňovala (v *Elaidé* místo v *Elaiúntu* – s. 26; *Sogdie* místo *Sogdiána* – s. 55n.; *Sámové* místo *Samšti* – s. 73; *Iskanderský záliv* místo *Ískenderunský záliv* – s. 33; *u Leuktry* místo *u Leukter* – s. 18; *do Epieru* místo *Épeiru* – s. 22; *synhedrionu* – s. 19; *Zeusovi* – s. 27 atd.). Zcela nejednotně (a někdy nesprávně) jsou označeny délky v řeckých jménech (*Démostenes, Filotas, Kyros, Dionýsos* apod.).

Jan Souček (Praha)

FRIEDHELM PRAYON, *Etruskové. Historie, náboženství, umění.* Z německého originálu přeložila M. KUPROVÁ. Praha, NS Svoboda 2002, 180 s. s 12 ilustracemi a rejstříkem.

Friedhelm Prayon je jistě na slovo vzatým odborníkem, zejména v oblasti etruské architektury a vztahů Etrusků k Malé Asii, kde také pracoval jako archeolog; napsal i monografii o fryžském umění v Malé Asii. Kniha přináší ve stručném a poučeném shrnutí základní informace o etruské kultuře, umění a o tom, jak Etrusky viděli jejich současníci. Je rozdělena do sedmi kapitol. První pojednává o etruskologii jako speciální vědecké disciplíně, druhá o etruských městech a etruské společnosti, třetí o původu Etrusků, o počátcích etruského národa a o etruském jazyku, čtvrtá podává dějinný přehled v kostce, pátá je věnována etruskému náboženství, šestá umění a sedmá dalšímu působení etruské civilizace. Na konec je připojena poznámka o reflexi etruských památek v současné kultuře, na příkladech známé knihy D. H. Lawrence o etruských hrobkách, a v umění Alberta Giacomettiho, který se velmi inspiroval etruskými (či spíše snad sabelskými) soškami.

Po předchozích knihách o Etruscích vyšlých v češtině, které byly psány z jiného hlediska (srov. zejména J. Burian – B. Mouchová, *Záhadní Etruskové*, Praha 1966; G. Hejzlar, *Etruskové a jejich výtvarná práce*, Brno 1969; W. Keller, *Etruskové*, Praha 1974; *Umění Etrusků*, katalog výstavy, Hostinné 1981; *Svět Etrusků*, katalog výstavy, Praha 1989, podle berlínského katalogu sestavili J. Bouzek, M. Dufková a L. Kulichová; *Etruskové*, katalog výstavy Litomyšl – Brno 2000), představuje publikace zajímavý doplněk, psaný s akribií a nepochybnými znalostmi. Ovšem již německý text měl jistou míru suchosti – v Německu oproti Anglii či Francii bývá psaní populárních knih striktně odděleno od vlastní práce vědecké a profesori písíci odborné knihy si nesmí dovolit přílišnou popularizaci, již s ohledem na to, aby byli i nadále bráni svými kolegy vážně. Nadto překladatelka zřejmě neznala podrobně téma, které překládala; její překlad je někdy nepřesný, jindy těžkopádný, a používá své vlastní nové termíny namísto těch, které byly v předchozí české literatuře o tématu obvyklé. Řadu problémů bádání o Etruscích a řadu aspektů jejich civilizace bych viděl poněkud jinak než kolega Prayon, se kterým jsem jinak rád spolupracoval na projektu etruské severní periferie a kterého si velmi vážím (jak ukáže moje knížka o Etruscích, která má vyjít v nakladatelství Karolinum ještě v tomto roce, a proto se v drobné recenzi nechci o rozdílech vyjadřovat), ale rozhodně je jeho pojetí fundované a z jeho hlediska oprávněné.

Přes nedostatky překladu lze drobnou knížku jen velmi spore ilustrativně doporučit. V dnešní postmoderní době je různost přístupu k tématům vítaná a pro českou veřejnost je jistě přínosné, bude-li mocí různé přístupy k bádání o Etruscích, jejich kultuře a civilizaci srovnávat. Prayonova knížka je nadto knihou opravdu vědeckou, fundovanou a je velmi dobře, že vedle populárních publikací, překračujících pole vymezené vědě fantas-

tickými hypotézami jak v překladové literatuře, tak i v původní české (z posledních titulů o Etruscích zejména Ant. Horák, *O Slovanech úplně jinak*, Vizovice 1991), jsou vydávány také práce solidní a fundované.

Jan Bouzek (Praha)

REINHARD WOLTERS, *Římané v Germánii.* Z německého originálu *Die Römer in Germanien*, München, Beck 2000, přeložil V. DRBAL. Praha, Vyšehrad 2002, 142 s.

Kniha Reinharda Wolterse, jenž je profesorem starověkých dějin na Technische Universität Braunschweig a působí též v Ústavu pro klasickou archeologii na univerzitě v Tübingen, se zabývá kontakty římského a germánského světa, převážně na jejich rýnské hranici, a to od jejich počátků až po konec antické civilizace. Je samozřejmě, že poměrně útlá knížka nemůže shrnout všechny důležité faktografické údaje, které se k tomuto rozsáhlému časovému a geografickému rozpětí vztahují. Autor se zaměřil na podrobné vylíčení a rozbor pouze těch událostí, které byly obzvláště významné pro římsko-germánské vztahy, zatímco o ostatních referuje pouze všeobecně.

V prvních třech kapitolách jsou proto jen stručně vylíčeny nejprve římské představy o neprozkoumaných hlubinách severní a střední Evropy a první střety římské armády s germánskými kmeny ve 2. stol. př. n. l. Jako přechod od víceméně nahodilých a nesystematických kontaktů římské říše a germánských kmenů k jejich trvalému sousedství je chápáno období Caesarových aktivit v Galii. Vymezení Rýna jako přirozené hranice obou světů se pokusil změnit císař Augustus, jehož vojevůdci několikrát pronikli do hlubin Germánie s cílem posunout hranici až k Labi. R. Wolters se zamýšlí nad motivy této římské expanze za chráněný rýnský *limes* a pokouší se zjistit, zda snahy Augustových vojevůdců Drusa a Tiberia vycházely z římské ofenzivní strategie, či zda byly pouze pragmatickým reagováním na souběh okolností.

Po tomto úvodu do tématu se kapitoly 4-7 zabývají římskou přítomností mezi Rýnem a Labem a zde také leží obsahové jádro publikace, dotvrzené dále kapitolou jedenáctou (*Germánie mezi Rýnem a Labem a její vztahy k římské říši*), zatímco kapitoly 8-10 pojednávají o všeobecné situaci na římsko-germánském limitu včetně popisu života římského a germánského obyvatelstva v této specifické pohraniční civilizaci. Dvanáctá kapitola chronologicky uzavírá téma a třináctou je možno chápat jako dodatek ke zmíněnému jádru publikace, neboť se v ní autor zabývá jednak novými poznatky o Arminiově konfrontaci s Římem, která uzavřela krátké období římské okupace oblasti mezi Rýnem a Labem, jednak vývojem německé a rakouské historiografie zabývající se starověkou Germánií (netřeba zdůrazňovat, že toto téma

je samo o sobě zajímavé pro politické aspekty, které s ním byly od počátku svázány).

Po formální stránce je kniha opatřena, jak se u popularizujícího díla dá očekávat, chronologickým přehledem událostí a rejstříkem pojmů. Vyobrazení, mezi něž patří i nezbytná celková mapa římské říše až do Trajánovy doby, se vesměs soustřeďují na půdorysy a rekonstrukce staveb limitu a na mapy částí germánsko-římské hranice. Zajímavý je krátký autorův úvod obracející se na české čtenáře a také doslov, kterým na několika stranách shrnuje téma knihy Jiří Musil z Ústavu pro klasickou archeologii FF UK.

Vcelku je kniha R. Wolterse zdařilým příspěvkem k popularizaci germánské prehistorie stejně jako římských dějin či historie středoevropského regionu a vzniku raněstředověké Evropy. Všechny tyto chronologické záběry se v knize nutně prolínají a jejich sepětí tak dává nezavěšenému čtenáři tušit, jak komplexní a přitom dosud nedostatečně probádané je téma, kterým se kniha zabývá.

Stanislav Doležal (České Budějovice)

KLAUS BRINGMANN – THOMAS SCHÄFER, *Augustus und die Begründung des römischen Kaisertums*. Berlin, Akademie Verlag 2002, 394 s., 2 mapy.

Série příruček ke studiu historie starověku (*Studienbücher: Geschichte und Kultur der Alten Welt*), kterou uvádí na trh berlínské nakladatelství Akademie Verlag, byla obohacena obsáhlým svazkem, věnovaným císaři Augustovi a jeho době. Zaměřením publikace vedlo ke spolupráci mezi uznávaným historikem římské doby Klausem Bringmannem a generačně mladším, úspěšně se prosazujícím historicky orientovaným archeologem Thomasem Schäferem.

Její kniha se skládá ze tří částí. Na prvním místě (s. 21-128) je podán srozumitelnou a logicky členěnou formou přehled životní a politické dráhy Octavia-Augusta s přirozeným akcentem na osobitý charakter jeho politické aktivity, vrcholící nastolením principátu. Výklad nezastírá problémy, jež musel Augustus řešit při získávání podpory svému režimu v řadách elity římské společnosti, zvláště v senátu, nebo i při promyšleném úsilí naklonit si veřejné mínění, v němž ještě silně přežívaly republikánské představy o ideálním uspořádání státu. Mezi problémy, jež Augustus překonal pouze provizorním způsobem a které v podstatě přenechal svým nástupcům, zřetelně figuruje otázka následnictví; budiž však popravdě řečeno, že tato obtíž nebyla důsledně vyřešena ani v průběhu celého císařského období.

V druhém, podstatně rozsáhlejší oddíle (s. 129-350) dostává čtenář možnost konfrontovat podávaný výklad s přímým svědectvím antických –

řeckých i latinských – pramenů. Jsou mezi nimi v hojné míře dějepisci (Velleius Paterculus, Tacitus, Suetonius, Appiános a častokrát i Cassius Dio), ale i Cicero, Plinius Starší a básníci (Vergilius, Horatius, Ovidius). Patříčně jsou využívány i nápisné památky, mezi nimiž zaujímají zvláštní místo Augustovy *Res gestae*, a nejsou opomenuta ani svědectví numismatická a archeologická. Text literárních (přesně citovaných) pramenů se čtenáři nabízí v německém překladu a je samozřejmě doprovázen potřebným komentářem. Součástí míst věnovaných archeologickým a numismatickým památkám jsou fotografické reprodukce, popř. zřetelnější překresby či schematické rekonstrukce. V nejrůznějších souvislostech využili autoři knihy příležitosti, aby konkrétním způsobem poukázali např. na utváření císařského kultu či na myšlenkovou souvislost stavebních, skulpturálních a numismatických památek při utváření císařské ideologie.

Závěrečná třetí část publikace (s. 357-394) obsahuje chronologický přehled Augustovy doby, výčet použitých pramenů, výběrovou bibliografii, výkladový rejstřík některých méně běžných termínů, stemma Augustova rodu, přehled soudobých parthských a arménských panovníků, rejstřík uváděných osobností a schematické mapy impéria v době Caesarově a při Augustově smrti.

V celkovém hodnocení publikace je třeba vycházet ze skutečnosti, že nejde o čistě vědeckou práci, nýbrž o dílo, které se obrací k vymezenému okruhu vzdělaných a profesně motivovaných zájemců, kteří si chtějí prohloubit své vědomosti a získat ucelenou představu o Augustově osobnosti a vzniku římského císařství. Na postupu zvoleném autory knihy je nutno ocenit hlavně skutečnost, že sledovaného cíle dosahují konkretizací výkladu pomocí interpretace vybraných pramenů k dílčím otázkám.

Jan Burian (Praha)

MICHAEL GRANT, *Židé v římském světě*. Z anglického originálu přeložil GERIK ČISAŘ. Praha, Jiří Buchal – BB art 2003, 327 s.

Dějinnám židovského národa v antice, která pro Židy představovala jedno z klíčových období, nebyla u nás v poválečném období z řady příčin věnována zasloužená pozornost, jak ve vlastní vědecké produkci, tak i v překladatelské činnosti. České vydání citovaného díla známého anglického badatele a popularizátora antických dějin napomáhá alespoň částečně tuto mezeru zacelit.

Pro židovské obyvatelstvo začala „římská epocha“ Pompeiovým východním tažením a přeměnou Sýrie v římskou provincii. Ve shodě s historickou skutečností začíná M. Grant svůj podrobnější výklad touto událostí a „předřímské období“ nastiňuje pouze v hlavních rysech. Těžištěm knihy jsou udá-

losti od dob Héróda Velikého přes epochu velkých židovských povstání za císařství (s. 61-245). Popis událostí po porážce Bar Kochby se poté soustřeďuje na vztah k císařské moci, resp. jednotlivých císařů k Židům, jakož i na problematiku raného křesťanství v jeho vztahu k judaismu a soudobému pohanskému prostředí.

Jednu z hlavních příčin napětí mezi Židy a jejich pohanskými polyteistickými sousedy shledává Grant v důsledně uplatňovaném židovském monoteismu, což přirozeně nacházelo odraz i v politických dějinách.

Náboženská problematika prolínající historií židovské společnosti je nezbytnou podmínkou i k hlubšímu poznání vývoje antického křesťanství. Tato skutečnost přivádí M. Granta ke zkoumání soudobého judaismu, židokřesťanství a postupného utváření pravověrného křesťanství. V této souvislosti zaujme nepochybně Grantův portrét apoštola Pavla jako hlasatele „křesťanské formy judaismu“ a propagátora myšlenky o univerzálním poslání křesťanství. Historický pohled na vznik novozákonních textů patří nepochybně k dalším zajímavým stránkám Grantovy práce.

Své výklady autor systematicky doprovází řadou citátů z dobových pramenů. Jejich české znění je přejato z dostupných překladů; tam, kde nejsou k dispozici, posloužila jako vodítko zřejmě anglická verze v originálu knihy. Práce je opatřena výběrovou, převážně anglosaskou bibliografií, rozčleněnou věcně podle jednotlivých kapitol, rodokmenem Makkabejců, Héróda Velikého a císařů juliovsko-klaudiovského období, jakož i rejstříkem osobních a zeměpisných jmen. Geografické orientaci napomáhá několik schematických černobílých mapek, vřazených podle věcné souvislosti do textu.

Překladateli a české redakci nelze upřít snahu o věcné vystižení smyslu i o volbu čtenářsky přitažlivé dikce. Přitom však docházelo někde k modernizujícímu posunu výrazu nebo ke skluzu do spontánně hovorové řeči, např.: Odpor Židů se projevil „vlnou studentských demonstrací“ (s. 88); Židé vyhlásili proti Caligulovi „zemědělskou stávkou“ (s. 130); „Cuspius Fadus se zamotal do vážných potíží“ (s. 141); Severus Alexander „do sbírky model ve své privátní kapli zařadil i sochu Abrahama“ (s. 255 – míněno *lararium* s drobným zpodobněním božstev a náboženských činitelů) apod.

Nelze vyloučit, že k této stylizaci došlo i pod vlivem originálu. Zřejmě tak tomu je v případech, kdy jsou správci provincií velmi často označováni jako „guvernéři“ místo terminologicky přesných titulů. Zavádějící je charakteristika filosofa Seneky jako Neronova „prvního ministra“ (s. 170). Nepřesnost, kterou lze jen těžko předpokládat u autora Grantovy úrovně, spočívá v tvrzení, že provincie za císařství spravovali konzulové nebo praetori – šlo o bývalé konzuly nebo bývalé praetory, či osoby vybavené jejich pravomocí. Neporozumění se stalo základem překladu, že Nero v Římě „dokončil Janusův chrám“ (s. 197) místo evidentního „zavřel“ (r. 66) Janův chrám (na znamení všeobecného míru).

Obtíže způsobilo i skloňování antických jmen (např. *Clemens, Clemense* – s. 216, *Ktésifón, Ktésifónu* – s. 93 apod.). Ve větších souvislostech vzni-

kají někde krkolomné obraty typu: „díky Caracallově slavné Constitutio Antonianě“ – s. 254. Císař Antoninus Pius je důsledně uváděn jako Antonius Pius (viz rejstřík s. 316). Rovněž Hieronymos (sv. Jeroným) neprošel se svým původním ani počeštěným jménem a objevuje se na s. 298 (pozn. 35) jako Jerome.

Závěrem stručné hodnocení Grantovy publikace v jejím sledovatelném celku:

Základní přínos anglického originálu je nutno vidět nepochybně v tom, že sleduje vrcholné období římských a celých antických dějin prizmatem historie malého národa, který byl nucen bojovat o svou existenci s daleko mocnějším rivalem, ale přes všechny své porážky mocně zapůsobil na myšlenkový a náboženský vývoj pozdějšího světa.

Český překlad tlumočí v hlavních rysech adekvátně názory anglického badatele na tuto problematiku. Detailní výklady českého znění je však nutno sledovat s notnou dávkou kritické opatrnosti.

Jan Burian (Praha)

KAREN PIEPENBRINK, *Konstantin der Grosse und seine Zeit.*
Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2002, 139 s.

Císař Constantinus I. patří vedle Augusta, Traiana a Hadriana nepochybně k nejvýraznějším římským panovníckým osobnostem, jimž se právem dostává dodnes zasloužené pozornosti. Není jistě třeba připomínat výjimečnost Constantinovy doby, ani to, že její osvětlení stále naráží na řadu nejasností.

Karen Piepenbrinková, patřící k mladší badatelské generaci, přistupuje ke svému zpodobnění Constantina Velikého se zdánlivě skromným, avšak náročným cílem. Nejde jí o to, rozmnožit novým titulem téměř nepřehlednou dosavadní knižní produkci věnovanou tomuto císaři, ale pomoci čtenáři orientovat se alespoň v hlavních směrech v labyrintu názorů, k nimž jednotliví autoři dospěli.

Autorka vychází z krize impéria ve 3. stol. po Kr. a z charakteristiky Diocletianova způsobu jejího řešení. První Constantinovy politické kroky sleduje v souvislosti se složitou soudobou politickou i náboženskou situací; právě v této souvislosti se jí vznik Constantinovy samovlády jeví jako řešení, které umožnilo uskutečnit, popř. dovršit potřebné vnitropolitické reformy i zahraniční posílení vlivu římského státu. Je pochopitelné, že autorka klade zvláštní důraz zejména na Constantinovu náboženskou politiku, tj. na jeho postoj ke křesťanství a soudobé církvi. Trvalý význam – nejen pro další vývoj antiky – si císař získal založením Konstantinopole jako nového hlavního města říše i jako významného mocenského, náboženského a kulturního centra její východní části.

Závěrem si K. Piepenbrinková klade otázku, do jaké míry lze výsledky Constantiny vlády charakterizovat jako „konstantinovský zvrat“, jak to činí někteří moderní badatelé. Bez toho, že by snižovala Constantinův dějinný význam, dochází autorka k negativnímu závěru. V administrativních reformách navazoval císař na opatření a praxi tetrarchů a některé významné jevy, které se považují za důsledky jeho náboženské politiky, se začaly projevovat mnohem dříve, nebo se naopak staly zřetelnými až v pokonstantinovské době (např. upevňování pozic církve na Západě či její rozdílný vývoj v západní a východní části říše).

S ohledem na čtenáře se autorka snaží své výklady přesně zakotvit chronologicky. S tímto cílem uvádí každou kapitolu časovým přehledem hlavních událostí, k nimž ve sledované době došlo. K jednotlivým kapitolám jsou připojeny kratší ukázky z dobových pramenů, potřebné všeobecné informace, popř. mincovní reprodukce. Závěr publikace tvoří výběr ze základní literatury a jmenový a terminologický rejstřík. Připojit mapu říše za Constantiny, resp. Diocletianovy vlády, nepovažovala autorka za nutné.

Dílko lze přijmout jako úvod, podnět a první krok k dalšímu poznávání osobnosti Constantina I. a jeho doby.

Jan Burian (Praha)

FRIEDERIKE HARL – BARNABÁS LÖRINCZ, *Spríevodca rímskym lapidáriom v bašte VI. v Komárne. Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne.* Foto Ortolf Harl. Komárno – Wien, Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie 2002, 64 s., černobílé nákresy a 79 fotografií v textu.

Recenzovaná útlá knížka je vpravdě evropským dítětem: je výsledkem dlouhodobé spolupráce Maďarů, Rakušanů a Slováků a vyšla také ve všech třech jazycích. Je velmi úzce spojená s rakouským projektem vedeným v Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie a podporovaným Evropskou komisí, jehož cílem je vytvoření elektronické databáze přístupné na internetové adrese: www.ubi-erat-lupa.org.

Lapidárium je v baště VI. v Komárně umístěno od r. 1993. Hned v roce otevření expozice římského kamenosochařství byl tento počín oceněn výroční cenou časopisu *Pamiatky a múzeá* a o rok později získali autoři nejen výstavy, ale i rekonstrukce bašty mezinárodní cenu „Europa nostra“.

Expozice obsahuje nejen originály, nýbrž i kopie nejvýznamnějších kamenných památek z celého území Slovenska; nejvíce jich pochází z vojenských táborů v římském Brigetiu a Kelemantii (Lža-Leányvár).

Výstava je uspořádána chronologicky, od 1. až po 4. stol. po Kr., a představuje římské náhrobní kameny (popř. jejich fragmenty), oltářní kameny

a sarkofágy. Průvodce představuje 67 předmětů v originále, popř. v kopii (např. známý trencínský nápis č. 60 či nejstarší latinský nápis z území Slovenska z Boldogu č. 58), s celkem 38 nápisy. Všechny jsou doprovázeny černobílou fotografickou dokumentací. Katalog je velmi přehledný a vzájemné odkazy umožňují se v něm rychle orientovat. Všechny latinské texty jsou přeloženy, systém znaků a závorek vyložen (s. 60), termíny u každého katalogového čísla vysvětleny (popř. uveden odkaz na číslo, kde už je termín dříve vyložen), lokality identifikovány s dnešními. Hledá-li někdo nález z konkrétní lokality, poslouží mu *Seznam nálezů* na s. 59, kde se také ihned dozví, zda je v lapidáriu originál, či kopie. Užitečná je i mapa v samém závěru publikace.

Publikace je velmi zajímavá a poučná především pro širší veřejnost (komentáře k jednotlivým kusům obsahují i obecněji známé skutečnosti), uvítá ji však i odborná obec, zvláště proto, že je u každého exponátu citována příslušná literatura, která je dovedena do r. 2001. Abecední seznam veškeré citované literatury najde čtenář na s. 60-63. K tvaru a používání *tabuly ansaty* (zde kat. č. 25, 26, 29, 32, 40) mohla být poskytnuta čtenáři i informace o všeobecné literatuře: G. G. Pani, *Segno e immagine di scrittura: la tabula ansata e il suo significato*, in: *Decima Miscellanea greca e romana* (Studi pubblicati dall'Istituto italiano per la storia antica, 36), Roma 1986, s. 429-441.

Bašta VI. v Komárně pocházející z padesátých let 19. století, v níž je lapidárium, patří k největším pevnostním systémům Evropy. Zájem veřejnosti vyvolává tedy nejen výstava sama, jejíž jádro tvoří nálezy z pevnostního systému římského, nýbrž i habsburské dílo.

Jana Kepartová (Praha)

MILOŠ KLANG, *Malá encyklopedie latiny v právu.* 3. doplněné vydání, Praha, Linde 2002 (dotisk), 169 s.

Tento latinsko-český slovníček je sice jedním z mnoha, které přinesla polistopadová doba, avšak má specifické poslání. Není výběrem římskoprávních termínů, ale má umožnit snazší orientaci v odborných právnických textech (článcích, učebních pomůckách i monografiích) všem, kteří neměli možnost se s latinou důvěrněji seznámit. K odbornému právníckému jazyku totiž latina neodmyslitelně patří a pomocí vžitých termínů a obrátů lze stručně a jednoznačně vyjádřit obsah za jiných okolností často dlouhých vět. Protože jeho cílovou skupinou jsou „nelatiníci“, je každá položka v *Malé encyklopedii* doplněna fonetickým přepisem příslušného hesla. Před vlastní heslovou částí je předeslána latinská promoční sponse (včetně jejího překladu) ve znění, jak je používána při promociích na právnícké fakultě Univerzity Karlovy. O její užitečnosti sice nelze v žádném ohledu pochybovat, avšak

přesto navozuje několik otázek. Na prvním místě se jedná o její obecné označení. Podle oslovení ji můžeme identifikovat s verzí magisterského promočního slibu, což lze jednoduše dovodit podle oslovení *scholari (sic!) clarissimi*. Právě ono, zdánlivě tak jednoduché, způsobuje překladateli největší problémy a zároveň je třeba dodat, že ne zcela jeho vinou. V latinském originále sponse jsou absolventi označeni jako *scholares*. Běžný význam tohoto slova je „žáci“ či „studenti“ a významově se v této souvislosti samozřejmě více hodí termín druhý. Skrývá však v sobě jedno úskalí, kterého si je M. Klang, alespoň podle použitého překladu tohoto slova, dobře vědom. Podle platné právní úpravy (zák. č. 111/1998 Sb.) totiž student vysoké školy ztrácí toto své postavení složením poslední části státní závěrečné zkoušky, tedy již před promócí, a proto také nemůže být jako student oslovován. Připomeňme, že vysokoškolský zákon používá v této souvislosti nešťastného označení „osoba“. Autor se pokusil překlenout existující terminologické vakuum panující mezi těmito okamžiky použitím označení diplomant. To je však termín neoficiální a běžně se tak spíše označují studenti, kteří píší, či obhajují diplomovou práci, která je rovněž součástí státní zkoušky, byť někdy poslední. Nejpresnější by asi bylo oslovovat promované jako absolventy, ale to již vůbec neodpovídá slovu *scholares*. Jako nevhodnější se proto jeví používat tradičního překladu „studenti“, byť není v souladu se stávající právní úpravou. Současná konstrukce pojmu „student“ byla totiž vytvořena zcela účelově, neboť je používána také v jiných právních normách a pojí se s ní například některé sociální výhody.

Malá encyklopedie, či spíše slovníček, obsahuje více latinských obrátů než jednotlivých termínů, a to někdy v počestěné podobě, tedy tak, jak se v odborných textech dnes běžně užívají. Vzhledem k tomu, že se jedná o praktickou příručku, nelze to autorovi v žádném případě vytýkat. Některá hesla jsou navíc doplněna o stručné vysvětlení. M. Klang však není v tomto ohledu důsledný a někdy objasnění chybí, i když by bylo užitečné, jako např. na s. 10 u hesla *actio popularis*, které je přeloženo jako veřejná žaloba. Protože je s právníkou latinou neodmyslitelně spojeno římské právo, nalezneme zde i některé římskoprávní termíny a dokonce i antické latinské obraty nemající s právem nic společného (např. s. 20 *aut Caesar, aut nihil* nebo s. 100 *Marte, non arte*). Slovníček je zpracován poměrně pečlivě, i když některé chyby se zde přece jen vyskytují. V malé míře se jedná o pochybení v latině (např. s. 9 *accidenta negotii* místo *accidentalia negotii*). Daleko více však nalezneme, bohužel, nejrůznějších nepřesností v překladu. Nelze samozřejmě uvést všechny, a tak jen výběrově: termín *agnace* (s. 14) je přeložen jako „rodinné pouto, rodinný vztah“, správnější by přitom bylo uvést, že se jedná o typ příbuzenství, a to právní. *Alternativa facultas* (s. 16) je vysvětlena jako „druhá možnost (na výběr daná)“, což nevystihuje, ani nevysvětluje tento způsob obligačního plnění. *Aprehenze* (s. 18) není pouze násilným uchopením věci, ale jakýmkoli případem uchopení, spočívajícím nejen v uchopení jednostranném (okupace), ale také v předání věci (tradice). *Ca-*

pitis deminutio (s. 22) má význam ztráty (úpadku) právního postavení, a nejen ztráty občanských práv, jak uvádí autor. U *kauce* (s. 24) chybí současný právní význam tohoto slova. *Confusio* (s. 29) je omezeno pouze na jeden ze způsobů zániku závazku, avšak má ještě jeden význam, a to slítí dvou látek tekutých mající za následek vznik spoluvlastnictví. Strana 34 pak nabízí termín *culpa* přeložený jako „provinění, vina“. V moderním právníckém jazyce se však překládá běžně jako „zavinění“ a navíc má ještě jeden význam – *culpa* v užším smyslu je totiž nedbalost. *In iure cessio* (s. 72) není pouze postoupením práva, jeho nabytím od jiné osoby, ale především jeho specifickým případem, kdy se k jeho převodu v římském právu používala forma fingovaného soudního sporu – doslova to znamená „převod před právem“ – v rámci prvního stadia římského civilního procesu klasické doby (*in iure*), tedy před příslušným magistrátem. *Lukrativní* (s. 98) je přeloženo jako „výnosný, přinášející zisk“, avšak spíše se užívá obratu „bezplatný“, ve smyslu právního jednání, kdy není poskytována druhou stranou protihodnota. S touto nepřesností koresponduje vysvětlení termínu *onerózní* (s. 117), kdy by mělo být uvedeno, že se jedná o úplatné právní jednání, spíše než že to znamená „obtěžený“. Zcela zavádějící jsou pak vysvětlení římskoprávních termínů na s. 159 a 160. *Traditio brevi manu* je autorem charakterizováno jako předání věci nabyvateli, který má již tuto věc v držbě. Správně má být však uvedeno, že ji má v pouhé detenci. *Traditio ficta a traditio longa manu* je pak vysvětleno shodným způsobem.

V některých případech chybí u termínů vysvětlení jejich původního významu. Tak je tomu u *dominátu* (s. 46) i u slov *lustrace a lustrum* (s. 98). Relativně často autor termíny zdvojuje, používá je v latinské i počestěné podobě, aniž by na ně vzájemně odkázal, a vysvětluje je téměř shodnými slovy. Z mnoha těchto případů lze alespoň namátkou uvést následující: *cesse – cessio* (s. 25), *lustrace – lustratio* (s. 98), *commodatum – komodátum* (s. 26 a 88), *imise – immissio* (s. 66), *brevi manu – traditio brevi manu* (s. 22 a 159), *longa manu – traditio longa manu* (s. 97 a 159-160). Navíc se v textu vyskytuje obrat *manu brevi* (s. 100), s nímž však nekoresponduje odpovídající vyjádření „dlouhé ruky“.

Jiným problémem jsou neúplná hesla, jako například *locus delicti* (s. 97), jež by mělo správně znít *locus delicti commissi*. Pokud jsou znění některých hesel vzájemně srovnávána, vzniká poněkud nejistota o jejich obsahu, a to zejména proto, že není zcela sjednocena používaná česká terminologie: *cura minorum* (s. 35) je přeložena jako „opatrovnictví nezletilých“ a *tutor impuberis* (s. 160) jako „poručník nezletilého“ (správně by mělo být uvedeno nedospělého). Termín *cura* je navíc překládán různě (opatrovnictví, péče, správa). *Cura a tutela* vůbec činí autorovi obtíže, někdy jsou totiž termíny zdvojeny, nalezneme *cura i curator, tutela i tutor*, jindy je použit pouze jeden z nich.

Některé důležité právní latinské termíny pak chybí úplně: např. *casus maior, consortium, fenus, receptum, lex minus quam perfecta, transactio, usurae, vis, voluntas*. Jindy je jich jen půl: k simulaci (s. 150) chybí disimu-

lace, k obratům *do ut des* a *do ut facias* (s. 44) nejsou uvedeny *facio ut des* a *facio ut facias*.

Recenzovaný text je zakončen obdobně, jako začíná – latinskou větou používanou rovněž při univerzitních slavnostech, a to na jejich závěr: QUOD BONUM, FAUSTUM FORTUNATUMQUE EVENIAT (s. 169). Odvozen je od starobylé formule, kterou bylo zahajováno jednání římského senátu. Je jen škoda, že z ní vypadlo ono „šťastné“.

Je obecně známou skutečností, že sestavování obdobných přehledových příruček je nejen pracnou, ale především nevděčnou záležitostí. Jejich autoři se navíc nikdy nemohou zavděčit všem, neboť každý výběr hesel či termínů je ryze subjektivní. Vždy se navíc najde nějaká nepřesnost či nedůslednost, které jsou pro recenzenty „nejvděčnější“. Navíc jejich problémem je, že se dají doplňovat, upravovat a vylepšovat vlastně stále, nehledě k tomu, že forma hesel vede vždy k určitým zjednodušením přinášejícím nutně i nepřesnosti. Ty se samozřejmě objevují i v *Malé encyklopedii latiny v právu*, a nelze jim proto přikládat přehnaný význam. O to potřebnější je však stanovit předem určitou koncepci takovéto příručky a provést i její pečlivou redakci z hlediska výběru hesel i jejich vzájemných vazeb. Právě tento aspekt v recenzované knize postrádám. Pro rychlé vyhledání základního českého ekvivalentu latinského, v právu frekventovaného, termínu a první orientaci však Klangova příručka postačuje.

Michal Skřejpek (Praha)

STANISLAV BALÍK, *Rukojeť k dějinám římského práva a jeho institucí*. Dobrá Voda, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2002, 127 s.

Učebních pomůcek není nikdy dost, již proto, že různí autoři nabízejí odlišné pojetí výkladu problémů, jinak řadí probíranou látku, anebo jen z toho prostého důvodu, že každému vyhovuje jiný způsob podání. Předmluva recenzované publikace sice upozorňuje na skutečnost, že nemá nahradit užívané učebnice římského práva, ale pouze pomoci k lepší orientaci v této jistě komplikované materii. Použití této příručky bude mít nicméně pro studenty právnických fakult spíše opačný efekt – obsahuje totiž velké množství nepřesností i přímo chybných údajů. Nejdříve ke struktuře této rukojeti, která více méně kopíruje členění standardních učebnic římského práva: po výkladech o římském státním řízení a pramenech práva následují strany věnované obecným problémům, pak je probíráno právo osob, obecné nauky, římský civilní proces, věcná práva, obligace, právo manželské a rodinné a nakonec právo dědické. Ke dvěma oblastem římského práva se však autor zachoval více než macešky. V obou případech se přitom jedná o materii, které římský

právníci věnovali mimořádnou pozornost. Římský soukromý proces je načrtnut v rozsahu jediné strany (s. 73), která neposkytuje ani základní informace o jeho průběhu. O provázanosti institutů hmotného práva s jejich uplatňováním v rámci soudního řízení přitom nelze vůbec diskutovat. Samotní římský právníci chápali totiž subjektivní právo především jako možnost domoci se soudní ochrany v případě jeho porušení. Nehledě k tomu, že vývoj římského práva v klasické době vycházel právě z činnosti praetorů jako magistrátů majících jurisdikci. Stejně postupoval autor také v případě práva dědického, které se směřovalo na jednu a půl strany (s. 125-126). Ani slovo zde nenalezneme o tak důležitých institutech, jako je *adice* a *delace*, *fideikomis*, dědické skupiny a třídy, druhy závětí či dědická substituce. Stejně tak není ani zmíněna odlišnost civilní a praetorské posloupnosti a práva nepominutelných dědiců jsou redukována pouze na práva formální.

Než bude poukázáno alespoň na některé zásadní nepřesnosti, které lze nalézt v recenzovaném textu, je třeba uvést ještě dvě výhrady obecnějšího charakteru. V celé rukojeti je důsledně užíváno označení „právnícké skutečnosti“, přičemž všechny standardní učební texty, a to nejen z římského práva, ale také například z oboru teorie práva, užívají označení „právní skutečnosti“. Jiným příkladem terminologické nepřesnosti je pak užívání termínu „občanský“ místo „civilní“. Při porovnání rozsahu jednotlivých částí pak překvapí zásadní nepoměr mezi textem věnovaným institutům majetkového práva (právo věcné, obligační a dědické), které bylo v pozdějším právním vývoji recipováno především a dodnes tvoří základ soukromého evropského právního systému, a více méně dobovými a již dávno překonanými instituty práva rodinného či práva osob. Ze 126 stran textu je první zmíněné oblasti věnována méně než polovina stran.

Všechny chyby a nedůslednosti uvedené v textu nejenže nelze vyjmenovat, ale již vůbec ne uvést na správnou míru. Rozsah této recenze by patrně v takovém případě dosáhl téměř objemu recenzované příručky, a tak bude nutné omezit se pouze na některé případy, a to ještě heslovitě. *Přijímání do plebity* má být patrně přijímání mezi plebeje (s. 10), *comitia plebis tributa* neexistovala, shromáždění plebejů se označovalo jako *consilia*. Centurijní shromáždění nemělo soudní pravomoc, neboť neuvedené *ius provocationis* nebylo odvoláním (obě na s. 13). Vysvětlení, že *potestas* je „úřední moc vůbec“ není vůbec jasné – vypadá to, že tito magistráti měli jakousi nesamostatnou moc, neboť *magistratus cum imperio* má podle autora „nejvyšší samostatnou moc“ (s. 14). Zásada fungování římských republikánských magistratur se neoznačuje jako *sborovost*, ale *kolegialita*. Při výčtu pravomocí římských úředníků chybí *ius coercendi* (s. 15). Ve výčtu římských magistrátů chybí *quaestori* a především jurisdikci v tržních věcech neměli všichni *aedilové*, ale pouze *aedilové kurulští* (s. 17). Císař nebyl první soudní instancí, ale jeho soud působil především jako instance odvolací. *Oratio principis* se jako typ císařské konstituce objevuje již na přelomu 2. a 3. stol. n. l. (obě na s. 23). Při dělení římského práva (s. 30-31) absentuje *ius honorarium*,

kteří není zohledněno ani při výkladech o jednotlivých institutech. Označí *personae sui iuris* za „samostatné“ je do značné míry netradičním novotvarem – běžně se označují jako osoby „svého práva“, jindy ale autor hovoří o osobách „svéprávných“ (s. 48). Poručník není *curator* (s. 34)!

Text celé příručky je založen na podávání pokud možno přehledných výřků. Jejich formulace však vzbuzují dojem, že se jedná o výřky taxativní, ale není tomu tak vždy. Například na s. 37 chybí *manumissio per mensam*, *ius provocationis* u veřejnoprávních oprávnění římského občana (s. 43), nebo celá řada typů právních jednání na s. 64, či absence *ius disponendi* u oprávnění vlastníka (s. 84), na s. 94 chybí *confusio*, dále výčet praetorských deliktů (s. 116). Téměř obecné udělení římského občanství se nestalo nařízením zvaným *constitutio Antonina*, ale *Antoniniana* (s. 42). Není to však jediný překlep, který v textu nalezneme, například na s. 65 se objevuje záhadný termín *vis compulsiva*, který lze „přeložit“ jako *vis compulsiva*, na s. 67 *dies ad quem*, nebo *manumisse* místo *mancipace* (s. 88), *iura in re aaliena* (s. 98), na s. 99 je uveden „objekt“ místo „subjekt“, což zcela mění smysl celého výkladu o služebnostech.

Při výkladu o pokrevním příbuzenství nejsou uvedeny termíny *kolaterati* či *linea transversalis* označující příbuzné v linii pobočné (s. 45). Dívky nedosahovaly dospělosti dosažením 14 let, ale dovršením 12 let (s. 54)! Zásada *tres faciunt collegium* se vztahovala pouze na soukromoprávní korporace, a nikoli na korporace všechny (s. 56). Na s. 61 je „smlouva“ přeložena jako *pactio* či *conventio*, a chybí tedy zcela zásadní termín *contractus*, přičemž *pactum* je neformální dohodou ve smyslu praetorského či císařského práva, a nikoli smlouvou v technicky právním významu. Nezkušenost nezletilců (mužů mladších 25 let) byla ošetřena pomocí institutu opatrovnictví (*cura*), a nikoli *tutela* – poručenstvím, přičemž *curator minorum* nespravoval celý majetek nezletilce, ale pouze některá jeho jednání autorizoval (s. 63). Zcela zmatené je vysvětlení přirozených částí právního jednání (*naturalia negotia*), kde se uvádí, že se jedná o ty jeho části, které pro právní jednání nejsou podstatné (s. 66); typickým příkladem těchto součástí právního jednání je přitom odpovědnost za právní i faktické vady u kupní smlouvy. Rovněž nelze zcela porozumět tomu, co je podmínka „nesrovnalá“ (s. 67). Při výkladu o zavinění chybí pojem náhody i vyšší moci (s. 71) a u počítání času přetržení a stavění lhůty (s. 72). Hradby a brány měst nepatří mezi *res omnium communes*, ale již Gaius je řadil pod pojem *res sanctae* (s. 76). Mancipační věci bylo možné s plnými právními důsledky převádět také pomocí *in iure cessio* (s. 77). Příslušenství se běžně označuje jako *pertinence*, a nikoli *instrumentum* (s. 78). Držba (*possessio*) byla chráněna pomocí interdiktů, a nikoli žalobami (s. 80, 81, 96). Držební ochrana je vůbec pojata poněkud svérázně, neboť praetor do těchto sporů nevstupoval pouze v případech použití hrubého násilí (s. 83), ale u retinenčních interdiktů šlo především o určení držitele za účelem možnosti vedení případného vlastnického sporu. Omezovat kviritické vlastnictví pouze na věci mancipační je také poněkud zavádějící

(s. 86). *Longi temporis praescriptio* není případem vydržení, ale jedná se o procesní námitku (s. 90 a 92).

Z výkladu o služebnostech (s. 99) vyplývá, že jejich předmětem mohly být pouze pozemky, a v této souvislosti není uveden jeden z jejich základních znaků, a to, že byly zásadně bezplatné. *Emphyteusis* je označena jako „úročný pacht“ (s. 105). U zástavních práv je zcela pomínuta jejich poslední vývojová a nejmodernější forma – hypotéka. Termín „nevlastní smlouva“ a „nevlastní bezprávný čin“ je znám spíše jako „závazek jakoby ze smlouvy“ případně „závazek jakoby z deliktu“ (s. 109). *Precarium* se řadí mezi reálné kontrakty nepojmenované, a nikoli mezi typizované reálné smlouvy (s. 110). *Locatio conductio rei* není pouze nájem, ale může se také vyskytovat ve formě pachtu. V římském právu není znám speciální smluvní typ dopravní smlouvy (s. 113). *Iniuria* je sice bezprávi, či protiprávní jednání v obecné poloze, a tedy také „příkoří“ (s. 115), ale zde se jedná o typizovaný delikt a překládá se jako „urážka“. *Lex Aquilia de damno* nepochází z roku 76 př. n. l. (s. 115), ale běžně se datuje k roku 286 př. n. l. V pasáži věnované závazkům nenajdeme ani zmínku o převodu obligace a jejich zajištění.

Celý text vzbuzuje dojem, že k jeho sestavení byla využita některá předlistopadová učební pomůcka. Tak lze alespoň soudit podle bohatého výskytu „třídních společností“, „vykořisťovatelských tříd i práva“, „třídního pohledu“ apod. (např. s. 9, 10, 17, 28, 30, 39, 80, 112, 121). Nebo se možná jednalo o kombinaci s učebnicí značně staršího data, jak je možné odvodit od používání archaismu „zařízení“ místo „institut“ (např. s. 34, 86, 90, 106), „přípojná žaloba“ (s. 69 a 106), „podmět práv“ místo „subjekt práv“ (s. 74). Některé formulace jsou navíc docela úsměvné, jako ta ze s. 54: „Římské právo rozeznávalo dvojí pohlaví, mužské a ženské.“ Jinde nalezneme tvrzení, že movité věci jsou ty, které se pohybují vlastní silou (s. 77) (z čehož by vyplývalo, že kniha je nemovitost), nebo že provinční půda byla kolektivním vlastnictvím císaře (s. 87). S. 94 pak nabízí tvrzení, že pomocí smíchání (*commixtio*) bylo možné nabýt vlastnické právo k věcem „suchým“ (správně „sympkým“).

Poslední poznámka se týká připojené bibliografie. Přestože je jako vročení uveden rok 2002, autor zcela ignoruje tituly vydané po roce 1990. Především se jedná o doplněné a přepracované vydání učebnice *Římské právo* (J. Kincl – V. Urfus – M. Skřejpek, Praha, C. H. Beck 1995). Zahrnuto sem není ale ani 1. vydání *Encyklopedie římského práva* (M. Bartošek, Praha, Academia 1981), nehledě k jejímu vydání druhému.

Značnou část uvedených námitek, a jedná se skutečně o příklady, by snad bylo možné odrazit poukazem na to, že recenzovaný text není učebnicí v pravém slova smyslu, ale pouze přehledem či nástinem římského soukromého práva, a proto nemůže obsahovat vše. Pokud jsou však přehledné výřky neúplné a obsahují takové množství chyb a omylů, nelze se na tuto skutečnost odvolávat.

Michal Skřejpek (Praha)

ANTONÍN HRDINA, *Sylabus římského práva soukromého*. Dobrá Voda, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2002, 71 s.

Autor recenzované příručky sice není hlavním zaměřením právní romanista, ale patří mu o to větší uznání, že se mu podařilo vyrovnat se netradičním způsobem s materií římského práva. Určena je pro studenty prvních ročníků právnických fakult připravujících se na zkoušku z římského práva a jejím cílem je usnadnit jim orientaci v tomto obsáhlém a pro adepty právního řemesla komplikovaném oboru. A. Hrdina předkládá římské právo v podobě přehledného grafického znázornění, v němž nechybí ani vzájemné odkazy, které jsou vždy tak užitečné. Je třeba říci, že se nejedná o první ztvárnění římského práva tímto způsobem. Již v roce 1985 zpracoval obdobným způsobem tento obor Peter Blaho (in: P. Blaho – K. Rebro, *Praktické cvičenia z rímskeho práva*, Bratislava).

Publikace je rozdělena na čtyři větší celky: obecnou část, rodinné právo, majetkové právo (zahrnuje problematiku práv věcných, závazků a dědického práva) a právo procesní. Jejich rozsah je vyvážený a není opomenuta žádná podstatná část římského soukromého práva. Také chybí a nepřesnosti zde nacházíme až překvapivě málo. Některé se však přece jen objevují. Především je otázkou, proč při členění římského práva autor důsledně vychází z členění Gaiova (s. 7). Není to samozřejmě chyba, ale mělo by být uvedeno, že se jedná o pojetí právě tohoto právníka. Z tabulky na s. 9 vyplývá, i když se možná jedná pouze o nepochopení z mé strany, že *ius civile* bylo ovlivňováno pouze pontifikální interpretací. Rovněž není zcela jasné, z jakého důvodu jsou fragmenty dalších právních sbírek napojeny na justiniánské kodifikace. U výčtu právních jednání *contra legem* (s. 12) postrádám zmínku o ručení za náhodné zničení či poškození věci (*custodia*). Při dělení věcí nejsou uvedeny věci plodo- a neplodonosné, stejně jako zastupitelné a nezastupitelné (s. 17). Když jsou uváděna oprávnění vlastníka, není zmíněno *ius disponendi* – právo nakládat s věcí s právními důsledky (s. 25). Základní výčet zavazovacích důvodů neobsahuje reálné nepojmenované smlouvy (s. 31), i když na následující straně zmíněny jsou. Na daleko větší pochybení narazíme u rozdělení deliktů (s. 33): *rapina* není deliktem civilním, ale typickým praetorským, zavedeným v roce 76 př. n. l. praetorem M. Terentiem Lucullem. Ostatně praetorských deliktů bylo daleko více, než je zde uvedeno, a *furtum* se vyskytovalo nejen jako *furtum manifestum* a *nec manifestum*, ale římské právo znalo rovněž *furtum oblatum* a *furtum prohibitum*. U výčtu dědických tříd podle praetorského ediktu (s. 42) vypadlo u třetí z nich slovo *proximi* určující, že zde byli povolávání pokrevní příbuzní pouze do sedmého stupně a nikoli bez omezení. Konečně je třeba říci, že *legis actio per pignoris capionem* asi nelze plnohodnotně řadit mezi exekuční žaloby, neboť se jednalo o mimosoudní prostředek vymáhání veřejně daného slibu.

Nedílnou součástí této publikace je *Slovník a rejstřík latinských výrazů* použitých v textu, který usnadňuje studentům, často zcela neznalým latiny,

lepší orientaci. Setkáme se zde sice s několika nedůslednostmi, ale ty v žádném případě nesnižují jeho užitečnost, ostatně není jich mnoho a věřím, že v dalším vydání budou odstraněny. Za všechny snad lze uvést nedůslednost v používání singuláru a plurálu (*actio in personam* – žaloba osobní; *actio in rem* – žaloby věcné, s. 51) nebo nepřesné překlady. *Calumnia* totiž není „pomluva“ (s. 53), ale procesní delikt spočívající například ve zlomyslně podané žalobě, pomluva (spíše urážka na cti) je označována běžně jako *iniuria*. Někdy by bylo vhodné uvést přesnější vysvětlení, jako například u *koempce* (s. 53), kdy není řečeno, že se jedná o obraznou koupi, nebo u *konfareace* (s. 54), kdy by se hodilo dodat, že se jedná o náboženský obřad. *Culpa* (s. 55) se běžně překládá jako „zavinění“, a nikoli „vina“. Z dalších nepřesností je třeba uvést na pravou míru překlad pojmu *fructuum perceptio* (s. 57): nejedná se totiž o sesbírání plodů, ale jejich uchopení. Může se sice zdát, že se jedná o drobnost, ale uvědomíme-li si, že okamžikem percepce nabýval vlastnictví plodů například pachtýř, pak by (v případě pachtu ovocného sadu) nebyl oprávněn trhat plody ze stromů, ale musel by počkat, až spadnou na zem. Stejně zavádějící je pojetí praetorské dědické třídy *unde liberi* (s. 60). V jejím rámci totiž nebyli povolávání pouze zůstavitelovy potomci, ale osoby v postavení dětí, což mohla být také manželka *in manu*. *Locotio conductio rei* (s. 61) není pouze nájmem, ale stejně tak pachtovní smlouvou. *Pactum donationis* (s. 63) by pak bylo vhodnější přeložit jako úmluva o darování, než jako smlouva, neboť termín „smlouva“ navozuje dojem, že se jedná o právní jednání uzavřené podle civilního práva.

Uvedené výhrady, či spíše upřesnění, jsou však jen drobnostmi, které nic neubírají této příručce dávající kvalitní přehled o členění římského soukromého práva a jeho vnitřních vazbách na užitečnosti.

Michal Skřejpek (Praha)

MICHAL SKŘEJPEK – PETR RAKOVSKÝ, *Případy římského senátora*. Praha, ORAC 2002, 55 s., 22 obr.

Nakladatelství ORAC vydalo tento útlý soubor právních hříček jako první svazek „nové a novátorské ediční řady BEST TEST“, která má nabídnout lehčí zábavnou formou zájemcům jakékoliv kategorie otestování odborných, případně jiných znalostních vědomostí a schopností – od zájemců o zbrojní průkaz až po adepty speciálního vysokoškolského studia. Předností této formy „školy hrou“ je (jak dokazuje posuzovaný svazek), že vyžaduje nejen znalosti, ale i postřeh a kombinační schopnosti.

Případy římského senátora je sbírka 22 testovacích zadání, sestavených autory testu v duchu antických právních případů, jak je známe zvláště z *Digest*; autoři se ovšem otevřeně hlásí k tomu, že texty zadání jsou z jejich fan-

tazie, respektující římské realie. Ke každému zadání je připojeno 10 kontrolních otázek, které v užším či volnějším vztahu k výchozímu textu zjišťují znalosti právních ustanovení, institucí, pojmů a terminologie. Správná odpověď na každou otázku se hodnotí 2 body, dílčí odpovědi, byť správné, zůstávají bez bodu. U každého úkolu je k úspěchu třeba získat nadpoloviční počet, tj. 12 bodů. Uvedený test byl využit v minulých letech pro studenty pražské právnické fakulty a jeho úspěšné absolvování bylo podmínkou pro účast u státní zkoušky z římského práva. Úspěšní studenti museli tedy získat alespoň 222 bodů ze 440 (podle tabulky na s. 7). Součástí testu, ale bez bodování, je tzv. bílá otázka (tištěná bílým písmem v černém pruhu), která se týká určení jména a životních dat osobností, jejichž podobizna tvoří pozadí základního textu. K humornému tónu svazku patří i to, že se řešitelé mohou podle svého výsledku zařadit do jedné z pěti „tříd“ znalců (či nezalců) římského práva: iurisperitus (stoprocentní úspěšnost!), praetor, senátor, plebej, barbar.

Název svazečku je trochu zavádějící, neboť vzbuzuje dojem, že „detektivem“ je jakýsi senátor – není a mezi jednotlivými „kauzami“ není ani žádná spojitost. Každý základní text navozuje jinou situaci, jež je pak využívána kontrolními otázkami, které často výchozí text doplňují. Autoři důsledně „nedoporučují text domýšlet nebo jakýmkoliv způsobem dotvářet“ a odpovídat k otázkám se má striktně dle litery práva (i když leckde daná situace vybízí rozhodovat podle zdravého rozumu). V každém případě je tento svazek sympatickým prostředkem ověřování znalostí právních norem (správná řešení jsou uvedena na s. 52-55).

Při všem respektu k právu na autorskou licenci působí na mne poněkud rušivě až přílišná snaha „odlehčit“ závažnost problematiky laděním textů do humorné polohy. Už některé názvy „případů“ budí rozpaky, neboť nemají odůvodnění v textu (např. I. *Sirotek na scestí*, V. *Neptunův hněv*) nebo jsou nápadně nenápadnou ironií (X. *Sladká Etrurie*) či dokonce cynické (XVII. *Vánoční pohoda* – kde mj. zemře pětiletý Gaius po přejedení u svého dědečka o svátku Saturnálií). Přirozené, byť laciné, je užití mluvících jmen: pekař je Panifex, rejdař Naviculus, krejčí Vestifex, finančník Avarus. Nešťastná, i když samozřejmě bez následků, je v úkolu V. volba majetku v hodnotě 400 milionů sesterciů (!) pro obyčejného rejdaře; takový muž by byl nejspíš po císaři nejbohatším občanem Říma. V úkolu II., otázka 01, se odpovídá jednoznačně „ano“ na možnost sňatku mezi bratrancem a sestřenicí v době těsně po Zákonu XII desek; ještě ve 3. stol. př. Kr. byl ale první takový případ chápán jako *adversus veterem morem* (srov. Livius, *Per.* 20). U úkolu XII. se mi zdá, že řešení otázky 03 a 09 není v souladu se základním zadáním. Vpravdě krkolomný případ je zkonstruován v úkolu VIII.: vinař Iunius Decimus postavil novou stodolu na pozemku svého souseda (bez jeho souhlasu) z kamene půjčeného u jiného souseda; celou stavbu podepřel (?) zabudováním mramorové sochy Dionisia (*sic!* zřejmě Dionýsovy), kterou si dříve půjčil k jinému účelu od bratrance Tita... Z malých resp. tiskových pře-

hlédnutí: v textu se vesměs udržuje originální latinský pravopis, proč tedy Xantypa? Na s. 16n. má být spíše bratr Lucius, ne Mucius; na s. 51 u otázky 10 má být „Subdolovo dědictví“, ne Bibulovo (!).

Příručka je atraktivní a nepochybně užitečná a její řešení není snadnou záležitostí. Celý test jsem si vyzkoušel – pohybují se kdesi ve vrstvě senátorů...

Václav Marek (Praha)

Kladivo na čarodějnice? Ba ne, to je kladivo na čtenáře!

Kladivo na čarodějnictví. Z latinského originálu *Malleus maleficarum* přeložila JITKA LENKOVÁ, odpovědná redaktorka JANA MARTÍNKOVÁ. Praha, nakl. Michal Zítka – Otakar II, Praha 2000, 628 s.

Kladivo na čarodějnice, jak známo, je spis, který vznikl v druhé polovině 15. století a byl určen jako pomůcka církevním úředníkům vyšetřujícím případy čarodějnictví. V prvních dvou dílech se podává důkladné poučení o čarodějnictví, tj. používání přirozených i nepřirozených sil ke škodlivým účinkům, obsahem dalších dvou jsou pravidla a návody, jimiž se mají církevní úředníci při vyšetřování těchto případů řídit. Přáním výše uvedeného nakladatelství a překladatelky bylo – jak se praví v předmluvě – „zpřístupnit toto dílo co nejdřívešším převodem co nejširšímu okruhu čtenářů“ (s. 6). Dále se v předmluvě praví, že překlad vznikl „s přihlédnutím k latinskému originálu a německému překladu z roku 1906“ (s. 6), že „jednotlivé nejasnosti v překladu přitom byly konfrontovány s celkem volným překladem J. W. Schmidte“ (s. 7), a konečně že „výsledný český text ... je přesnější než stávající německý a anglický překlad“ (s. 7).

Již po přečtení několika prvních stránek (možná by k tomu stačilo už jen přečtení titulu) je jasné, že ani jedno z těchto tvrzení není pravdivé.

1. O naplnění nakladatelského záměru nemůže být ani řeči: je možné, že český překlad něco zpřístupňuje, avšak latinský text *Kladiva* podle lyonského vydání z r. 1609, který byl podle předmluvy předlohou a jehož faksimile tvoří latinskou část bilingvního textu, to rozhodně není.
2. Ono zmiňované „přihlížení“ muselo být tak povrchní, rychlé a letmé, že by se k vyjádření této činnosti lépe hodilo slovo „pohlížení“.
3. Není důvodu nevěřit tomu, že překladatelka hledala pomoc u Schmidta překladu, je však nutno opravit druhou část jejího tvrzení: Schmidtův překlad je přesný a věrný. (Jen na okraj: správný český genitiv je *Schmidta*.)
4. Český text není a nemůže být přesnější, neboť nic nemůže být přesnějšího než přesné, a překlad německý (v roce 2000 existoval už i nový německý

překlad, pořízený W. Behringerem, G. Jerouschekem a W. Tschacherem) i anglický (ten je zpřístupněn na internetu) přesné jsou.

Shrnuto a podtrženo: Čtenář, který neumí latinsky, a nemůže si tedy správnost překladu neustále ověřovat, nebo neumí anglicky či německy, aby si mohl přečíst moderní překlady, ať text Jitky Lenkové raději nečte: česká verze spisu *Malleus maleficarum* to totiž není.

K ilustraci nechť poslouží následující ukázky. Nejde mi vůbec o slovíčka, volbu synonymů či stylistiku – to jsou koneckonců záležitosti více či méně subjektivní. Chci upozornit na takové chyby, jež mění smysl výchozího textu. Postupuji při tom takto: Nejprve je uveden latinský text, po něm český překlad Jitky Lenkové. Podtržením je upozorněno na místa, která vyžadují opravu. Opravy těchto míst, popř. komentář, jsou psány menším písmem.

Ukázka 1: Titul

Malleus maleficarum, maleficas et earum haeresim frameâ conterens, ex variis auctoribus compilatus et in quatuor tomos iuste distributus, quorum duo priores vanas daemonum versutias, praestigiosas eorum delusiones, superstitiosas strigimagarum caerimonias, horrendos etiam cum illis congressus, exactam denique tam pestiferae sectae disquisitionem et punishmentem complectentur. Tertius praxim exorcistarum ad daemonum et strigimagarum maleficia de Christi fidelibus pellenda, quartus [...] continent.

Tomus primus. Iudices auctorum, capitum rerumque non desunt.

Editio novissima, infinitis pene mendis expurgata, cuique accessit Fuga daemonum et Complementum artis exorcisticae.

Kladivo na čarodějnictví (správně: na čarodějnice), čarodějnice a jejich kacířství kopí (správně: kopím; je rozdíl mezi psaným *framea* a *frameâ* – znak *â* označuje ablativ) hubící, z různých autorů složené (lépe: vybrané, tj. zkompilované) a do čtyř svazků správně (lépe: náležitě, vhodně) rozdělené, z nichž první dva se nehmotností ďáblů (žádnou nehmotností, ale klamavými úskoky démonů) zabývají, šálením jejich vidin (jejich kejklemi a šálením), pověrečnými čarodějnickými obřady (lépe: obřady čarodějnic; vhodnější užití genitivu se projev v další větě), příšernými s nimi spojenými shromážděními (ale vůbec ne, žádná shromáždění spojená s obřady, ale scházení se s čarodějnicemi, spolčování se s nimi), nakonec i přesným vyšetřováním tohoto moru a jsou ukončeny (kdo, co? vypustit, v textu není) jeho trestáním. Třetí se zabývá způsoby vymítání ďáblů a zapuzováním kouzelnického čarodějnictví z Krista od věřících. (No to snad ne! Takové kacířství! Kristus přece nevládně čarodějnictvím, tudíž je věřící z něho nemohou vymítat. Správně: Třetí díl obsahuje praxi exorcistů, jíž se z Kristových věrných vymítají čarodějnictví démonů a čarodějnic.) Čtvrtý ...

První díl. Soudci (Jací soudci? V textu je sice *iudices*, tj. soudci, ale je všeobecně známo, že tiskaři měli pro *u* a *n* jeden typ, který dle potřeby otáčeli nahoru a dolů a který někdy otočili nesprávně; tudíž je nutno číst *indices*, tj. rejstříky) autorů, hlav (lépe: kapitol) ani věcí nescházejí.

Vydání nejnovější, bezmezně lži uvnitř (správně: skoro úplně zbavené bezpočetných lží) zbavené, čímžto k útěku ďáblů přispívající a umění vymítání ucelující. (Co je zase toto? Jednoduše neporozumění textu po stránce jazykové a věcné: *Fuga daemonum* čili *Útěk démonů* a *Complementum artis exorcisticae* čili *Doplňky k exorcistickému umění* jsou názvy spisů, takže správně: Vydání poslední, ..., k němuž jsou přidány i spisy *Fuga daemonum* a *Complementum artis exorcisticae*.)

Ukázka 2: Začátek spisu (s. 26-27)

Quaestio prima. An maleficium sit? Utrum asserere maleficos esse sit adeo catholicum, quod eius oppositum pertinaciter asserere omnino sit haereticum? Et arguitur, quod non sit catholicum quicquam de hiis asserere.

Otázka první. Zda je čarodějnictví? Protože (ale *utrum* není „protože“!) víra v existenci čarodějnic patří k základním článkům katolické (*catholicus* neznamená „katolický“ v protikladu k „evangelický“, ale „pravověrný, odpovídající učení církve“) víry, trvání na opaku zavání kacířstvím. A dokládá se, že pevná víra v čarodějnice není katolickým učením.

Tak co je vlastně pravda? *Malleus* se ptá a odpovídá úplně jinak:

„Otázka první. Existuje čarodějnictví? Je tvrzení, že čarodějníci existují, natolik pravověrné, že tvrdit zatvrzele opak je úplně kacířské? Uvádí se důkaz, že tvrdit něco takového pravověrné není“ (tj. dle učení církve čarodějnictví neexistuje).

Ukázka 3: I. díl, nadpis 8. kvestie (s. 132-133)

An generativam potentiam seu actum venereum malefici impedire possint, quod maleficium in bulla continetur.

Zda mohou čarodějnice (správně: čarodějníci; i na jiných místech nahrazuje překladatelka maskulinum femininem; pod latinským maskulinem se však v tomto případě rozumí souhrnně osoby obojího pohlaví) oslabit plodivé síly nebo překazit pohlavní akt, čímž pokračuje čarodějnictví, v bule. (Jak tomu má čtenář rozumět? Správně: kteréžto čarodějnictví je obsaženo v bule. Každému inkvizitorovi bylo jasné, že je míněna bula papeže Innocence VIII. *Summis desiderantibus affectibus* z r. 1484 proti čarodějnictví a kacířství, v níž je mezi jinými činnostmi čarodějníků jmenován i tento druh škodlivého působení. Ve většině vydání *Kladiva* byla bula otištěna jako preambule k samotnému textu. A jen tak mimochodem: latinské sloveso *continere* není významem totožné s francouzským *continuer*.)

Ukázka 4: I. díl, kvestie 10 (s. 158-159)

[...] sunt veri lupi, sed obsidentur a daemonibus vel agitantur duplici modo. Uno modo absque maleficorum operatione [...].

[...] jsou to skuteční vlci, které však posedli ďáblové, a to se děje (vůbec nic se neděje, protože *agitare* není *agere*). Vlci jsou ďábly buďto posedlí nebo jsou jimi podněcováni, popichováni, k něčemu poháněni) dvěma způsoby. Může se to stát konáním čarodějnic (ale ne, přesně naopak! *absque*, tj. „bez“ činnosti čarodějníků) [...].

Ukázka 5: III. díl, kvestie 31 (s. 590-591)

Kvestie 18-35 přináší vzorová znění rozsudků; tato znění reflektují průběh procesu a chování obžalovaného, např.: jinak zní rozsudek nad tím, kdo se přiznal a kaje se, jinak nad tím, kdo se přiznal, ale nekaje se, kdo se přiznal, nekaje se a kacířství se znovu dopustil atd. Kvestie 31 popisuje situaci, kdy byl někdo usvědčen z kacířství výpověďmi svědků, ale on to stále popírá. V takovém případě se postupuje takto: Obviněný má být držen v poutech ve vězení, kde je často navštěvován vyšetřujícími a nabádán, aby vypověděl pravdu. Přizná-li se a zřekne-li se kacířství, dostane se mu milosti, nepřizná-li se, bude nakonec předán světské spravedlnosti a neunikne časné, tj. tělesné smrti. Jestliže však i přes tato upozornění trvá na své nevině, má se podle latinského originálu dít toto:

Quod si diutius infamatus [...] steterit in negativa, episcopus et officiales [...] trahant ad se modo unum testem, modo alium, informando eum, ut attendat, quod disposuit et si dixit verum vel non, ut non seipsum damnet aeternaliter et alium temporaliter. Et quod si vereatur, saltem eis secreta dicat, ne ille delatus moriatur iniuste. Et verba talia studeant ei dicere, ut clare videant, si disposuerint veritatem nec ne.

Tedy toto (doslovný překlad Z. S.):

„Jestliže obviněný i nadále setrvává při záporné výpovědi, pak nechť biskup a vyšetřující úředníci si volají tu jednoho, tu jiného svědka a poučí ho, aby si dal pozor na to, co vypověděl a zda řekl pravdu, nebo ne, a to proto, aby sám sebe nepřivedl k věčnému zatracení a jiného k zatracení časnému (tj. světskému). A jestliže se bojí (tj. veřejně přiznat, že lhal), ať jim to řekne aspoň tajně, aby ten obviněný nezemřel nespravedlivě. A tato slova nechť mu důrazně říkají, aby jasně poznali, zda vypověděl pravdu, nebo ne.“

Zkrátka a dobře:

Jestliže se výpovědi obžalovaného a svědků liší, vyšetřující nemají automaticky předpokládat, že lže obžalovaný. Mají si proto volat svědky jednotlivě a apelující silně na jejich svědomí a strach z Posledního soudu se mají usilovně snažit přimět je k tomu, aby sdělili, zda jejich výpověď byla skutečně pravdivá (jak vyplývá z dalšího textu, často se stávalo, že svědecké výpovědi byly křivé a byly motivovány touhou po majetku obviněných či osobním nepřátelstvím).

V žádném případě však se nemá dít toto (překlad Jitka Lenková):

„Avšak jestliže ve svém zapírání pokračuje taková nařčená osoba delší dobu, biskup a jeho úředníci [...] jí předvedou tu jednoho tu jiného svědka a nabádají ji, aby bedlivě naslouchala tomu, co svědek uvedl, aby se tak ujistila, zda svědek mluví pravdu či ne, takže proto, aby nezatratil někoho na tomto světě, zatratí sám sebe na věčnost, a jestliže se toho svědek obává, nechť se mu alespoň řekne, že pravda je utajena a že by obžalovaný neměl zemřít neprávem. A nechť jsou opatrní, když s ní budou takto hovořit, neboť mohou jasně vidět, zda její výpověď byla pravdivá nebo ne. (K tomu není co dodat. Snad jen to, že pravidla o používání zvratných zájmen se vykládají již v prvním roce gymnaziální výuky latiny.)

A co závěrem? Nemělo by být sepsáno také *Kladivo na špatné překladaatele (Malleus ruidium interpretum)?*

Zuzana Silagiová (Praha)

Graecolatina et Orientalia 27-28, 2002. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava, 88 s.

Další svazek bratislavského sborníku, zajišťovaného Katedrou klasické a semitské filologie a jejími spolupracovníky, vychází s delším časovým odstupem; předchozí soubor *Graecolatina et Orientalia 25-26, 1993-1994*, byl věnován životnímu jubileu významného klasického filologa univ. prof. PhDr. Julia Špaňára, CSc. (nar. 1917). Námi sledovaný svazek se ve srovnání s předchozí řadou vyznačuje skrovnějším rozsahem, avšak srovnatelnou obsahovou úrovní.

Pozornost upoutá již vstupní stať L. Buzássyové *Die Prinzipien der Motivierung der Flexionsklassen der lateinischen dritten Deklination* (s. 5-21), v níž je nastíněno a doloženo utváření struktury latinské 3. deklinace v průběhu vývoje latiny jako živého jazyka. Vývojová tendence vedla ke konstituci tří dominantních tříd, což však nevyvolávalo zánik existujících smíšených či jiných reliktních skupin. Vývojový pohled na latinskou 3. deklinaci se přirozeně odlišuje od jejího běžného obrazu, který se utvářel se zřetelem k možnostem školní výuky, v níž se projevuje pochopitelná tendence charakterizovat výsledný vývojový stav co nejpřehlednějším způsobem.

Instruktivního rázu je stručný příspěvek J. Gruskové (*Kleine Bemerkungen zur Demosthenestextüberlieferung*, s. 23-29). Předmětem zájmu je tu podíl papyrových a pergamenových zlomků na textové tradici Démostenovy *I. a 2. řeči proti Filippovi*. Konkrétním způsobem autorka dokládá skutečný rozsah těchto svědeckých v obou řečech. Při jejich využití správně poukazuje na nezbytnost vycházet z pevně stanovených metodických postupů a především z jejich dokonalého filologického zpracování.

Originálním výběrem tématu se vyznačuje článek M. Čieška (*The Stage House in Greek New Comedy*, s. 31-45). Pramenný základ studie tvoří vybraná místa z Menandra, Terentia (resp. jeho řeckých předloh) a v širším záběru i Eurípida. M. Čieško ukázal na význam obytného domu nejen jako důležitého činitele v řeckém prostorovém nazírání a společenském myšlení, ale i jako dramatického prvku trvale působícího na divadelní scéně. Pohyb směrem do domu nebo jeho opuštění byly často spojovány symbolicky s představou sociálního vzestupu či úpadku, se vznikem různých forem sociální závislosti apod. Právě v nové řecké komedii shledává autor zvláště důležitou dějovou funkčnost prostorového pojetí i široké obsahové uplatnění prostorového aspektu.

Námětem práce E. Urbancové je Ciceronovo pojetí ctnosti a problém možnosti jejího pozitivního vývoje (*virtutis progressio – L'idée de l'avancement morale dans la pensée de Cicéron*, s. 47-53). Autorka dokazuje, že Ciceronovo pojetí etiky vychází ve shodě se stoiky z přesvědčení o jejím přirozeném původu, že však na rozdíl od nich – a v souhlasu s peripatetiky – uznává schopnost jejího dalšího rozvíjení.

V duchu své vědecké specializace obohacuje D. Škoviera tematický záběr sborníku příspěvkem k hlubšímu poznání historie humanismu na Slovensku (*Die Bibel und Corpora iuris als Quellen der Argumentation De reipublicae Administratione [1520] von Valentinus Ecchius*, s. 55-71). Navazuje tu na svůj dřívější výzkum, jímž dokázal, že Ecchius projevil širokou znalost latinských klasických autorů; k tomu nově dodává, že antický odkaz posloužil Ecchiovi k argumentaci při řešení některých současných státoprávních problémů. Šlo přitom hlavně o látku obsaženou v Justinianových *Institucích* a v *Digestech*, v některých církevněprávních pramenech, ale i v biblických svědectvích, zvláště v otázkách, dotýkajících se aktuální etické problematiky (vztah jednotlivce k vrchnosti, problematika trestu smrti).

Orientalistická složka sborníku je zastoupena přínosnou studií arabisty J. Paulínyho (*Arabische Berichte über die Slawen und antike Völker im mittleren Donauraum*, s. 72-87). Dosažené výsledky ukazují, že pro 9. až 12. století představují soudobé arabské texty významný zdroj informací i k dějinám středního Podunají, třebaže jsou jejich údaje interpretačně spojeny s mnoha těžkostmi (např. správné čtení uváděných místních jmen, jejich lokalizace apod.).

Graecolatina et Orientalia 27-28, 2002, neobsahují obvyklý oddíl recenzí, který by nepochybně zpestřil jejich obsah a zřejmě i zvýšil zájem v odborných kruzích. Lze doufat, že příští svazek *GLO* bude následovat v přiměřené době a že stejně jako předkládaný sešit naváže na tradičně uznávanou úroveň celé ediční řady.

Jan Burian (Praha)

K recenzi Kláry Huškové (Auriga XLV, 2003, 1-2, 103-105):¹
MARTIN VEJRAŽKA – DANA SVOBODOVÁ: *Terminologiae medicae IANUA*. Praha, Academia 2002, 434 s.

Recenze pedagožky Kláry Huškové (LF UK, Hradec Králové) nasvědčuje tomu, že autorka se zcela mýlí se záměrem našeho učebního textu (a to jak v otázce pedagogického směřování vysokoškolského studia, tak v chápání role VŠ učitele a jeho žáka). Protože při povrchní četbě jejího textu by mohl vzniknout dojem, že jsme (z nějakého důvodu) v požadavcích na studenty přestřelili natolik, že před učebnicí, uvádějící studentskou mysl v chaos („*medicinae studiosus perturbatus fugit!*“), nutno varovat, cítíme potřebu zaujmout stanovisko alespoň k některým předkládaným hypotézám.

- Ač recenzentka empaticky formuluje údajný ideál VŠ učebnice z pohledu studenta („student I. ročníku LF bohužel raději sáhne po útlejším díle, které mu umožní v co nejkratším čase vstřebat co nejvíce gramatických struktur ... a nejnütnější slovní zásobu pro úspěšnost při zkoušce“), a vycházejíc z této premisy, vytyká *IANUI* přílišný rozsah, detailnost apod. nešvary, postrádá současně výklad o řeckém předechnu... Ve skutečnosti je v nově koncipovaném učebním textu gramatiky méně, než obsahovala učebnice užívaná dosud (JAN KÁBRT – EVA CHLUMSKÁ: *Lékařská terminologie*. Praha, Avicenum 1988): vzhledem k nepatrnému uplatnění v medicínské praxi chybí např. soustavný výklad adverbíí a zájmen; jiné okrajové jevy (např. indikativ a konjunktiv prézentu) jsou pro zájemce o jazyk vytištěny petitem, podobně jako některé doporučené termíny. Kniha tak nabývá na objemu pouze zdánlivě, a to především díky množství cvičení včetně klíče (zatímco procvičovací materiál ke Kábrtovi – Chlumské je soustředěn ve zvláštních skriptech).
- Za nadměrně zatěžující recenzentka naopak pokládá např. užívání zkratk (cf., v. sup., v. inf., e. g., sc., CAVE, i. e.), a to přesto, že „jsou uvedeny na počátku knihy v seznamu zkratk“. Jak známo, většina z nich je chronicky užívána v anglickém odborném jazyce a není cizí ani řadě studentů. I tak dle mínění recenzentky „mohou narušovat rychlou orientaci studenta v textu, neboť na ně není běžně zvyklý.“ „Podobně latinské fráze *in mediās rēs, in spē, ad hoc* mnoha studentům medicíny dnes již nic neříkají...“ Říkat by však měly: tato klíše v jazyce lékařů stále žijí a je nutno s nimi počítat. (V textu jich je ostatně uvedeno minimum.)
- Aby pokud možno nic nekomplikovalo výklad, nepřipouští se jiná komunikace se studentem, než je běžná, šedá mluva odborného textu – i kdyby to mělo zdusit zbytky případného zájmu o předmět zajisté vnímaný jako

¹ Ve snaze umožnit svobodnou výměnu názorů uveřejňujeme reakci autorů Martina Vejražky a Dany Svobodové na recenzi jejich učebního textu *Terminologiae medicae Ianua* otištěnou v předchozím čísle Aurigy. Redakce.

marginální. Tak nám není např. jasné, co „závadného“ recenzentka shledává na formulaci ... rovná se Pyrrhovu vítězství »sui generis«.

- Uvedení generálního pohledu na systém latinského skloňování (*První pomoc / Succursus primus*) na samém začátku výuky vzbuzuje v recenzentce obavu, že na začátečníky „by mohlo působit velmi zmatečně“; navrhuje proto zařadit tuto pasáž na závěr knihy. – Naše alokace naopak vychází vstříc studentům I. ročníku, kteří jsou hned v prvních hodinách anatomie konfrontováni se zástupci všech deklinací včetně stupňování. S použitím tabulky a po názorné instruktáži jsou i studenti začátečníci schopni orientovat se v technických termínech, k jejichž užívání jsou nuceni v praxi.

Při četbě uvedených postřehů se nám neodbytně vtírala otázka: Jsou opravdu studenti královéhradecké LF tak slabí, nezvídaví či indocilní, aby jim bylo předem filtrováno právě jen ideálně minimální penzum potřebné pro budoucí praxi? Vlastně spíše „scholae“ a hrozící zkoušce? Naše učebnice naopak počítá s nadprůměrně inteligentními bytostmi (jimiž studenti medicíny nutně jsou), a víc: snaží se studenty motivovat tak, aby se učení nedálo *sub specie* zkoušky. Co se jazykového materiálu týče, autoři si nestanovili nezbytné (a beztak objektivně sotva stanovitelné) minimum, nýbrž uvažovali o rozumných (a vágních!) hranicích kompromisu mezi požadavkem bazálních znalostí a dovedností (testovaných zkouškou) a vrstvami „nadstavbovými“, směřujícími ke schopnosti porozumět termínům dosud neslyšeným a orientovat se v složitějších strukturách, přicházejících ke slovu teprve v praxi. Vedle solidní znalosti jistého pensa slovní zásoby (lexikum zahrnuje především předměty I.-III. ročníku) očekáváme u studentů povědomí o mnoha dalších, pasivně vstřebávaných termínech a strukturách. A rovněž další jazykové dovednosti, k nimž se je snažíme dovést, a to nejen prostřednictvím poněkud odlehčených pasáží učebnice, ale také (!) v živých hodinách.

Jak patrně, vyznáváme filosofii učení / výuky, která klade vysoké nároky na studenty – ale i na učitele: neboť na něm je, do jaké míry některé pasáže učebnice podtrhne jako základní, na něm je, jak z marginálie učiní informaci, překvapivě odkazující do jiných oblastí, a jak studenty pro své pojetí získá. Vědomí toho, že kolem krystalického jádra jakéhosi nutného minima se otevírají asociativní možnosti často přesahující rámec nutného, vyzývá k otevřenosti – a (pro někoho možná kupodivu) studenti na tuto hru slyší. Průběh hodiny je možná méně lineární než při sledování na kost otesaného minima a někteří studenti (pokud na tento styl nebyli zvyklí) se skutečně mohou zpočátku cítit lehce dezorientovaní. Ale mají k dispozici jeden nebo i dva semestry, aby si zvykli, a o to více optimismu získávají v průběhu a na konci výuky, kde je – po naší dvouleté zkušenosti s *IANUOU* – jen málo takových, kteří by si zoufali (primárně nad „latinou“).

Shrnuto: Naším cílem nebylo skriptum předestírající budoucím lékařům fakta na elementární (středoškolské) úrovni, nýbrž připravující je na odbornou komunikaci na úrovni mezinárodní.

Co nás však na recenzi K. Huškové zaskočilo nejvíce, je stanovisko jako-by člověka obeznámeného s duší (patrně) většinového studenta, který – konfrontován s *IANUOU* – podle jejích slov „perturbatus fugit!“ (sic). Nevíme o tom, že by se recenzentka – již z profesionálního zájmu – dotázala autorů, jak se nám samým z této učebnice učí nebo jak se osvědčuje v praxi. Všechny její soudy jsou ostatně formulovány hypoteticky: „domníváme se“, „nejsme si jisti“, „obáváme se“, „nejspíše se nebude jednat...“, což dovoluje usuzovat na nulovou vlastní zkušenost s *IANUOU*. Naproti tomu garantem adekvátnosti textu vzhledem k študákově duši je osobní zkušenost jednoho z autorů, nedávného absolventa naší fakulty. Poslední věta, podle níž student medicíny od této učebnice v zmatku prchá, je v opravdu příkrém rozporu se skutečností – ledaže by pisatelka měla na mysli úprk k předtermínům zkoušky (které ovšem nestačíme uspokojovat a jejichž výsledky jsou – při nezměněných požadavcích – neporovnatelně lepší než v letech minulých: již nyní, koncem dubna, odzkoušeno kolem 200 studentů I. ročníku s minimálním počtem nezdarů). Třebaže tento jev zdaleka nepřičítáme pouze účinkování nové učebnice, zdá se, že tato přinejmenším není vysloveně škodlivá.

Závěrem si dovoluujeme poukázat na hodnocení *IANUY Doc. PhDr. Eleonou Marečkovou* (LF MU Brno), z něž vyjímáme: „Ve shodě s uvedenou charakteristikou naleznou uživatelé v učebnici nejen odborně fundované návody k exaktnímu a jazykově korektnímu používání termínů, ale také specifické intelektuální pobavení. Jsem přesvědčena, že pro své mimořádné kvality se stane jak vyhledávanou studijní literaturou, tak i nezbytným a oblíbeným titulem příručních knihoven lékařů a zdravotnických pracovníků, jimž záleží na jazykové kultuře odborné komunikace“ (Časopis lékařů českých 142, 2003: 92)

Kolegyni Kláře Huškové pak – pokud sama chystá koncizní, minimalistické *opus* – přejeme hodně zdaru a korektní recenzenty.

Martin Vejražka – Dana Svobodová (Praha)

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF V ROCE 2003

Výbor JKF se během roku scházel ve stejném složení jako v loňském roce podle potřeby tak, aby řešil všechny problémy a organizační záležitosti, které se vyskytly. V listopadu roku 2003 oslavil významné životní jubileum dlouholetý předseda a čestný člen JKF pan prof. PhDr. Pavel Oliva, DrSc., který se dožil 80 let. Jeho obětavá mnohaletá činnost na poli klasických studií i ve výboru Jednoty jistě nebude zapomenuta a výbor JKF mu jménem všech členů JKF popřál hodně zdraví a osobních i pracovních úspěchů do dalších let.

Členská základna

V roce 2003 se zásadně neproměnila. Ke dni 31.12. 2003 měla JKF 318 členů.

Přednášková činnost

JKF pořádala i v roce 2003 pravidelné přednášky pouze v antické sekci. Uskutečněno bylo celkem šest přednášek, z nichž jedna (leden 2003) byla jako již v předešlých letech věnována problémům výuky klasických jazyků (květnová přednáška odpadla vzhledem ke konání konference o klasických studiích v Olomouci ve stejném termínu).

Přednášky antické sekce v roce 2003:

30. 1. *Výuka klasických jazyků na univerzitách v České republice* (beseda);
27. 2. Mgr. L. Stančo, *Helénismus ve Střední Asii*;
27. 3. Prof. JUDr. M. Skřejpek, CSc., *Římské právo – mýty a pověry*;
24. 4. Mgr. L. Pultrová, Ph.D., *Sto padesát let stará otázka latinského hláskosloví – místo přízvuku v archaické latině*;
30. 10. Doc. PhDr. D. Bartoňková, CSc., *Prosimetrum v antické literatuře*;
30. 11. Mgr. S. Fischerová, Ph.D., *Mohou Múzy lhat?*

Publikační činnost

Začátkem roku 2004 vyjde další ročník *Zpráv JKF – Auriga* 45, 2003. Redakční rada časopisu také pracovala na přípravě dalšího svazku časopisu *Auriga* 46, 2004, který bude dán do tisku v lednu 2004 a vyjde pravděpodobně na podzim roku 2004.

30. 12. 2003 *Magdalena Moravová-Barbu* (Praha)

ZPRÁVA O ČINNOSTI BRNĚNSKÉ POBOČKY JKF V ROCE 2003

Výbor pracoval ve stejném složení jako v loňském roce. Pobočka v Brně má v současné době 23 členů a přednášek se účastní v průměru 35 posluchačů.

V roce 2003 uspořádala brněnská pobočka JKF tři přednášky:

10. 4. prof. Meier-Staubachová (Universität Münster, SRN): *Prügel und Performanz* (o estetice a funkci násilí v pozdním středověku a raném novověku);
21. 10. PhDr. Daniela Urbanová, Ph.D. (ÚKS FF MU Brno): *Jazyky staré Itálie*;
9. 12. PhDr. Marie Pardyová, CSc. (ÚKS FF MU Brno): *Traianův sloup*.
V Brně 13. 1. 2004 *Zdeněk Očadlík* (Brno)

ZPRÁVA O HOSPODAŘENÍ JKF V ROCE 2003

Počáteční hotovost k 1. 1. 2003:	150 186,77 Kč
z toho na běžném účtu u České spořitelny	61 074,47 Kč
na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
v pokladně	9 112,30 Kč

Příjmy:

Členské příspěvky	28 420,00 Kč
Prodej časopisů	15 020,00 Kč
Úroky z běžného účtu a termínovaného podúčtu	939,90 Kč

Celkem **44 379,90 Kč**

Výdaje:

Přednášky JKF	14 262,40 Kč
Vydávání <i>Auriga – ZJKF a Bibliografie</i>	68 680,80 Kč
Běžný provoz	3 173,60 Kč

Celkem **86 116,80 Kč**

Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Dotace poskytnutá na rok 2003	48 000,00 Kč
-------------------------------	--------------

Zůstatek hotovosti k 31. 12. 2003 156 449,87 Kč

z toho na běžném účtu u České spořitelny	67 538,17 Kč
na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
v pokladně	8 911,70 Kč

Hospodářský výsledek za rok 2003 + 6 263,10 Kč**Využití dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:**

Rozdělení dotace na jednotlivé projekty:

Přednášky JKF poskytnutá částka	8 500,00 Kč
čerpáno	8 500,00 Kč
vráceno RVS	0,00 Kč

Vydávání <i>Aurigy</i> – <i>ZJKF a Bibliografie</i> poskytnutá částka	39 500,00 Kč
čerpáno	39 500,00 Kč
vráceno RVS	0,00 Kč

Poskytnutá dotace celkem	48 000,00 Kč
Čerpáno celkem	48 000,00 Kč
Vráceno RVS celkem	0,00 Kč

Barbora Krylová

**SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF
V ROKU 2003**

Počiatok roku 2003 sa niesol v znamení príprav na valné zhromaždenie. *Valné zhromaždenie Slovenskej jednoty klasických filológov* sa konalo 27. 3. 2003 o 17.00 hod v priestoroch A-klubu Rektorátu UK, Štúrova 9 v Bratislave.

Na úvod podujatia predniesol predseda SJKF doc. dr. Daniel Škoviera laudatio na profesora Júliusa Špaňára, ktorý krátko pred valným zhromaždením oslávil svoje 85. narodeniny. Nasledovala prezentácia medailónu o živote a tvorbe tohto nestora slovenskej klasickej filológie, ktorý nakrútila pre Slovenský rozhlas dr. Táňa Kusá, a po nej spomienky pána profesora na študentské roky a pôsobenie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

Po zodpovedaní poslednej otázky adresovanej oslávencovi sa pristúpilo k vlastnému programu valného zhromaždenia. Predseda SJKF doc. dr. Daniel Škoviera oboznámil plénum s jednotlivými bodmi programu.

Tajomníčka SJKF Mgr. Ludmila Buzássyová, PhD., predniesla správu o činnosti SJKF za uplynulé funkčné obdobie rokov 1999-2002 sústreďujúcu sa na prednáškovú a inú vzdelávaciu a propagačnú činnosť a stav členskej základne. Tajomníčka skonštatovala, že väčšina úloh, ktoré si na začiatku funkčného obdobia naplánoval výbor SJKF, bola splnená. Na Trnavskej univerzite sa 22. 4. 1999 uskutočnilo plánované pracovné stretnutie vysokoškolských pedagógov reprezentujúcich všetky vysoké školy na Slovensku, na ktorých existuje odbor klasická filológia alebo latinčina. Naň nadviazal bratislavský seminár *Aktuálne otázky vyučovania latinského jazyka* 13. 5. 1999 v Metodickom centre na Tomášikovej ul. 4. Prednášková, vzdelávacía a propagačná činnosť SJKF bola bohatá a uspokojivá. SJKF sa podarilo zapojiť do prednáškovej činnosti osvedčených domácich prednášateľov i mladých ľudí, čerstvých absolventov štúdia klasickej filológie, ako aj renomovaných pracovníkov univerzít a iných vedeckých pracovísk za zahraničím, najmä z Rakúska, Čiech, Grécka a Poľska. Úspešná bola spolupráca SJKF s inými spoločnosťami – so *Slovenskou spoločnosťou novogréckych štúdií* a *Spoločnosťou slovensko-helénskeho priateľstva Filia*. Častá a veľmi užitočná bola spolupráca a finančná podpora *Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu*. V spolupráci s Jagellonskou univerzitou v Krakove vypracovala SJKF projekt *Dejiny gréckeho jazyka a grécke dialekty – nový predmet v učebných osnovách odboru Klasická filológia*, ktorý získal podporu *Vzdelávacej nadácie Jana Husa* a *Nadácie otvorenej spoločnosti Open Society Foundation*. Spestrenie do programu SJKF priniesla exkurzia do Gerulaty a Carnunta. Pozitívny ohlas má už pravidelne organizovaný *Deň otvorených dverí*, zameraný na propagáciu odboru klasickej filológia, ktorý sa v príjemnej atmosfére koná na Katedre klasickej a semitskej filológie v Bratislave vždy v predvianočnom období.

Tajomníčka E. Buzássyová nemohla však obísť skutočnosť, že v plnení niektorých úloh výboru boli rezervy. Výbor sa nestretával vo svojom plnom zložení, väčšinu problémov riešili predseda, hospodárka a tajomníčka, nakoľko to bolo často jednoduchšie riešenie ako obrátiť sa na ostatných členov výboru, roztrúsených po rozmanitých pracoviskách i mimo Bratislavu. Nebola vyriešená k plnej spokojnosti ani otázka distribúcie zborníka *AURIGA* – ten je k dispozícii vlastne len tým členom SJKF, ktorí sa zúčastňujú prednášok, ich distribúcia poštou je z finančného hľadiska nemožná. Situácia v členskej základni tiež nie je úplne prehľadná, počet členov je pohyblivý, členské príspevky sa platia nedôsledne a pozvánky na podujatia sa posielajú aj tým, ktorí príspevky neplatia, resp. platia sporadicky. Pre veľké zaťaženie bežnými pracovnými povinnosťami, ale hlavne pre neúmerné zaťaženie administratívnou prácou na fakulte ako i pre už spomenuté problémy vo vzájomnej komunikácii medzi členmi výboru sa nepodarilo zapojiť SJKF do medzinárodnej organizácie združujúcej klasických filológov FIEC ani vypracovať bibliografiu vedeckých prác do roku 2000. To sú úlohy, ktoré dedí nový výbor SJKF.

Hospodárka SJKF PhDr. Alexandra Ostertagová predniesla správu o hospodárení s finančnými prostriedkami SJKF v uplynulom funkčnom období. Stav účtu k 31. 12. 1998 pri preberaní agendy bol 2 008,36 Sk. Hospodárka informovala o tom, ako sa SJKF postupne zbavovala dlhu voči českej JKF. Za prvoradé v tomto období pokladal výbor SJKF splniť podmienky Rady vedeckých spoločností (RVS) pri SAV, aby SJKF mohla získať príspevok zo štátneho rozpočtu (ŠR). Podmienkou pre hospodárenie s dotáciou zo ŠR bolo zriadenie samostatného účtu, na ktorom sa vedie len príspevok zo ŠR od RVS. Preto SJKF zriadila k 4. 11. 1999 svoj druhý účet. VZ SJKF z r. 1999 schválilo zmenu členského príspevku: riadni členovia SJKF 200,- Sk, mimoriadni členovia a dôchodcovia 100,- Sk. Tieto príspevky ukladá SJKF na svojom pôvodnom vlastnom účte. V priebehu nasledujúcich rokov sa finančná situácia spoločnosti mierne zlepšovala. Z prostriedkov RVS pokrývala SJKF bežné výdavky na chod spoločnosti (poštovné, xerox, kancelárske potreby...) a zborník *AVRIGA*. Chýbajúce prostriedky dopĺňala z vlastného účtu. Od roku 2001 vyplácala SJKF prednášajúcim sumu 1 000,- Sk za prednášku z účtu RVS a tajomníkovi a hospodárovi 1 000,- Sk raz ročne z účtu RVS. Od r. 2002 sa výplata tajomníka a hospodára presunula na ťaž vlastného účtu spoločnosti. Z vlastného účtu SJKF sa platili mimoriadne výdavky, napr. exkurzia Carnuntum, Gerulata, prípadne symbolický príspevok na Deň otvorených dverí.

Financie a stav na účtoch za jednotlivé roky:

1999: K 31. 12. 1999 bol konečný stav vlastného účtu 8 864,26 Sk, stav účtu pre príspevky od RVS 12 500,- Sk.

2000: Členské 18 230,00 Sk
Dotácia RVS zo ŠR 12 000,00 Sk

Stav na účte z r. 1999	8 864,26 Sk
Príjmy celkom	39 094,26 Sk
Náklady v r. 2000	11 378,00 Sk
Konečný stav k 31. 12.	27 716,00 Sk
2001: Príjmy:	
Členské	14 000,00 Sk
Dotácia RVS zo ŠR	16 000,00 Sk
Stav na účte	27 716,00 Sk

Spolu	57 716,00 Sk
Výdavky:	
AVRIGA	19 521,00 Sk
Exkurzia Carnuntum	8 470,00 Sk
4 prednášky	4 000,00 Sk
Odmeny	2 000,00 Sk

Spolu	33 991,00 Sk
Rozdiel za rok 2001	23 725,00 Sk
2002: Príjmy:	
Členské	11 450,00 Sk
Dotácia RVS zo ŠR	19 000,00 Sk
Nadácia Jana Husa	32 500,00 Sk
Stav na účte	23 725,00 Sk

Spolu	86 675,00 Sk
Výdavky:	
Mzdové a daňové náklady	16 200,00 Sk
(honoráre za prednášky + odvedená daň)	
prevádzkové náklady	49 578,75 Sk

Spolu	65 778,75 Sk
Zostatok na účte	20 413,86 Sk
(Z tejto sumy bolo 16 000,- Sk z grantu Nadácie Jana Husa viazané na usporiadanie 2. cyklu prednášok Dejiny gréckeho jazyka.)	
Na účte dotácie RVS zo ŠR k 31. 12. 2002	858,00 Sk
Na účte SJKF	20 413,86 Sk

V ďalšej časti programu valného zhromaždenia sa pristúpilo k voľbe nových členov SJKF. Všetci navrhovaní kandidáti, počtom 15, boli jedomyseľne prijatí za členov SJKF. Bola navrhnutá a následne schválená volebná

komisia a návrhová komisia. Návrhová komisia navrhla nových členov výboru SJKF a revíznej komisie SJKF. Volebná komisia zabezpečila priebeh volieb do výboru SJKF. Z volieb vzišiel nový päťčlenný výbor SJKF (I. Bacigálová, L. Buzássyová, A. Ostertagová, D. Škoviera, P. Valachovič) a dvojčlenná revízna komisia (A. Dekanová, J. Grusková) pre funkčné obdobie 2003-2005.

V záverečnej diskusii sa diskutovalo o neuspokojivej finančnej situácii spoločnosti a komplikovanom spôsobe hospodárenia, o možnostiach aktívnejšieho zapojenia sa členov SJKF do rôznych činností spoločnosti, o možnostiach založiť vlastný časopis pre SJKF alebo publikovať aj v iných periodikách ako AVRIGA a pod. Podpory z pléna sa dostalo i návrhu zvýšiť odmenu pre hospodára a tajomníka SJKF z pôvodných 1 000 Sk ročne na 2 000 Sk ročne.

V priebehu roka 2003 SJKF pokračovala vo svojej činnosti.

Prednášková činnosť

1. V dňoch 7. 4. – 11. 4. 2003 prebehol úspešne druhý cyklus projektu *Dejiny gréckeho jazyka a grécke dialekty* – nový predmet v učebných osnovách odboru Klasická filológia, ktorý sa realizoval v spolupráci s prednášajúcim Dr. W. Sowom z Jagellonskej univerzity v Krakove a s podporou Vzdelávacej nadácie Jana Husa a Nadácie otvorenej spoločnosti Open Society Foundation a s pomocou Spoločnosti slovensko-helénskeho priateľstva Filia a Slovenskej spoločnosti novogréckych štúdií. Náplňou druhého cyklu boli prednášky:
 7. 4. základné pojmy gréckej dialektológie, členenie gréckych dialektov, grécka alfabetá, najstaršie nápisy v gréčtine;
 8. 4. jónsky dialekt, jónske nápisy – lektúra;
 9. 4. arkádsky dialekt, arkádske nápisy – lektúra;
 10. 4. dórske dialekty, krétske nápisy – lektúra;
 11. 4. aiolské dialekty, nápisy na ostrove Lesbos, jazyková situácia počiatku helenistického obdobia, atická koiné.
2. 28. 10. 2003 predniesol Prof. Dr. Hermann Harrauer (riaditeľ Papyrologického múzea Rakúskej národnej knižnice vo Viedni) prednášku *Viedenská papyrologická zbierka sa predstavuje*.
3. 11. 12. 2003 predniesla PhDr. Alexandra Ostertagová prednášku *Kanonické vizitácie ako historický prameň*.

Ludmila Buzássyová (Bratislava)

VÝTISKY ZASLANÉ REDAKCI

(pokud je knižný titul recenzovaný již v tomto čísle *Aurigy*, je za ním uvedeno jméno recenzenta).

- STANISLAV BALÍK, *Rukojeť k dějinám římského práva a jeho institucí*. Dobrá Voda u Pelhřimova, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2002 (Michal SKŘEJPEK).
- MILOŠ KLANG, *Malá encyklopedie latiny v právu. Slova, slovní obraty a úsloví z latiny pro právníky*. Praha, Linde 2001 (Michal SKŘEJPEK).
- ANTONÍN HRDINA, *Sylabus římského práva soukromého*. Dobrá Voda u Pelhřimova, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2002 (Michal SKŘEJPEK).
- MICHAL SKŘEJPEK – PETR BĚLOVSKÝ, *Případy římského senátora*. Praha, ORAC 2002 (Václav MAREK).
- QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *De arte poetica – O umění básnickém*. Překlad DANA SVOBODOVÁ, latinský text a komentáře EVA STEHLÍKOVÁ. Praha, Academia 2002 (Eva KUŤÁKOVÁ).
- EVA KUŤÁKOVÁ – VÁCLAV MAREK – JANA ZACHOVÁ, *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Praha, Leda 2002 (Jan JANDA).
- ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae V*. Překlad, úvod a poznámky LENKA BLECHOVÁ. Praha, OIKOYMENH 2003 (Jan KALIVODA).
- ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XIII-XV*. Překlad a poznámky DANIEL KORTE. Praha, OIKOYMENH 2001.
- GIAN BIAGIO CONTE, *Dějiny římské literatury*. Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2003.

**AVRIGA
(ZJKF)**

XLVI 2004

OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS

ČLÁNKY	COMMENTATIONES
Vladimír SLUNEČKO, <i>Etruské číslovky – status quaestionis</i> [continuatio] (<i>Die etruskischen Zahlwörter – status quaestionis</i> [continuatio])	5
Erika BRODŇANSKÁ, <i>Hiát v daktylských hexametroch Gregora Nazianského</i> (<i>Der Hiát in daktylischen Hexametern in der Poesie Gregors von Nazianz</i>)	16
Ivana KOUČKÁ, <i>Aristotelská ‘Athénská ústava’ a česká věda o ní v letech 1887-1906</i> (<i>Aristotle’s ‘Athenian Constitution’ and Czech science dealing with it in 1887-1906</i>)	24
ŽIVÁ ANTIKA	PRO ANTIQVITATE VIVA
Dagmar MUCHNOVÁ, <i>Příručky a učebnice starořecké syntaxe v posledních patnácti letech</i>	41
Růžena DOSTÁLOVÁ, <i>Homérský hymnus na Stalina</i>	45
ZPRÁVY	MISCELLANEA
Prof. PhDr. Jan Burian, CSc., sedemdesiatpätročný (Erika JURÍKOVÁ – Daniel ŠKOVIERA)	48
Sedemdesiatročné jubileum prof. PhDr. Petra Kuklicu, CSc. (Daniel ŠKOVIERA)	51
Zpráva z <i>Mezinárodní konference o klasických studiích</i> (Filip KARFÍK)	55
Klasická filologie na prahu 3. tisíciletí (Lucie PULTROVÁ)	57
Symposium <i>Oresteia</i> ve vile Lanna (Štěpánka BROŽOVÁ)	59
Událost, kterou je třeba zaznamenat (k opavskému festivalu <i>Antika se tě dotýká</i>) (Eva STEHLÍKOVÁ)	63
Zpráva o kongresu <i>Archäologie und Epigraphik</i> (Jana KEPARTOVÁ)	67
Diplomové práce z klasické filologie, klasické archeologie a dějin starověku obhájené na českých univerzitách v r. 2002/2003 (Jan SOUČEK a kol.)	68

REFERÁTY

CENSURAE LIBRORVM

Antonín Bartoněk, <i>Handbuch des mykenischen Griechisch</i> . Heidelberg 2003 (Dagmar MUCHNOVÁ)	73
Milena Přecechtělová, <i>Latina nejen pro teology</i> . Praha 2002 – Jana Plátová, <i>Latinská syntax</i> . Olomouc 2002 (Markéta KORONTHÁLYOVÁ)	78
Démostenés, <i>Řeči na sněmu</i> . Praha 2002 (Jan SOUČEK)	82
Horatius, <i>De arte poetica – O umění básnickém</i> . Praha 2002 (Eva KU- TÁKOVÁ)	83
Lucius Annaeus Seneca, <i>Medea</i> . Hradec Králové 2002 (Daniela UR- BANOVÁ)	87
Další dva překlady v edici <i>Poslední Římané</i> (Macrobius, <i>Saturnálie</i> . Praha 2002 – Sulpicius Severus, <i>Život svatého Martina</i> . Praha 2003) (Bohumila MOUCHOVÁ)	89
Jeroným, <i>Legendy o poustevnících (Vitae eremitarum)</i> . Praha 2002 (Drahomíra BREEDVELD-BARÁNKOVÁ)	98
Isidor ze Sevilly, <i>Etymologiae V</i> . Praha 2003 (Jan KALIVODA)	100
Eva Kufáková – Václav Marek – Jana Zachová, <i>Moudrost věků</i> . Praha 2002 (Jan JANDA)	108
Markéta Koronthályová, <i>Latinská čítanka pro studenty teologie</i> , Praha 2002 (Jiří ŽŮREK)	110
Anne-Marie Buttinová, <i>Řecko. 776 až 338 př. n. l.</i> Praha 2002 (Jan SOUČEK)	113
Jochen Bleicken, <i>Athénská demokracie</i> . Praha 2002 (Karla VYMĚTA- LOVÁ)	115
Hans-Joachim Gehrke, <i>Alexander Veliký</i> , Praha 2002 (Jan SOUČEK)	118
Friedhelm Prayon, <i>Etruskové. Historie, náboženství, umění</i> . Praha 2002 (Jan BOUZEK)	120
Reinhard Wolters, <i>Římané v Germánii</i> . Praha 2002 (Stanislav DOLE- ŽAL)	121
Klaus Bringmann – Thomas Schäfer, <i>Augustus und die Begründung des römischen Kaisertums</i> , Berlin 2002 (Jan BURIAN)	122
Michael Grant, <i>Židé v římském světě</i> , Praha 2003 (Jan BURIAN)	123
Karen Piepenbrink, <i>Konstantin der Grosse und seine Zeit</i> , Darmstadt 2002 (Jan BURIAN)	125
Friderike Harl – Barnabás Lörincz, <i>Sprievodca rímskym lapidáriom v bašte VI. v Komárne. Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne</i> . Komárno – Wien 2002 (Jana KEPARTOVÁ)	126
Miloš Klang, <i>Malá encyklopedie latiny v právu</i> . Praha 2002 (Michal SKŘEJPEK)	127
Stanislav Balík, <i>Rukojeť k dějinám římského práva a jeho institucí</i> . Dobrá voda 2002 (Michal SKŘEJPEK)	130

Antonín Hrdina, <i>Sylabus římského práva soukromého</i> . Dobrá voda 2002 (Michal SKŘEJPEK)	134
Michal Skřejpek – Petr Rakovský, <i>Případy římského senátora</i> . Praha 2002 (Václav MAREK)	135
Kladivo na čarodějnice? Ba ne, to je kladivo na čtenáře! (<i>Kladivo na čarodějnictví</i> . Praha 2000) (Zuzana SILAGIOVÁ)	137
<i>Graecolatina et Orientalia 27-28</i> , 2002 (Jan BURIAN)	141
K recenzi Kláry Huškové, <i>Auriga XLV</i> , 2003, 1-2, 103-105 (Martin VEJRAŽKA – Dana SVOBODOVÁ)	143

SPOLKOVÉ ZPRÁVY DE VITA SOCIETATVM JKF ET SJKF

Zpráva o činnosti JKF v roce 2003 (Magdalena MORAVOVÁ-BARBU)	146
Zpráva o činnosti brněnské pobočky JKF (Zdeněk OČADLÍK)	147
Zpráva o hospodaření JKF v roce 2002 (Barbora KRYLOVÁ)	147
Správa o činnosti SJKF v roce 2003 (Ludmila BUZÁSSYOVÁ)	149

VARIA

Výtisky zaslané redakci	153
Pokyny přispěvatelům	

AVRIGA
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
XLVI (2004) 1-2

Z pověření výborů JKF a SJKF vydává redakční rada ve složení:
Dagmar Muchnová a Lucie Pultrová (editorky),
Jiří Musil a Jan Souček (výkonní redaktoři),
Štěpánka Brožová, Jan Kalivoda, Jana Kepartová,
Ivana Koucká a Daniel Škoviera (členové).
Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,
Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1.

Vydalo nakladatelství
KLP – Koniasch Latin Press
(Na Hubálce 7, CZ-169 00 Praha 6)
pro JKF v Praze roku 2004.
Vydání první. Náklad 300 výtisků. 160 stran.

ISSN 1211-3379
ISBN 80-86791-14-9